

การศึกษาเรื่องไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน ในเชิงพัฒนาการ

A STUDY OF THE ROYAL FIRE IN THAI SOCIETY AT THE
PRESENT ON THE DEVELOPMENT

นายบุญส่ง สิ้นธุ์นอก

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทศศาสนา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชา พระพุทศศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๗

การศึกษาเรื่องไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน ในเชิงพัฒนาการ

นายบุญส่ง สิ้นธนูอก

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาเรื่องไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน ในเชิงพัฒนาการ” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ รายวิชาศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,ดร.)

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์)

กรรมการ

(ผศ.ดร.เทพพร มั่งธานี)

กรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์

ชื่อผู้วิจัย

(นายบุญส่ง สิ้นจู้่นอก)

ชื่อสารนิพนธ์ : การศึกษาเรื่องไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบันในเชิงพัฒนาการ
ผู้วิจัย : นายบุญส่ง สิ้นธุ์นอก
ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธานุสาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ป.ธ.๗ พธ.บ. (ปรัชญา)
M.A. (Bud), พธ.ด.(พระพุทธานุสาสนา)
วันที่สำเร็จสมบูรณ์ : ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของไฟก่อนสมัยพุทธกาล และศึกษาเรื่องไฟพระราชทานในสังคมปัจจุบันในเชิงพัฒนาการ สารนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นการวิจัย เอกสาร โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้ว นำเสนอเป็นรายงานวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลวิจัยพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการบูชาและการปฏิบัติต่อไฟในสมัยต่างๆปรากฏว่าการบูชาไฟก่อนสมัยดึกดำบรรพ์ โดยทั่วไปไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนนัก อย่างไรก็ตาม การบูชาไฟในระยะเริ่มแรก เป็นการบูชาปุรุषะ คือวิญญาณอันบริสุทธิ์ที่แผ่ซ่านไปทุกหนทุกแห่ง มีความยิ่งใหญ่ เป็นเจ้าแห่งความไม่ตาย โดยหน้าที่ ปุรุषะเป็นเครื่องสังเวคและโดยวิธีนี้ การบวงสรวงหรือการบูชาไฟ จึงเกิดขึ้น โดยพวกนักบวชได้ปฏิบัติสืบกันมา ส่วนในสมัยพระเวท แรกทีเดียว การบูชาไฟ ก็เพื่อเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยสิ่งที่ดีตนปรารถนา แต่จะได้สมปรารถนาหรือไม่ขึ้นอยู่กับความกรุณาของเทพเจ้าเพียงอย่างเดียว คือ เป็นพิธีบูชาด้วยชีวิตสัตว์และมนุษย์ ซึ่งพระพุทธานุสาสนาได้ปฏิเสธในการบูชาเช่นนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิรูปเสียใหม่ คือให้เลิกวิธีการบูชาด้วยชีวิตสัตว์และมนุษย์ มาเป็นการให้อภัยทาน แก่สัตว์และมนุษย์ ตลอดทั้งไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยวกับไฟพระราชทานที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน แนวคิดและความเชื่อของคนไทยส่วนใหญ่มาจากพระพุทธานุสาสนา และมีพิธีกรรมของพราหมณ์ปะปนอยู่มาก ที่เห็นได้ชัดคือ พิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นพระราชพิธีและพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีราชาภิเษก เป็นต้น พระราชพิธีที่มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ พิธีพระราชทานเมรุมาศ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่มีพื้นฐานมาจากศาสนาพราหมณ์ และแสดงถึง “ทิพภาวะ” ของพระมหากษัตริย์จึงต้องจัดให้มีความยิ่งใหญ่ให้

เหมาะสมกับสมมติเทพ การใช้ไฟในการถวายพระเพลิงนั้นจะต้องเป็นไฟที่บริสุทธิ์ที่ได้จากแสงอาทิตย์ สมัยโบราณใช้ไฟประเภทนี้เฉพาะพระมหากษัตริย์แต่ปัจจุบันได้นำมาใช้กับคนสามัญทั่วไปที่ประกอบคุณงามดีที่เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง และอีกนัยหนึ่งก็เป็นการส่งเสริมฐานะของกษัตริย์ให้สูงส่งยิ่งขึ้นด้วย

Thematic Paper Title : A study of the Royal Fire in Thai Society at the present on the development

Researcher : Mr. Boonsong Sinthunok

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor

: Associate Prof. Dr. Sowit Bamrungphak, Pali V11, B.A. (Phil.) M.A. (Bud), Ph.D. (Bud)

Date of Graduation : 25 December 2014

Abstract

The purposes of this thematic paper aimed at studying the fire history before the ancient time and studying the Royal Fire in the Thai Society at the present on the development. This thematic paper was the document research by studying from Ti-Pitaka, books, academic documents and researches as concerned and presented the research report as descriptive analysis.

The results of this study were found that the concept concerning the worship and the practice towards the fire in various periods appeared that the Fire worship before the ancient times. The evidences generally did not clear. The fire worship, however, at the beginning was the worship of Purusha, that is, the pure consciousness that infiltrated all locations, the great things, the ruler of death, by duty, Purusha was the sacrifice and by this method, the fire worship was originated because of the recluses' practice continuously. While in the period of Veda, The fire sacrifice, at first, was created to pamper the gods and to ask them to give the wishing

objects. That they would face the things which they required or not depended on the only god's compassion and the fire worship in the Buddhist Era was complicated, that is, the sacrifice was committed by killing animals and humans because Buddhism refused such worship and changed by reforming this worship, that is, to cancel the method of sacrifice by using the lives of animals and humans and used the method of deliverance to the creatures without harming oneself and others.

While the concept concerning the rituals dealing with the Royal Fire that is practiced in the present. The concept and faith of the majority of people originated from Buddhism and mixed together with Brahminist Rituals. It could be seen clearly that The various rituals were the Royal Ceremony and different rituals such as the ceremony of Royal Coronation etc. One of the important ceremony was the Royal Cremation that was the basic ceremony which originated from Brahminism and showed "Dibbapava" (Divine State) of the King. So the great ceremony must be created in order to be convenient with the dignity of the monarch. The Royal Fire for cremation of the King must be the pure fire obtained from the ray of Sun. In the ancient time, this type of fire was used for the only king, but at the present time, it is used for general people who have done the benefits for the nation and on the other hand, it also supports the status of the King.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี โดยได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหลายฝ่าย เบื้องต้น ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ที่ให้ความเอื้อเพื่อให้คำปรึกษา แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนให้คำแนะนำ แก่ไขสิ่งที่ยกพร่องให้ถูกต้อง จนทำให้สารนิพนธ์เรื่องนี้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ พระราชรัตนาลงกรณ์ ดร. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการทำสารนิพนธ์เรื่องนี้และขอขอบพระคุณ พระอาจารย์ ดร. ราเชนทร์ วิสารโท ที่ได้ให้คำปรึกษาจนทำให้สารนิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี

ขอขอบคุณตระกูลสินธุ์นอก ซึ่งมี คุณวลัยพร ภรรยา ดร. ฐิติวรรณ และนางสาวทวิญญู ฤทัย สินธุ์นอก ธิดา ที่ให้กำลังใจและให้การสนับสนุนในการศึกษาครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ ดร. โสภณ ภูเก้าล้วน ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการให้คำปรึกษาในการศึกษาครั้งนี้และได้ให้การสนับสนุนเป็นอย่างดีและ ดร.เจษฎา มูลยาพอ หัวหน้าสาขาวิชา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ที่ได้ให้คำปรึกษาและสนับสนุนในการให้ข้อมูลในการทำสารนิพนธ์ครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณสัมฤทธิ์ สีสิงห์ ผู้เอื้ออารีที่ทำหน้าที่ช่วยบรรณาธิกาเป็นประจำ ทำให้ได้รับความสะดวกสบายในการศึกษาครั้งนี้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ให้ความสะดวกในการเข้าไปศึกษาค้นคว้าในห้องสมุดและให้ยืมหนังสือเพื่อประกอบในการทำสารนิพนธ์จนสำเร็จลงด้วยดี

ขอท่านผู้มีส่วนใดๆ ก็ตาม ที่ทำให้สารนิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยดี ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมจงได้รับความขอบคุณจากผู้ทำสารนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยความจริงใจ

นายบุญส่ง สินธุ์นอก

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ คำนียามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ แนวคิดและแนวการปฏิบัติเรื่องการบูชาไฟ	๑๑
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการบูชาไฟก่อนสมัยพุทธกาล	๑๑
๒.๑.๑ การบูชาไฟ (การบูชาয়ัญ) ในสมัยดึกดำบรรพ์	๑๓
๒.๑.๒ ประวัติการบูชาไฟสมัยพระเวท	๑๖
๒.๒ การบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) ในสมัยพุทธกาล	๒๒
๒.๒.๑ ลักษณะการบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) ในสมัยพุทธกาล	๒๒
๒.๒.๒ หลักคำสอนที่ก่อให้เกิดการบูชาไฟ (การบูชาয়ัญ) ในพุทธกาล	๒๔
๒.๓ การบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) ในทัศนะของพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๒๖
๒.๓.๑ การวิพากษ์การบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) ในศาสนาพราหมณ์	๒๙
๒.๓.๒ การปฏิรูปการบูชาไฟตามหลักพระพุทธศาสนา	๓๕

บทที่ ๓ การพัฒนาการของไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบัน	๔๑
๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพิธีจัดงานศพ	๔๑
๓.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดงานศพของคนในสังคม	๔๑
๓.๑.๒ แนวคิดการจัดพิธีจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๒
๓.๑.๓ การจัดพิธีศพพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก	๔๔
๓.๒ ความเชื่อในการจัดศพ	๕๔
๓.๓ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและพราหมณ์	๕๙
๓.๔ วิธีการปฏิบัติในการขอไฟพระราชทาน	๗๗
๓.๔.๑ หลักเกณฑ์ในการขอพระราชทานเพลิงศพ	๗๗
๓.๔.๒ หลักเกณฑ์ในการขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ	๗๘
๓.๔.๓ ขั้นตอนในการขอพระราชทานเพลิงศพ	๗๙
บทที่ ๔ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๘๕
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๕
๔.๒ อภิปรายผล	๙๓
๔.๓ ข้อเสนอแนะ	๙๕
บรรณานุกรม	๙๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในคัมภีร์ในสารนิพนธ์เรื่องนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เรียงตามลำดับดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๔	วิ.มหา (ไทย) (ภาษาไทย)	วินัยปิฎก ภิกขุวิภังค์

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๙	ที.สี. (ไทย)	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) =	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา (ไทย) =	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู (ไทย) =	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง. อฎฐก. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย ธัมมบท (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย) =	ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา. (ไทย) =	ขุททกนิกาย ชาตก (ภาษาไทย)

คำชี้แจงในการให้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า / ตามลำดับ เช่น
วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๐/๒๒ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๔ ข้อ ๒๐ หน้า ๒๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ไฟกับมนุษย์มีส่วนสัมพันธ์กันตั้งแต่เมื่อใด ไม่มีหลักฐานปรากฏชัด แต่มีทฤษฎีและเรื่องราวไว้ในที่ต่างๆหลายแห่ง ดังที่ปรากฏในชาดกขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงจุดกำเนิดไฟที่เกิดจากไม้ในสมัยที่พระโพธิสัตว์ เสวยชาติเป็นนก มองเห็นกิ่งไม้เสียดสีกันเกิดไฟป่า จึงกล่าวแก่บรรดานกยูงทั้งหลายว่า “นกทั้งหลายอาศัยต้นไม้ใด ต้นไม้นั้นปล่อยไฟออกมา นี้นกทั้งหลายพวกเธอจงหนีไปยังทิศทั้งหลายเถิด ภัยได้เกิดแต่ต้นไม้อันเป็นที่พึ่งของพวกเรา”^๑ และสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นนกคุ่ม เมื่อเห็นไฟป่า ได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีต ประรภัสส์จะที่มีอยู่ในตน เมื่อทำสักกิริยา จึงกล่าวว่า “ปีกของเรามีอยู่ แต่ยังบินไปไม่ได้ เท้าทั้งสองของเรามีอยู่ ก็ยังเดินไปไม่ได้ และมารดาของเราออกไปแล้ว นี่ไฟป่าเจ้าจงถอยออกไปเถิด”^๒

จากข้อความที่นำมาแสดงไว้นั้น แสดงให้เห็นว่า ต้นกำเนิดของไฟมาจากกิ่งไม้เสียดกันจนเกิดไฟและเผาป่าให้หมดไหม้เป็นจุลวิจุลไป ทำให้สรรพสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในป่านั้นถูกไฟเผาไหม้ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือต้นไม้ก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกัน คือสูญสิ้นไปด้วยกันทั้งสิ้น

ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ได้กล่าวถึงเรื่องไฟไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไฟติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อเพลิงใดๆ ก็นับว่า “ไฟ” ตามเช่นนั้นๆ ไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยไม้ ก็นับว่า “ไฟไม้” ไฟที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปากก็นับว่า “ไฟป่า” ไฟที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยหญ้า ก็นับว่า “ไฟหญ้า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโค ก็นับว่า “ไฟมูลโค” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบ ก็นับว่า “ไฟแกลบ” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหยากเยื่อ ก็นับว่า “ไฟหยากเยื่อ”^๓ เป็นต้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ไฟ เป็นสภาวะที่มีอยู่ในสรรพสิ่งทั้งหลาย ดังนั้น ไฟ สามารถเกิดขึ้นได้จากต้นไม้ หิน หรือแสงแห่งดวงอาทิตย์ ในเมื่อมีเหตุปัจจัยประกอบกันขึ้นอย่างเหมาะสม

ในคัมภีร์พราหมณ์ ได้ระบุไว้ว่า ไฟหรืออัคคี ถือว่าเป็นเทพและมีบทบาทสำคัญในการกระทำพิธีต่างๆ ในพิธีกรรมต่างๆ เมื่อถึงตอนที่สำคัญ จะต้องมีการถวายเครื่องสังเวย หรือ สวดอ้อนวอนแก่อัคคีเทพ (เทพแห่งไฟ) เพราะถือว่า อัคคี เป็นทูตแห่งเทพทั้งหลาย หรือ เป็นสื่อกลางนำบรรดาเครื่องสังเวยขึ้นไปยังเทพทั้งหลาย เมื่อใส่เครื่องสังเวยเข้าไปในไฟนั้นถือว่า ได้ใส่ลงไปในโอษฐ์

^๑ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๖/๑๕.

^๒ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

แห่งอค์นีเทพ เมื่อเปลวและควันไฟพุ่งขึ้น ก็หมายความว่าองค์อค์นีเทพ ได้นำเอาเครื่องเช่นสรวงนั้น ขึ้นไปยังสรวงสวรรค์ ที่ตาของมนุษย์มองไม่เห็น เมื่อขึ้นไปถึงสวรรค์แล้ว องค์อค์นีเทพก็ป้อนเครื่องเช่นสรวงสังเวชนั้นแก่ทวยเทพผู้เป็นภรดรทั้งหลาย ด้วยโอษฐ์ของพระองค์ ดุจแม่นกป้อนเหยื่อ ลูกฉนั้น^๔

เพราะไฟมีความสำคัญเช่นนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์พราหมณ์ว่า “อค์นีโหดร (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้งหลาย” และว่า “การเช่นสรวง (แต่อค์นี) เป็นกรรมประเสริฐสุดในบรรดาญทั้งหลาย” ผู้บูชาไฟย่อมได้ผลานิสงส์เป็นอันมาก เช่น จะสมบุรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ผูกปลุสสัตว์ และเพียบพร้อมด้วยบุตรหลาน เผ่าพันธุ์ เช่น ในคัมภีร์พราหมณ์ได้ระบุไว้ว่า “ผู้ใดบูชาอค์นีโหดร ด้วยความเข้าใจความหมาย โดยถ่องแท้ บาปของผู้นั้นย่อมถูกเผาผลาญไป”^๕

ในการประกอบพิธีกรรมในการบำเพ็ญพระราชกุศล จุดเทียนพรรษาของพระมหากษัตริย์ไทย มีข้อความระบุไว้ว่า “สำหรับไฟที่พระมหากษัตริย์ทรงจุดเทียนนั้น ต้องใช้ไฟบริสุทธิ์ คือ ‘ต้องใช้ไฟส่องด้วยแว่นลงยาราชาชาติ (ไฟฟ้าคือแสงอาทิตย์) ทรงพระราชนิพนธ์วินิจฉัยไว้ว่า ที่ทำเช่นนั้น เพราะถือว่า เป็นไฟที่มาจากฟากฟ้า เป็นไฟบริสุทธิ์ เป็นธรรมเนียมของอินเดียโบราณ ใช้กันต่อๆ มา สำหรับไฟที่เกิดจากหินเหล็กไฟทำให้เกิดประกายขึ้นนั้น ใช้บูชาสำหรับบางลัทธิ หรือไฟที่ใช้ไม้ขีดในปัจจุบัน จะใช้ในงานทั่วๆ ไป แต่ไฟที่ได้จากดวงอาทิตย์ มักใช้ในงานมงคล คือ จุดเทียนชัยในงานประเพณีต่างๆ เช่น ใช้ในการกวนข้าวทิพย์ ในพิธีทางพระพุทธศาสนา เทียนเท่ากับพระองค์ในการเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นต้น ในงานอวมงคลนั้น ต้องเป็นออกเมรุถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์เท่านั้น”^๖ จากข้อความที่ยกมากล่าวไว้นี้ แสดงให้เห็นว่า ไฟ นอกจากเกิดจากไม้ จากหิน และสิ่งอื่นๆ แล้ว ไฟยังเกิดจากแสงอาทิตย์อีกด้วย ดังนั้น สุริยะ หรือ พระอาทิตย์ก็ถือว่าเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่มนุษย์ได้พึ่งพาอาศัย

ประเทศไทยมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณที่ต้องอาศัยไฟไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพหรือเป็นเครื่องมือในประกอบพิธีต่างๆ เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยมีการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ก่อนที่จะเริ่มประกอบพิธีกรรม การทำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาก็จะเกี่ยวข้องกับพิธีพราหมณ์ไม่มากนักน้อย เช่น การรับสนองงานพระราชพิธี งานพระราชกุศลและงานรัฐพิธีต่างๆ ก็ต้องใช้ไฟประกอบเพื่อให้พิธีเหล่านั้นมีความ

^๔ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๗๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^๖ ประพันธ์ กุลวานิช “**พระราชกุศลจุดเทียนพรรษา** พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

สมบูรณ์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ไฟย่อมมีคุณสมบัติอย่างใหญ่หลวง ถ้าใช้ให้เหมาะสม แต่ถ้าใช้ไม่เหมาะสมก็ย่อมมีโทษอนันต์เช่นเดียวกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาเรื่อง วิวัฒนาการของไฟตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งไฟพระราชทานนั้นมีประวัติและวิวัฒนาการเป็นมาอย่างไร เพื่อสร้างองค์ความรู้ให้เป็นประโยชน์ในด้านวิชาการต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

การศึกษาเรื่องไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบันเชิงพัฒนาการมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของไฟก่อนสมัยพุทธกาลและสมัยพุทธกาล

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบันในเชิงพัฒนาการ

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตของเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของไฟทั้งก่อนและหลังพุทธกาล และศึกษาพัฒนาการของการบูชาไฟที่มีอิทธิพลต่อไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๓.๒ ขอบเขตของเอกสาร

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และหนังสือ ตำรา เอกสารและงานวิจัย ตลอดถึงคัมภีร์ต่างๆ ในศาสนาอื่นที่เกี่ยวข้องกับการบูชาไฟ

๑.๔ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในงานการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำคำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย ดังมีรายละเอียดดังนี้

ประวัติความเป็นมาของไฟ หมายถึงปฐมเหตุของการเกิดไฟก่อนสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์และคัมภีร์พระไตรปิฎก ของพระพุทธศาสนา และหนังสือ ตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ไฟพระราชทาน หมายถึง ไฟที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานแก่ปวงชนในพิธีกรรมทางศาสนาทั้งพิธีกรรมที่เป็นมงคลและอวมงคลต่างๆ

เชิงพัฒนาการ หมายถึง การวิวัฒนาการของไฟตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลจนถึงการใช้ไฟประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบัน

ทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ หมายถึง ภาวะอันเป็นทิพย์อันของพระมหากษัตริย์ในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราช คือ พระมหากษัตริย์ไม่ใช่บุคคลธรรมดา แต่เป็น “เทวราช” ที่อวดารลงมาเพื่อ มาปกครองมนุษย์ จึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการบริหารสั่งการในทุกมิติในการปกครองของพระองค์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “เทคนิคการสอนของ พระพุทธเจ้า” ว่า ไฟ หรือ อัคนี มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในยัญพิธีทั้งปวง ในพิธีกรรมต่างๆเมื่อถึงตอน สำคัญทุกตอน จะต้องมีการถวายเครื่องสังเวद्य หรือสวดอ้อนวอนแก่อัคนีเทพ เพราะถือว่าอัคนี เป็น ทูตของเทพทั้งหลาย หรือเป็นสื่อกลางนำประดาเครื่องเช่นสรวงสังเวद्यขึ้นไปถึงเทพทั้งหลาย เมื่อใส่ เครื่องสังเวद्यเข้าไปในไฟนั้น ถือว่าได้ใส่ลงในโอษฐ์ของอัคนีเทพ เมื่อเปลวควันพุ่งขึ้น ก็หมายความว่า องค์อัคนีเทพทรงนำเอาเครื่องเช่นสรวงสังเวद्यขึ้นไปบนสวรรค์ ที่มนุษย์มองไม่เห็น เมื่อขึ้นถึงสวรรค์ แล้ว องค์อัคนีเทพก็ทรงป้อนเครื่องเช่นสรวงสังเวद्यนั้น แก่ทวยเทพผู้เป็นภรรยารทั้งหลาย ด้วยโอษฐ์ของ พระองค์เอง^๗

เอี่ยมพร ภูเพชร และคณะ ได้กล่าวถึงเรื่องไฟในหนังสือความรู้เรื่องไฟไว้ว่า ไฟแบ่ง ออกเป็น ๔ ประเภท ตามกระบวนการเผาไหม้ ตามอัตราการเจริญเติบโต ตามกระบวนการหมุนเวียน ของอากาศและตามระยะการเกิดไฟ

๑) การแบ่งตามกระบวนการเผาไหม้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ก่อนการเผาไหม้ (๒) ไฟคุ (๓) การเผาไหม้แบบมีเปลวเพลิง

๒) การแบ่งตามอัตราการเติบโต ช่วงไฟกำลังเติบโต เริ่มจากช่วงที่ไฟปล่อยพลังงานหรือ ความร้อนออกมาสม่ำเสมอ การเติบโตนี้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีปริมาณเชื้อเพลิงหรืออากาศอย่าง ใดอย่างหนึ่งเป็นตัวกำหนดการเติบโต จนกว่าเชื้อเพลิงจะหมดไปซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของการเติบโต อัตราปล่อยความร้อนลดลงเนื่องจากปริมาณเชื้อเพลิงมีน้อยลง

๓) การแบ่งตามระบบการหมุนเวียนของอากาศ เมื่อการลุกไหม้ หรือช่วงต้นของการเกิด ไฟเป็นการพัฒนาไฟในช่วงออกซิเจนมากเรียกว่า ไฟที่ถูกควบคุมด้วยปริมาณเชื้อเพลิง

๔) การแบ่งตามระยะการเกิดไฟ แบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ (๑) ระยะแรกเริ่ม หมายถึง ระยะ เริ่มต้นการลุกไหม้ที่เปลวไฟยังไม่มีพลังมาก อาจเป็นไฟคุอยู่นานเป็นชั่วโมง (๒) ระยะที่ไฟลุกไหม้ อย่างอิสระเป็นช่วงเกิดเปลวไฟโดยไฟจะเผาไหม้เชื้อเพลิงและปล่อยพลังงานออกมาจำนวนมาก (๓)

^๗ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๗๐.

ระยะไฟคุ คือปริมาณออกซิเจนในห้องมีจำนวนลดลงเป็นระยะการลุกไหม้อย่างอิสระการปล่อยพลังงานความร้อนลดลงอย่างรวดเร็ว^๘

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมไว้ในหนังสือ “พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ” ว่า “พิธีกรรมคือ “การกระทำที่เป็นพิธี คือ เป็นพิธีที่จะให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือ การกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ” กรณีนี้แปลว่า พิธีกรรมเป็นขั้นตอนที่สำคัญ อันจะนำไปสู่ผลที่ปรารถนาได้ แม้ว่า จะมีบางคนพบว่า พิธีกรรมที่เขาทำ มักจะให้ผลน้อยกว่าที่คาดหวังก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่าพิธีกรรมไม่ใช่การกระทำธรรมดาสามัญทั่วไปซึ่งเราจะคาดหวังผลลัพธ์ตอนจบได้

คลิฟฟอร์ด เกียร์ทซ์ (Clifford Geertz) ชาวสหรัฐอเมริกา ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศาสนาในฐานะเป็นระบบทางวัฒนธรรม” ผลการวิจัยพบว่า ศักดิ์คติตามสามัญสำนึกที่ว่า การบูชาบรรพบุรุษ การนำสัตว์มาบูชาขัยญ การบูชาวิญญาณ การทำนายนาย หรือ พิธีอภิเษก เป็นเหมือนแบบแผนของศาสนาสำหรับข้าพเจ้า (หมายถึง Clifford Geertz) ดูเหมือนว่า ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้นทีเดียว^๙

โดยเขาอธิบายว่า พิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมานั้นไม่น่าจะเป็นแบบแผนสำหรับบ้านเมืองอันเกี่ยวกับการปกครองคนในสังคมด้วยเหมือนกันดังที่ เดนนี่ ชาร์เจนท์ เคยกล่าวไว้ในหนังสือ “พิธีกรรมของโลก” ว่า

ประเพณีหรือวิถีปฏิบัติที่อยู่ในระดับสูง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคนทั้งประเทศ สังคมและการเมือง มักจะยอมรับว่าเป็นพิธีกรรม มีพิธีกรรมอยู่หลายชนิดที่ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการควบคุมคนในสังคม ซึ่งถ้าศึกษาพระคัมภีร์โกหร่านสมัยใหม่ของอิหร่าน หรือศึกษาประวัติของศาสนจักร คริสเตียนมองในทางกลับกัน ถ้าพิธีกรรมกระจายออกไปสู่ประชาชนทุกคนจนกลายเป็นพิธีกรรมทางสังคมและการเมืองอย่างแท้จริงเมื่อใด เมื่อนั้นประชาชนก็สามารถเป็นกลุ่มพลังที่อาจจะชิงอำนาจคืนมาอยู่ในมือของประชาชนได้^{๑๐}

พระอุตรคณาธิการ(ชวินทร์ สระคำ) ได้กล่าวถึงการบูชาไฟในหนังสือ “ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย” ไว้ว่า เรื่องราวของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ตอนต้น จนถึงปัจจุบันและ

^๘ เอี่ยมพร ภูเพชรและคณะ, *ความรู้เรื่องไฟ*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๑.

^๙ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

^{๑๐} Clifford Geertz, “Religion as a Cultural System,” in *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Edited by Michael Banton (London: Bookprint Limited, 1969), p.42.

^{๑๑} ชาร์เจนท์, เดนนี่, *พิธีกรรมของโลก*, แปลโดย ทิพอบภา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จูน พับ ลิซซิง จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๓๐-๓๑.

ศาสนาที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในกรณี การบูชาไฟและเรื่องการบูชาขี้ฉี่ ไว้พอสมควร โดยเริ่มกล่าวความเป็นมาของการบูชาไฟสมัยเริ่มแรก จนถึงสมัยที่พวกพราหมณ์หันมาใช้กลอุบายให้ฆ่าคนฆ่าสัตว์บูชาขี้ฉี่ อันเป็นเหตุให้ประชาชนเกิดความหวาดกลัวและบางพวกมัวเมาอยู่กับการบูชาขี้ฉี่ ไม่นิยมแสวงหาทางพ้นทุกข์ หรือค้นหาในทางปรัชญา กรณีนี้มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

ประเด็นที่ ๑ ในสมัยพราหมณ์นั้น พราหมณ์ทั้งหลายได้ประกอบพิธีกรรม ทำพิธีบวงสรวงอ้อนวอนให้พระเจ้าโปรดปรานด้วยการฆ่าวัว แพะ แกะ ม้า จนกระทั่งมนุษย์เพื่อสังเวยพระเจ้าเบื้องบน ด้วยวัตถุประสงคฺ์เช่นนี้ พวกพราหมณ์จึงได้ยกเอาการบูชาขี้ฉี่เป็นใหญ่ และเห็นว่าเป็นทางตรงที่จะเข้าถึงพระเจ้าได้

ประเด็นที่ ๒ การบูชาขี้ฉี่นี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดจะนำไปสู่โมกษะ วัตถุที่บูชาขี้ฉี่นั้นควรจะเป็นสิ่งที่รักและหวงแหนที่สุด จึงจะทำให้การบูชาขี้ฉี่อำนวยความสะดวกให้สมบูรณ์ การบูชาในสมัยพราหมณ์นี้มีพิธีรีตองและขยายกว้างออกไปยิ่งกว่าเดิม พิธีบูชาขี้ฉี่ขั้นสูงสุดนั้นเรียกว่า บุรุษเมธ คือ การฆ่ามนุษย์บูชาขี้ฉี่ ถือว่าเป็นการบูชาขี้ฉี่ขั้นสูงสุด ให้ผลล้ำเลิศ

ประเด็นที่ ๓ ตอนปลายสมัยพราหมณ์ เรื่อยไปจนถึงสมัยที่เกิดการพัฒนาเป็นศาสนาฮินดู จึงได้เปลี่ยนความคิดใหม่ โดยคิดว่า^{๑๒}

จํานงค์ ทองประเสริฐ ได้กล่าวถึง การบูชาไฟ (บูชาขี้ฉี่) ไว้ในหนังสือ ศาสนาปรัชญาประยุกต์ ว่า “เมื่อคนเราเกิดมาแล้ว เกิดมาเพราะมีความผิดพลาดอะไรบางอย่าง ทำให้ต้องเกิดเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ต่างๆ ที่นี่ การที่เราจะกลับไปสู่ปรมาตมมันเดิมนั้น ก็อาจเป็นไปได้แต่การจะไปได้นั้นต้องประกอบขี้ฉี่ต้องมีการบวงสรวง สังเวย เช่น ฆ่าสัตว์ คือค่าแกะ ฆ่าวัว ฆ่าควาย ฆ่าช้าง ฆ่าม้า หรือฆ่ามนุษย์ สังเวยพระเป็นเจ้า ตายไปแล้ว จึงไปรวมกับปรมาตมมันได้อย่างนี้”^{๑๓}

เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ลัทธิของเพื่อน” ว่า “การบูชาขี้ฉี่ในทางศาสนาพราหมณ์นี้ได้กำหนดให้พราหมณ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธี อีกทั้งยังว่าโลกนี้จะขาดพราหมณ์ไม่ได้ โดยบอกว่า “ความเป็นไปในโลกต้องมีหลัก ๓ ประการ คือ พราหมณ์ผู้เป็นนักบวช พระเวท และวรรณะ โลกจึงจะอยู่ได้ตามปกติ”^{๑๔}

ศาสตราจารย์ มณี พะยอมยงค์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พิธีกรรมล้านนาไทย” ไว้ว่า “พิธีกรรมได้แก่การกระทำตามหลักเกณฑ์ที่วางไว้ในสถาบันนั้นๆ เช่น พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ

^{๑๒} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔) หน้า ๑๐.

^{๑๓} จํานงค์ ทองประเสริฐ, ศาสนาปรัชญาประยุกต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทคอมแพคท์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๙.

^{๑๔} เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, ภาค ๑ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๘๙.

พิธีกรรมทางศาสนาคริสต์ ศาสนิกจะต้องปฏิบัติตามระเบียบที่ศาสดาเจ้าของศาสนากำหนดไว้ทุกประการ”^{๑๕}

นายแพทย์ สุวัฒน์ จันทรวงศ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา” ว่า แนวความคิดจะกล่าวถึงพิธีกรรมไว้มากเพียงใดก็ตาม แต่หากกล่าวตามความเป็นจริงแล้ว พิธีกรรมต่างๆในโลกนี้ ส่วนมากจะมีความเชื่อเป็นฐานแห่งการกระทำเสมอ ซึ่งความเชื่อนี้ ถ้ากล่าวตามหลักปรัชญาและศาสนาจะพบว่าความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจากความต้องการขั้นพื้นฐาน ๔ ประการ คือ “ความต้องการทางร่างกายเพื่อให้ตนเองอยู่รอด ความต้องการทางสังคมเพื่อให้ตนมีศักดิ์ศรีและความหมายเป็นที่ยอมรับ ความต้องการทางปัญญาเพื่อการเรียนรู้และความต้องการทางจิตวิญญาณ เพื่อขจัดทุกข์ท้อใจ”^{๑๖}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูศรีโพธารักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุบุตร) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องไฟในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า

๑) แนวคิดเรื่องไฟในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นแนวคิด ๒ ประการ คือ ไฟในสิ่งที่มีชีวิตและไฟเชิงนามธรรม ที่นำมาเปรียบเทียบเป็นหลักคิดในการสอนธรรม ลักษณะไฟอย่างหนึ่งได้แก่ไฟภายนอก คือ ไฟเป็นองค์ประกอบของสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตครอบคลุมถึงโลก จักรวาลและนิพพาน โดยมีทัศนะไว้ว่า ไฟ (เตโชธาตุ) ทำธาตุอีก ๓ คือ (ดิน น้ำ ลม) ให้ร้อน

๒) ไฟในสิ่งที่มีชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ องค์ประกอบหนึ่งที่ก่อให้เกิดเป็นสิ่งที่มีชีวิต ๒๖ ภพภูมิ ส่วนไฟในเชิงนามธรรม คือองค์ประกอบหลักในการนำมาเป็นเครื่องมือสอนธรรมะใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นไฟเปรียบเสมือนความชั่วที่จะต้องทำลายให้หมดสิ้น อีกลักษณะหนึ่งคือ ไฟที่เปรียบเหมือนความดี ที่ต้องปฏิบัติ ได้แก่ อัคคี ๓ กองคือ ไฟที่ควรเคารพ (บิดามารดา) ไฟที่ควรบูชา (สมณพราหมณ์) และไฟที่ควรปกครอง (บุตรภรรยา)^{๑๗}

ฐิติ วสุพรรณี ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไฟที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า “พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับไฟ โดยได้กล่าวถึงธรรมชาติเกิดจากชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ รูปกับนาม รูปแห่งนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ ชนิดมารวมกันปรากฏ

^{๑๕} มณี พยอมยงค์, ศจ., **พิธีกรรมล้านนาไทย**, (เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑.

^{๑๖} นายแพทย์ สุวัฒน์ จันทรวงศ์, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อัสสัมชัญ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕๗.

^{๑๗} พระครูศรีโพธารักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุบุตร), “การศึกษาเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

เป็นรูปกายขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ชนิดนี้ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าธาตุ ๔ นั้นจะมีส่วนสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน^{๑๘}

พระมหาเสนาะ กัณห์ทัต ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชา ยัญตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” ผลการวิจัยพบว่า การบูชายัญ จัดเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความหมายแสดงถึงการเซ่นสรวงต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ ระบุไม่ได้ว่า เริ่มมาแต่เมื่อใด แต่สันนิษฐานว่า เริ่มจากเมื่อมนุษย์ประสบภัยพิบัติหรือนำกลัวจากธรรมชาติและคิดว่าเหตุการณ์เหล่านี้เกิดจากอำนาจของเทพเจ้าซึ่งมีลักษณะเป็นธรรมชาติ เช่น น้ำ ลม ไฟ จึงเซ่นสรวงบูชายัญถวายเทพเจ้าเหล่านั้น วิธีการบูชายัญของพราหมณ์ มีลักษณะแตกต่างกันตามยุค ตามสมัย เช่น สมัยดึกดำบรรพ์ พวกเขาและฤาษีบูชายัญโดยใช้ปุระชะในฐานะเป็นบ่อเกิดของโลกเป็นเครื่องเซ่นสังเวย^{๑๙}

พระมหามานพ เจือจันทร์, ได้วิจัยเรื่อง “การบูชายัญในพระไตรปิฎก” ผลการวิจัยพบว่า

๑. การบูชายัญมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน จนไม่สามารถกล่าวถึงจุดเริ่มต้นได้ เพียงแต่สันนิษฐานว่าเริ่มต้นมาตั้งแต่เริ่มมีมนุษย์

๒. การศึกษาในพระไตรปิฎกพบว่า การบูชายัญเป็นการโต้ตอบประเด็นเรื่องเดิมที่มีจาก ลัทธิพราหมณ์ที่พัฒนาการมานาน เมื่อกาลล่วงมาเป็นเวลานานทำให้พราหมณ์เกิดการเปลี่ยนแปลง พิธีกรรมไปด้วย เดิมทีเดียวการบูชายัญสำเร็จด้วยวัตถุเพียงเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งเท่านั้น ไม่มีการฆ่าสัตว์ พราหมณ์เข้าใจผิดเกี่ยวกับการบูชายัญจึงทำให้เกิดการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

๓. พระพุทธเจ้าปฏิเสธการบูชายัญแบบเดิมของพราหมณ์และเปลี่ยนแปลงการบูชายัญของพราหมณ์มาเป็นบูชาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ยัญมีความหมายว่าทาน อันเป็นการให้ที่มองเห็นประโยชน์ในปัจจุบันอีกด้วย

๔. เรื่องการบูชายัญพบมากที่สุดในพระสุตตันตปิฎก ในพระวินัยก็มีอยู่บ้าง แต่เป็นเรื่อง การบูชาไฟของเจ้าลัทธิมากกว่าอย่างอื่น ส่วนในพระอภิธรรมไม่กล่าวถึงการบูชายัญเลย แม้แต่กล่าวถึงเรื่องเทพเจ้า ซึ่งพราหมณ์ถือว่ามีส่วนใกล้ชิดกับการบูชายัญ แต่พระธรรมปิฎก ถือว่าเป็นคุณภาพของจิต ไม่ได้ถือเทพเจ้าเป็นผู้ทรงมหิทธานุภาพที่จะนำผลให้เกิดแก่ใครก็ได้ตามที่ปรารถนา^{๒๐}

^{๑๘} ฐิติ วสุพรุจจิ, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไฟที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙)

^{๑๙} พระมหาเสนาะ กัณห์ทัต, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชายัญตามทีปรากฏในพระไตรปิฎก” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** (คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔)

^{๒๐} พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชายัญในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต** (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๖.

ณรงค์ วงษ์อุดม ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิจารณ์ความคิดเรื่องกรรมในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ” ผลการวิจัยที่น่าสนใจ หลายประเด็นดังมีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่ ๑ งานวิจัยเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าแนวความคิดด้านศาสนาและปรัชญาของอินเดียก่อนสมัยพระเวทนั้นมีลักษณะความคิดและความเชื่อเป็นวิญญูณนิยม คือ มีการนับถือเทพเจ้าในลักษณะที่เป็นธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ และเข้าใจว่ามีวิญญูณศักดิ์สิทธิ์อยู่ในสิ่งที่ตนเองนับถือ ซึ่งวิญญูณเหล่านี้สามารถให้คุณและโทษได้ จึงมีการสวดสรรเสริญและบูชาขัยัญ เพื่อเอาใจเทพเจ้า

ประเด็นที่ ๒ การบูชาขัยัญ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคพระเวท) นำไปสู่แนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ และเป็นเครื่องตัดสินความดี ความถูกต้อง ดังนั้นการบูชาขัยัญนี้ ถ้ามองในแง่จริยศาสตร์แล้วถือว่า การประกอบพิธีกรรมที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าเป็นสิ่งที่ดีและเป็นเครื่องตัดสินความดี ซึ่งนั้นก็หมายความว่า ทุกคนจะต้องสวดมนต์สรรเสริญพระพุทเจ้าและจะต้องนมัสการบูชาขัยัญเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ

ประเด็นที่ ๓ งานวิจัยเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า ปรัชญาพระเวทนั้นถือว่า การบูชาขัยัญเป็นการกระทำที่ดีด้วย ถึงแม้ว่าจะมีการฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก เพื่อทำพิธีบูชาขัยัญก็ตาม และปรัชญาภควัศิตาก็ถือว่าเป็นการกระทำตามวาระของตน ซึ่งก็ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี เช่น วรณกษัตริย์ ถึงแม้ว่าจะฆ่าคนมากก็ไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะเป็นหน้าที่ของวาระ^{๒๑}

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น แสดงให้เห็นว่า ไฟ เป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพในการดำรงชีพประจำวัน หรือ ใช้ในด้านอุตสาหกรรมและการขนส่งก็ตาม แต่ไฟก็ยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหล่ามนุษย์ได้สักการบูชา ซึ่งถือประหนึ่งว่าเป็นเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถทำให้มนุษย์ปราศจากภัยอันตรายหรือสามารถที่จะดลบันดาลให้มนุษย์มีความสุข ความเจริญในการดำรงชีพ จึงได้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับไฟขึ้น ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทในศาสนาพราหมณ์ การบูชาไฟเป็นพิธีกรรมที่สำคัญและต่อมาก็พัฒนามาเป็นพิธีบูชาขัยัญ เพื่อเซ่นสรวงและสังเวยเทพเจ้าที่ตนเองเคารพนับถือด้วยชีวิตสัตว์และมนุษย์

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Document Research) โดยเน้นศึกษาข้อมูลจากเอกสารเป็นส่วนใหญ่ ไม่เน้นการใช้สถิติตัวเลขในการวิเคราะห์ข้อมูล และเป็นการวิจัยเชิงบรรยาย กล่าวคือ ใช้รายละเอียดที่ได้มาจากข้อมูลมาบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งการบรรยายเหตุการณ์ครั้งนี้จะครอบคลุมเนื้อหาสาระด้านปรัชญา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และจิตวิทยาเป็นต้น

^{๒๑} ณรงค์ วงษ์อุดม, การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่องความคิดเรื่องกรรมในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

๑.๖.๒ เป็นการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบูชาไฟและการบูชาอัญญาตามที่ปรากฏในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาและอาจกล่าวถึงการบูชาไฟหรือการบูชาอัญญาในที่อื่นบ้างตามที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓ จะเน้นการศึกษาวิธีมองหรือแง่มุมของพระพุทธศาสนาในการบูชาไฟหรือการบูชาอัญญาของศาสนาพราหมณ์ เพื่อทราบถึงท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพิธีกรรมการบูชาไฟหรือการบูชาอัญญา พร้อมทั้งจะศึกษาพิธีกรรมต่างๆในทางพระพุทธศาสนาที่แสดงแนวคิดเชิงประยุกต์ว่าด้วยการบูชาไฟหรือการบูชาอัญญา โดยเฉพาะที่มีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบัน

อนึ่งเนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารเพียงอย่างเดียว จึงมีลำดับขั้นตอนในการศึกษาดังนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ การบูชาไฟและการบูชาอัญญา จากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆที่เกี่ยวข้อง

๒. รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการบูชาไฟและการบูชาอัญญาจากเอกสาร หนังสือและตำราอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๓. นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารเหล่านั้นมาวิเคราะห์และสรุปผลเพื่อนำเสนอตามวัตถุประสงค์ต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เมื่อประมวลผลการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง การบูชาไฟแล้ว จะทำให้ได้รับประโยชน์ดังนี้

๑.๗.๑ ได้รับองค์ความรู้จากแนวคิดและแนวปฏิบัติในเรื่องการบูชาไฟตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆอย่างชัดเจน พร้อมทั้งได้ทราบพุทธทัศนะและหลักปฏิบัติเกี่ยวกับการบูชาไฟ เมื่อเข้าใจและทราบหลักคำสอนเหล่านั้นแล้วมาพัฒนาพฤติกรรมของตนและสังคมให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและอยู่ร่วมกันด้วยความสันติสุข

๑.๗.๒ ได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับวิวัฒนาการของการบูชาไฟสู่การเป็นไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบัน

บทที่ ๒

แนวความคิดและการแนวปฏิบัติในการบูชาไฟ

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวความคิดและการปฏิบัติในการบูชาไฟ ซึ่งประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของการบูชาไฟก่อนสมัยพุทธกาล ได้แก่ การบูชาไฟในสมัยดึกดำบรรพ์ การบูชาไฟในสมัยพระเวท การบูชาไฟในสมัยพราหมณ์ การบูชาไฟในสมัยอุปัชฌาย์ และแนวความคิดและแนวปฏิบัติในการบูชาไฟในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดและการปฏิบัติเพื่อชีวิตในปัจจุบัน และแนวความคิดและแนวปฏิบัติเพื่อชีวิตในภพหน้า

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการบูชาไฟก่อนสมัยพุทธกาล

อาจกล่าวได้ว่า ประวัติความเป็นมาของการบูชาไฟนี้ ยังไม่มีผู้กล่าวไว้โดยสมบูรณ์ เพราะมีการพัฒนามายาวนานจากวัฒนธรรมสมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน “แต่เป็นที่คาดการณ์กันว่า ทุกศาสนาที่เป็นเทวนิยมเคยมีการบูชาไฟทั้งนั้น”^๑ และการบูชาไฟก่อนสมัยพุทธกาลที่สำคัญได้แก่ การบูชาไฟในศาสนาพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ประวัติศาสตร์อินเดียได้กล่าวไว้ว่า เดิมชาวอารยันตั้งถิ่นฐานอยู่ในเอเชียกลาง ต่อมาชาวอารยันกลุ่มหนึ่งอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในยุโรป แล้วกลายเป็นชาวยุโรปในปัจจุบัน และอีกพวกหนึ่งอพยพเข้าไปอยู่ในอิหร่านและอีกพวกหนึ่งเข้าไปยึดครองอินเดีย ด้วยเหตุนี้ พื้นฐานเดิมของศาสนาในยุโรปในอิหร่านและในอินเดียมีรากฐานเดียวกัน^๒

ก่อนสมัยอารยันเข้ามาครอบครองอินเดีย ปรากฏว่าชาวพื้นเมืองเดิมคือ พวกชาวดราวิเดียนมีโบราณสถานในบริเวณกลุ่มแม่น้ำสินธุ มีศาสนาเดิมของตนอยู่แล้ว โดยเฉพาะในยุคอารยธรรมฮาร์ปปา ประมาณ ๒๕๐๐-๑๘๐๐ ปี ก่อน ค.ศ. ซึ่งเป็นช่วงก่อนชาวอารยันเข้ามาครอบครอง มีหลักฐานแสดงว่าชาวพื้นเมืองนับถือพระศิวะมาช้านานแล้ว นอกจากนั้นชาวพื้นเมืองยังเดิมของชาวอินเดีย ยังนับถือและบูชาโลกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ รวมทั้งต้นไม้ใหญ่และภูเขา แนวความคิดและความเชื่อ มีลักษณะเป็นวิญญานนิยม (Animism) แบบคนในสมัยของคนโบราณทั่วไป^๓ นั่นคือเชื่อใน

^๑ พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชาขีปนาวุธในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๑๖๖.

^๒ ธนู แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. เอมี เทรดิต, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๓.

^๓ ร.ศ.ดร. สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๑), หน้า ๒.

วิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์อยู่ในสิ่งที่ตนเคารพนับถือซึ่งมีลักษณะเป็นธรรมชาติ ดังนั้น จึงสามารถให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ เช่น

ดิน สามารถเป็นที่เพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารหล่อเลี้ยงชีวิตให้เจริญเติบโต ในทางตรงกันข้าม ดินธรรมดาที่อาจกลายเป็นแผ่นดินไหวกลืนกินชีวิตมนุษย์ได้

น้ำ สามารถใช้ดื่ม หรือชำระร่างกายให้เกิดความชุ่มชื้น ในทางตรงกันข้ามก็สามารถท่วมท้นทำให้บ้านเรือนและสิ่งต่างๆ เกิดความเสียหายได้

ลม สามารถขจัดความร้อนนำความเย็นสบายมาให้ ในทางตรงกันข้ามก็สามารถเป็นพายุที่รุนแรงพัดพาสิ่งต่างๆ ให้พินาศไป

ไฟ สามารถให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายในเวลาเกิดความหนาวเหน็บ อีกทั้งยังสามารถใช้ประโยชน์มีการหุงต้มอาหาร ในทางตรงกันข้ามก็สามารถเผาผลาญสิ่งต่างๆ ให้วอดวาย เสียหายได้ภายในพริบตา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเขาจึงยึดเอาธรรมชาติ พวกเขาต่างพากันยึดเอาธรรมชาติเหล่านี้ เป็นที่พึ่ง และเพื่อให้มั่นใจว่าตนเองจะได้รับความคุ้มครองรักษาเป็นอย่างดี จึงได้ทำการเช่นสรวงบูชาเพื่อเอาใจ เมื่อเวลาผ่านไปธรรมชาติเหล่านี้ ได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าด้วย

ส่วนพวกอารยัน (อารยัน) แต่เดิมนับถือพระอาทิตย์มาก่อน เมื่อทราบข่าวชาวพื้นเมืองนับถือและบูชาไฟ ก็เห็นว่าความเชื่อของพวกตนเข้ากันได้กับชนพื้นเมือง จึงพยายามเผยแพร่ความเชื่อของตนโดยชี้ให้เห็นว่า “ดวงไฟที่ยิ่งใหญ่นั้นคือพระอาทิตย์ จึงควรนับถือพระอาทิตย์ซึ่งเป็นที่มาของไฟทั้งปวงในโลกมนุษย์”^๔ โดยวิธีนี้เองจึงทำให้ความเชื่อของคนพื้นเมืองกับของพวกอารยันผสมผสานกันอย่างกลมกลืน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องเทพเจ้าต่างๆ ที่ชนพื้นเมืองเดิมนับถือบูชา ก็ถูกพวกชาวอารยันปรับปรุงให้มีความนับถือในทางเดียวกัน

ชนเหล่านั้น นอกจากจะนับถือเทพเจ้าแล้วยังได้นับถือวิญญาณบรรพบุรุษของพวกตน เช่นเดียวกับเทพเจ้าอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเชื่อว่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่ตายไปก็เพียงแต่ร่างกายเท่านั้น (ที่ตายไป) ส่วนวิญญาณยังคงสภาพอยู่ และต้องบริโภคอาหารเหมือนกับมนุษย์ด้วยเหตุนี้จึงมีการเช่นสรวงวิญญาณ

อนึ่ง พวกเขายังมีความเชื่อสืบต่อไปอีกว่า “วิญญาณเหล่านั้นมีพอบอยู่เบื้องบน การที่จะส่งเครื่องบูชาไปถึงวิญญาณเหล่านั้น ก็ด้วยการเผาไฟบูชาให้ควันลอยขึ้นไป จึงทำให้มีการบูชายัญเกิดขึ้น”^๕ ซึ่งการบูชาในลักษณะเช่นนี้ นอกจากจะเห็นสิ่งของที่ตนบูชาหมดไปได้แล้ว ควันไฟที่ลอยขึ้นไปก็ยังถือว่าเป็นสื่อที่ทำให้เทพเจ้ารับทราบการกระทำของตนอีกด้วย จนในที่สุดเทพเจ้าเหล่านั้นก็ได้รับการบูชาจากประชาชนอย่างมากมาย

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^๕ พระอรรถคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, หน้า ๑๑.

แต่ที่จริงการบูชาผู้ต่อเทพเจ้า ของชาวอินเดียในช่วงแรกนี้ ยังไม่มีอะไรพิสดารมากนัก กล่าวคือ “กระทำการง่ายๆ คือเอาอาหารวางลงเทวดาลงมาเสวยกับพื้นดินเปล่าๆ เท่านั้น”^๖ โดยใช้วัตถุต่างๆ เช่น เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้นเป็นเครื่องบูชา แต่ต่อมาชาวอารยัน (อริยะ) ซึ่งอยู่ในฐานะชั้นสูง ที่มีอำนาจมากกว่าชนพื้นเมือง ได้แบ่งวรรณะในระหว่างกันเอง เป็น ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร ในบรรดา ๔ วรรณะนี้ พวกพราหมณ์ถือว่าเป็นวรรณะที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ลัทธิศาสนา ดังนั้นจึงมีโอกาสต่อเติมเสริมแต่งวิถีบูชาไฟให้พิสดารออกไปและพวกพราหมณ์ยังได้รวบรวมบทสวดต่างๆ ให้เข้าเป็นหมวดหมู่ชื่อว่า “ฤคเวท (คำขับกล่อมสรรเสริญเทพเจ้าต่างๆ) ซึ่งตอนนี้ควรนับได้แล้วศาสนาพราหมณ์ได้บังเกิดขึ้นแล้วและวิถีบูชาอันเป็นข้อปฏิบัติทางศาสนาคือการบูชาผู้ก็ยังคงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดสืบนุชนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง

เนื่องจากการบูชาไฟเป็นการบูชามาตั้งแต่สมัยโบราณกาลและได้วิวัฒนาการมาเป็นการบูชาผู้ซึ่งมีพิธีกรรมอันสลับซับซ้อนมากขึ้น ผู้วิจัยจะได้ใช้คำว่า “การบูชาผู้” แทนคำว่าบูชาไฟ เพราะในการบูชาผู้จะปราศจากไฟไปได้ เพราะไฟเป็นเทพเจ้าและจะปรากฏอยู่ในการบูชาผู้ทั้งปวง และเพื่อสะดวกในการ ผู้วิจัยขอแยกหัวข้อในการศึกษา ดังนี้

๒.๑.๑ การบูชาไฟ (การบูชาผู้) ในสมัยดึกดำบรรพ์

เรื่องการบูชาไฟสมัยดึกดำบรรพ์นี้โดยทั่วไปไม่ค่อยมีผู้ใดกล่าวถึงมากนักทั้งนี้อาจเนื่องมาจากหลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ได้โดยชัดเจนหาได้ไม่มากนักและบางกรณีก็เป็นนิทานปรัมปราซึ่งมีน้อยคนจะเชื่อถือได้

อย่างไรก็ตาม หากกล่าวถึงการบูชาไฟ (การบูชาผู้) ในสมัยดึกดำบรรพ์ โดยเฉพาะที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ก็จำเป็นต้องอ้างถึง คัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ และมีข้อความจำนวนมากที่แสดงให้เห็นต้นเค้าแห่งการบูชาไฟ (บูชาผู้) ในระยะเริ่มแรก และบ่อเกิดของโลกที่เนื่องมาจากการบูชาบวงสรวง หรือการบูชาไฟ โดยกรณีนี้คัมภีร์พระเวท มีบทละที่ ๑๐ ข้อที่ ๙๐ แห่งปุรุชสูกตะ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ปุรุชผู้มีพันเศียร พันตา พันเท้า ซึ่งแทรกซึมอยู่ทั่วไปในโลกทุกแห่งทุกมุมยังคงขยายนิ้ว ทั้งสิบไปเหนือโลกอยู่ ปุรุชเท่านั้น เป็นทั้งหมดนี้คือ เป็นสิ่งที่ได้มีเป็นมาแล้ว และเป็นสิ่งที่จะมีจะเป็นต่อไป อนึ่งปุรุชเป็นเจ้าของอมฤตภาพและเป็นใหญ่เหนือสิ่งที่เจริญเติบโตขึ้นมาเพราะอาหาร^๗

คำว่า “ปุรุช” ที่ปรากฏในที่นี้ มีลักษณะเป็นวิญญานบริสุทธิ์ที่แผ่ซ่านไปทั่วทุกแห่งและมีความยิ่งใหญ่อย่างเห็นได้ชัด เช่น การเป็นเจ้าของความไม่ตาย (อมฤตภาพ) ปุรุชนี้เมื่อว่าโดยหน้าที่

^๖ ส.พลายน้อย, เทวนิยาย (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๗.

^๗ วิลเลียม ซีโอดอร์ เดอ แบร์, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑ แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ, หน้า ๒๘.

ก็อยู่ในฐานะที่เป็นการบวงสรวงจักรวาลโดยเอาตัวเองเป็นเครื่องสังเวย และโดยวิธีนี้ พิธีการบวงสรวงที่พวกนักบวชได้ปฏิบัติอยู่ในโลก จึงถูกถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดต่างๆ ที่มีความสำคัญ ทางด้านจักรวาลวิทยา^๘ อีกประการหนึ่ง

สรรพสัตว์ทั้งปวงประกอบกันขึ้นเพียงเสี้ยวหนึ่งของปุรุชะเท่านั้น อีกสามเสี้ยวเป็นอมรรตัย (อมตะ) อยู่ในสรวงสวรรค์ ด้วยเสี้ยวทั้งสามนี้แหละที่ปุรุชะได้ลอยสูงขึ้นไป อีกเสี้ยวหนึ่งหนึ่งคงอยู่ที่ ด้วยเสี้ยวเดียวนี้แหละที่ปุรุชะได้แผ่คลุมสิ่งที่กินได้หมดทุกด้าน^๙

อนึ่งจาก “ปุรุชะนี้แหละก็เกิดวิราชขึ้นมา จากวิราช ปุรุชะก็วิวัฒน์ ปุรุชะเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วได้ฉายตัวมันเองในที่เบื้องหลังและเบื้องหน้าโลก”^{๑๐} แล้วเทพยดาทั้งหลาย จึงเอาปุรุชะนี้เป็นเครื่องเช่นสรวงสังเวย ซึ่งในข้อความตอนนี้จะเห็นว่า ปุรุชะเดิมไม่มีเพศ “ต่อมาจึงกำเนิดวิราช คือเพศหญิง และวิราชก็ให้กำเนิดเพศชาย คือ ‘ปุรุชะ’ คำหลังวิราชก็คือ ประธานหรือประพตตินั่นเอง ส่วนปุรุชะคงมีชื่อตามเดิม เราจึงเห็นได้ชัดว่า นี่เป็นลัทธิตัวผู้-ตัวเมีย เช่น หยิน - หยางของจีนนั่นเอง”^{๑๑} และ “เมื่อเทพยดาทั้งหลายทำการบูชาสังเวย โดยมีปุรุชะเป็นเครื่องเช่นแล้ว ฤดูใบไม้ผลิ ก็เป็นเนยเหลวที่ใสแจ้ว ฤดูร้อนก็เป็นเชื้อเพลิงสำหรับการบวงสรวง และฤดูใบไม้ร่วงก็เป็นเครื่องเช่นสังเวย”^{๑๒}

สรุปว่า ปุรุชะ ซึ่งเป็นเหยื่อที่ใช้ในการเช่นสังเวยนั้นเกิดมีมาตั้งแต่ต้นทีเดียวและเทพยดาทั้งหลายต่างก็พากันประกอบบุญพิธี โดยมีปุรุชะเป็นเครื่องสังเวย นอกจากนั้นพวกฤชียังปฏิบัติเช่นกันนี้แล และ “จากเครื่องบวงสรวงสังเวยที่นำมาบวงสรวงทั้งปวงนั้นก็ให้เกิดมีกาพย์ และบทสวดที่ศักดิ์สิทธิ์ เกิดมีฉันท และเกิดมีสูตรสำหรับใช้ในการบวงสรวง จากเครื่องบวงสรวงนั่นเองก็เกิดมีม้า และสัตว์ต่างๆ ที่มีฟันสองแถว เกิดมีวัว เกิดมีแพะและแกะขึ้น”^{๑๓}

นอกจากนั้น ทวยเทพยังได้จัดแจงแบ่งปุรุชะออกไปเป็นส่วนต่างๆอีกมากมาย กล่าวคือ ปากของปุรุชะกลายเป็นพราหมณ์ แขนทั้งสองข้างกลายเป็นกษัตริย์ ขาทองสองกลายเป็นแพทย์ ส่วนเท้าทั้งสองกลายเป็นศูทร ซึ่งการแบ่งเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า พราหมณ์เกิดจากปากของปุรุชะ กษัตริย์เกิด

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๐} อ้างแล้ว

^{๑๑} สมักร บุราวาส, **ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๔๘.

^{๑๒} วิลเลียม ซีโอดอร์ เดอ แบร์, **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑**, แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ, หน้า ๓๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

จากแขนทั้งสองของปุรุषะ แพทย์เกิดจากขาทั้งสองของปุรุषะ ศูทรเกิดจากเท้าทั้งสองของปุรุषะ และ
ยังแบ่งต่อไปอีกว่า

พระจันทร์เกิดจากจิต พระอาทิตย์เกิดจากนัยน์ตาทั้งสองข้าง พระอินทร์และพระอักษณิน
เกิดจากปาก ลมคือวาโยเกิดจากลมหายใจคือ ลมปราณ บรรยากาศถูกสร้างมาจากสะดือ สวรรค์เกิด
จากศีรชะ โลกเกิดจากเท้าทั้งสอง และทิศใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ เกิดมาจากหู ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงบันดาลให้
เกิดเป็นโลกต่างๆขึ้นมา ไม้เท้าที่ใช้ล้อมรอบในการบวงสรวงนั้นมีอยู่ ๗ อัน ไม้เท้า ๒๑ อัน ถูกทำให้
เป็นไม้เขี้ยวไฟในคราวที่ทวยเทพทั้งหลายทำการบวงสรวง ได้ผูกมัดปุรุषะซึ่งเป็นเหยื่อในการบวงสรวง
ไว้^{๑๔}

จึงกล่าวได้ว่า การที่ทวยเทพได้ทำการบวงสรวงด้วยเหยื่อ สำหรับบวงสรวงสังเวณี
เหล่านี้เป็นธรรมเนียมเกี่ยวกับการบวงสรวงสังเวณีพวกแรก ความยิ่งใหญ่เหล่านี้ได้ขึ้นไปจนถึงท้องฟ้าซึ่ง
เป็นที่อยู่อาศัยของราชยะ และทวยเทพสมัยโบราณ”^{๑๕}

สรุปว่า ข้อมูลที่ได้ยกมากล่าวไว้นั้น แสดงให้เห็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับการบูชาไฟ
(บูชาัยญ)ว่า การบูชาไฟในสมัยเริ่มแรกนั้น มีปุรุषะเป็นเครื่องเช่นสังเวณี ซึ่งปุรุषะนี้อุบัติขึ้น “กล่าวคือ
ครั้งแรกอุบัติขึ้นมามีลักษณะเป็นวิญญาณอันบริสุทธิ์และอยู่ในฐานะที่เป็นการบวงสรวงจักรวาล โดย
เอาตัวเองเป็นเครื่องสังเวณีและไม่มีเพศ ครั้งที่สองอุบัติขึ้นมาเป็นเพศชาย และเป็นเหยื่อที่ใช้ในการ
บวง

สรวงของพวกเทวดาและฤาษี ซึ่งปุรุषะทั้งสองกรณีนี้ กรณีแรกคือปุรุषะที่อุบัติขึ้นมาครั้งแรก หมายถึง
พระพรหมผู้ปรากฏพระองค์เป็นองค์ปฐม ส่วนกรณีหลังคือปุรุषะที่หมายถึงเทพยดาชาชนั้น หนังสือ
ปุรุษสูทตะ ไม่ได้อธิบายให้ชัดเจน หมายถึงอะไร

อย่างไรก็ตาม เราอาจสันนิษฐานความหมายของปุรุษะกรณีหลังนี้ ได้เป็น ๒ ความหมาย
ด้วยกัน คือ (๑) หมายถึง เครื่องสังเวณีที่เป็นรูปธรรมคือมนุษย์ผู้ชาย (๒) หมายถึงเครื่องสังเวณีที่เป็น
นามธรรม คือ การมีใจศรัทธาอุทิศชีวิตให้แก่ญูพิธิ

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวมา ผู้วิจัยเห็นว่า ความหมายข้อที่ ๒ จะมีความเป็นไปได้มากกว่า
ข้อที่ ๑ เนื่องจากปุรุษสูทตะ เองก็ไม่ได้อธิบายให้เห็นถึงการใช้มนุษย์ผู้ชายบูชาัยญไว้อย่างชัดเจน และ
ด้วยความไม่ชัดเจนเช่นนี้ อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พวกพราหมณ์บางพวกในสมัยหลังเข้าใจว่า การ
ใช้มนุษย์ประกอบัยญพิธิเป็นบัญญัติของพระเวท (ฤคเวท) บ้างก็อาจเป็นไปได้ ดังนั้นจึงได้ใช้มนุษย์
บูชาัยญในการต่อมา และจากข้อความในคัมภีร์พระเวททั้งหมดที่กล่าวมา อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
กล่าวว่า “เราย่อมเห็นเค้าของสัพพัตถเวณิยม ซึ่งกลายมาเป็นเอกเพวณิยม การบูชาัยญ การแบ่งชั้น

^{๑๔} จานงค์ ทองประเสริฐ, **ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: ร.พ.เพ็ญนคร. ๒๕๑๔).
หน้า ๓๖๒.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๒.

วรรณะอันปรากฏในยุคแรกของศาสนาฮินดู”^{๑๖} ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การเรียกการบูชาขัณ्डในครั้งนี้เป็น การบูชาขัณ्डในสมัยดึกดำบรรพ์ หรือสมัยโบราณ

๒.๑.๒ ประวัติการบูชาไฟในสมัยพระเวท

๑) การกำเนิดของเทพอัคินิ (ไฟ)

การกำเนิดขึ้นมาของเทพอัคินินั้น ไม่มีระบุไว้ชัดเจนในที่ไหนที่หนึ่งโดยเฉพาะ แต่ละแห่งกล่าวถึงเรื่องนี้ก็มีข้อความแตกต่างกันไป ในส่วนนี้จะได้นำเสนอเพื่อการศึกษาและพิจารณาจากข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท โดยเฉพาะฤคเวท คือ อัคินิมีกำเนิดมาจาก อรณิ (Aranis) หรือไม้สีไฟทั้งคู่ โดยผู้ประกอบพิธีกรรม จะใช้มือลูหรือสีกันให้เกิดไฟ ดังนั้น อรณิ ทั้งสองนี้ก็ถือว่าเป็นบิดาและมารดาของเทพอัคินิ ไม้ตัวบนถือว่าเป็นบิดา ไม้ตัวล่างถือว่าเป็นมารดา จากจุดกำเนิดดังกล่าว ได้ชื่อว่า เป็นเทพที่มีอายุโสมมากที่สุดพอๆกับที่ได้ชื่อว่าเป็นเทพที่มีอายุน้อยที่สุด ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะว่าเทพอัคินิได้ถูกอัญเชิญให้มาส่องแสงโชติช่วงในยัญพิธีมาตั้งแต่อดีตอันแสนนานโน้น และคงอยู่ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยไม่การขาดช่วงของการส่องแสงเลย ดังนั้นเทพอัคินิจึงได้รับการยอมรับยกย่องว่าเป็นโอรสแห่งความเข้มแข็งและเป็นเจ้านายแห่งความสุขรวมทั้งได้รับการยกย่องว่าเป็นนายแห่งความสมบูรณ์ของสุขภาพ ในบางแห่งระบุว่าเทพอัคินิได้กำเนิดมาในรูปของดวงอาทิตย์ ผู้ตระเวนไปทั่วโลกเพื่อสอดส่องสิ่งที่มีชีวิตทั้งมวล ประดุจเจ้าของโคคอยดูสัตว์เลี้ยงของเขา ความสว่างโชติช่วงของเทพองค์นี้ปรากฏทั้งในสวรรค์ ในโลกมนุษย์ ในอากาศ ในน้ำ และแม้แต่ในพืชพันธุ์ต่างๆ^{๑๗}

(๑) อาหารของเทพอัคินิ

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อความที่กล่าวถึงอาหารของเทพอัคินิจะเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอาหารของเทพอัคินินี้ เพราะเครื่องสังเวททุกชนิดที่ส่งไปถึงเทพองค์อื่นๆในการประกอบยัญพิธีนั้นจะไปถึงเทพเหล่านั้นได้โดยผ่านเทพอัคินิเท่านั้น ดังนั้น น้ำมันก็ใช้ในการสังเวท เป็นอาหารของเทพอัคินิ เนยที่ละลายแล้วเป็นเครื่องดื่มโดยพระองค์จะบำรุงร่างกายด้วยการใส่น้ำมัน (ghee) เข้าไปในปากซึ่งการบำรุงร่างกายนี้เทพอัคินิจะกระทำ ๒ ครั้งในวันหนึ่ง ในเวลาเกิดไฟป่าใหญ่ ฟืนก็ถือว่าเป็นอาหารของเทพอัคินินี้ โดยพระองค์ทรงกลืนฟืนเหล่านั้นด้วยเปลวเพลิงอันโชติช่วง ความสว่างจากฟืนที่เป็นอาหารนั้นมีประกายแวววาวประดุจหนึ่งว่าขวานที่คมวาววับ พระองค์จะเข้าไปอยู่ในเนื้อไม้ด้วยฟืนอันโชติช่วงของพระองค์ พร้อมกันนั้นก็รับประทานอาหารต่างๆ มีข้าวโพด ข้าวบาเลย์ และพืชอื่นๆไปด้วย ในที่บางแห่งได้อธิบายไว้ว่า เทพอัคินิทรงเป็นปากของเทพองค์อื่นๆที่ใช้สวดยสิ่งต่างๆ บางแห่งก็มีข้อความที่กล่าวว่า พระองค์ได้รับการอ้อนวอน จากผู้ประกอบพิธีกรรมให้ทรงดื่มน้ำโสม

^{๑๖} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๑๘.

^{๑๗} เอกฉัท จารุเมธีชน, ลักษณะวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมจันทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๘-๘๙.

ร่วมกับเทพองค์อื่นๆ ดังนั้น ในการประกอบบุญพิธี จะขาดเทพองค์นี้ไม่ได้ ทุกครั้งพระองค์จะได้รับเกียรติอัญเชิญมาร่วมพิธีเสมอ นอกจากนี้จะได้รับเชิญทุกครั้งแล้ว การมานั้น เทพองค์นี้จึงได้รับเครื่องไทยทานเพื่อพระองค์เอง และรับไปเพื่อเทพองค์อื่นด้วย

(๒) ภาวะทางกายของเทพองค์นี้

ภาวะทางกายของเทพองค์นี้อธิบายได้จากปรากฏทางกายภาพของพระองค์เท่าที่จะนำมา กล่าวประดิษฐ์เป็นรูปร่างได้เป็นอันดับแรก สิ่งที่อธิบายได้เป็นเบื้องต้นคือความเป็นไปสำหรับบุญพิธี ส่วนร่างกายของเทพองค์นี้มีการอ้างถึงชัดเจนถึงปรากฏการณ์ของไฟในโลกที่ปรากฏในบุญพิธี มีคำอธิบายว่า เทพองค์นี้มีริมฝีปากที่สวยงาม หลายปากเคลื่อนไหวไปมาด้วยความสง่างาม เป็นผู้หอบนำเครื่องสังเวทเป็นเจ้านายของมนุษย์ชาติ เป็นผู้ประกาศหรือโฆษกของทวยเทพ และองค์มีประกายสีขาวและงามบริสุทธิ์

เทพองค์นี้ได้รับยกย่องว่า เป็นเทพนักปราชญ์ เป็นผู้ที่ดีที่สุด มีความบริสุทธิ์ มีแสงสว่างสดใส เป็นเทพที่มีพลังเข้มแข็ง ขณะที่กำเนิดวันจะพุ่งขึ้นไปจนถึงสวรรค์ เปลวแห่งเทพองค์นี้มองดูสะอาดตา มีความสง่างาม พุ่งออกมาจากสวรรค์ ประดุจสายฟ้า และสามารถไปทุกหนทุกแห่งเพื่อดูแลสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด บางแห่งบอกว่าเทพองค์นี้มีศีรษะที่มีแสงไฟลุกโชน แต่ไม่มีมือ ไม่มีเท้า^{๑๘}

(๓) ธรรมชาติที่เด่นชัดของเทพองค์นี้

ในวรรณกรรมพระเวทได้กล่าวถึงความโชติช่วงสว่างไสวของเทพองค์นี้ไว้มากและหลายสถานะ โดยบอกว่า เทพองค์นี้มีเปลวสีขาว มีรูปร่างสีทอง ส่องแสงดุจดวงอาทิตย์ แสงอันเลื่อมแวววาวของพระองค์ จะส่องไปถึงผู้สวดอ้อนวอนที่ปรารถนาความสุขภาพดี ดังนั้นจึงได้รับการอ้อนวอนให้ส่องแสงอันมากมายนั้น และเชื่อมแสงกับรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ ด้วยยอดของเปลวไฟ มีบ่อยครั้งที่เทพองค์นี้ได้รับการขอร้องให้ส่องแสงไปในที่มืด เพราะที่ใดปราศจากเทพองค์นี้ที่นั่น จะมีแต่ความมืด แสงสว่างของเทพองค์นี้ ทั้งจะแผ่ไปในโลกได้รวดเร็วราวกับลูกศรที่ถูกปล่อยออกจากแหล่ง ทุกขณะที่เทพองค์นี้กำเนิดขึ้นทั้งบนสวรรค์และในโลกจะมีแสงสว่างทันที

เทพองค์นี้จะแผ่รัศมีที่สว่างไสวของพระองค์ในเวลากลางวัน ก่อนการกำเนิดของเทพีอุษา เมื่อเทพองค์นี้ส่องแสงอันสวยงามนั้นจะทำให้สิ่งที่มีทั้งหลายได้ตื่นจากการนอนหลับและสามารถดำเนินชีวิตในวันใหม่ได้ต่อไป แสงสว่างนี้ทำให้เกิดความสว่างได้ทั้งห้วงอวกาศ จากโลกและสวรรค์

(๔) ความยิ่งใหญ่ของพระองค์นี้

ในเชิงบุคลาธิษฐาน เทพองค์นี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพที่มีความยิ่งใหญ่ให้แก่สถานต่างๆ ด้วย เทพองค์นี้สถิตอยู่บนแท่นบูชาที่เทพเจ้าต่างๆ ได้สร้างขึ้น จึงเป็นผู้ช่วยให้เทพต่างๆ พ้นจากความยากลำบาก ด้วยปัญญาของพระองค์ และรวมทุกสิ่งทุกอย่างไว้กับพระองค์ด้วย บางแห่งเรียกพระองค์ว่าเป็นเจ้าแห่งโลก เพราะโลกทั้ง ๓ คือ อวกาศ โลก และสวรรค์ต้องสนองคำสั่งของเทพองค์นี้

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

ประกร ๓ โลก ต้องมีพฤติกรรมเพื่อเทพอัคนี เทพทั้งหลายชื่นชมอัคนีสร้างทุกสิ่งทุกอย่างให้เห็นเด่นชัด ผู้ให้การสนับสนุนผู้สรรเสริญและเป็นการสรรเสริญเป็นดุจราชาแห่งโลกและสวรรค์ มีหลายครั้งที่เทพอัคนีต้องคุมประชาชนให้ชำระภาษีพระองค์เป็นผู้ให้เครื่องสังเวทแก่เทพเจ้า และความสมบูรณ์แก่ผู้ประกอบยัญพิธี เป็นผู้ทำลายความมืดทั้งเวลากลางคืนและความมืดในตัวคนเทพเจ้าองค์อื่นไม่สามารถได้รับแสงสว่าง ถ้าปราศจากเทพอัคนี^{๑๙}

(๕) สัมพันธภาพของเทพอัคนีกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ

เทพอัคนีมีความสัมพันธ์ด้วยไมตรีมิตรภาพกับเทพเจ้าองค์อื่นๆพร้อมกับเทพเจ้าองค์อื่นๆเป็นจำนวนมาก เพราะมีบทสวดอ้อนวอนหลายบทที่อ้อนวอนหรือสรรเสริญเทพอัคนีพร้อมกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ เช่น พระอินทร์ พระวรุณ เทพอัศวิน เทพอุษา เทพมิตระ เทพภคะ เทพรุทธะและเทพพฤหัสบดี เป็นต้น ในจำนวนนี้เกี่ยวข้องกับพระอินทร์มากกว่าเทพองค์อื่นๆ

ในบทสวดที่มีสัมพันธภาพกับพระอินทร์ เทพอัคนีกำลังฆ่าศัตรู และเทพทั้งสองก็ได้รับเชิญมาในยัญพิธีจะมาในรถคันเดียวกับรถพระอินทร์กับเทพเจ้าที่มีความคล่องตัวองค์อื่นด้วย เมื่อใดที่ปรากฏพร้อมกับเทพ รุทธะ (Rudra) และเทพวสุ (Vasu) เทพอัคนีจะมอบความสุขความสบายให้แก่คนทั้งปวง แต่เมื่อใดที่มีสัมพันธภาพกับเทพีสรัสวดี (Sarasati) เทพมรุต (Maruts) เทพอัศวิน (Asvins) และเทพอาบัส (Apas) ท่านจะให้ความสุขสมบูรณ์แก่นุชย์บางเวลาเทพอัคนี ได้รับการสรรเสริญ เพื่อนำเทพภคะ (bhaga) มาให้ความสุขสมบูรณ์ของประชาชน นอกจากนี้พระองค์ยังได้รับการสรรเสริญ เพื่อจะได้อนุญาตให้เทพสวิตฤ (Savitra) และเทพิทิติ (diti) มอบความสมบูรณ์แก่ผู้สรรเสริญด้วย^{๒๐}

อนึ่ง เทพอัคนีได้รับการอธิบายว่าทรงเป็นเทพวรุณ หรือ พระวรุณ (Varubna) เทพมิตร (Mitra) ด้วยในบางคราว คือพระองค์จะถูกเรียกว่า เป็นเทพมิตร กล่าวคือ เทพอัคนีจะกลายเป็นพระวรุณเมื่อเดินทางมาสู่มณฑลยัญพิธี เมื่อส่องแสงโชติช่วงนั้นจะถูกเรียกว่า เป็นเทพมิตร กล่าวคือ เทพอัคนีจะกลายเป็นพระวรุณในตอนเย็นและจะกลายเป็นเทพมิตรในเวลาเช้าเมื่อใดที่พระองค์มีสัมพันธภาพกับเทพรุทธะ (Rudra) เทพอัคนีจะเป็นเทพรุทธะผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อใดที่มีสัมพันธภาพกับกลุ่มเทพอาทิตย (Ādityas) เทพอัคนีจะทรงเป็นมารดาของสรรพสิ่ง เมื่อใดที่มีสัมพันธภาพกับเทพองค์อื่นๆ เทพอัคนีก็คือ พระอินทร์ และเมื่อใดมีสัมพันธภาพกับอังคิรส (Angirasas) เทพอัคนีจะเป็นเทพพฤหัสบดี ผู้ที่ได้รับการเลือกสรรจากสรรพสิ่ง^{๒๑}

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

(๖) สัมพันธภาพกับมนุษย์

ในประเด็นนี้เราสามารถกล่าวได้ว่า เทพอัคนีทรงมีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่ามวลเทพเจ้า พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าแห่งบ้านที่เข้าถึงได้โดยง่ายเป็นผู้เป็นที่รักในทุกๆบ้าน และประจำอยู่ทุกบ้านเพื่อคอยปกป้องประชาชน เทียวดูแลในทุกหนทุกแห่งที่มีเด็กๆและได้รับการอัถุเชิญในทุกบ้านที่มีลูกชายและหลานชาย และได้รับการอ้อนวอนให้เป็นผู้ประทานลูกชายที่ดีแก่ประชาชนด้วย

เทพอัคนีได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้รู้พฤติกรรมที่ดีของผู้สรรเสริญเทพเจ้ารวมทั้งเป็นผู้คุ้มครองการขับร้องสรรเสริญเทพเจ้าด้วย ในหลายแห่งมีข้อความระบุว่าเทพอัคนีเป็นเจ้าแห่งโลก เป็นผู้ควบคุมประชาชนด้วยความยิ่งใหญ่ และอำนาจของพระองค์เอง ประชาชนได้ขอร้องให้พระองค์ช่วยไม่ให้ประชาชนขาดบุตรชาย ให้ได้อยู่ในดินแดนที่มีพฤติกรรมชั่วร้ายและห่างไกลออกจากท้องถิ่นที่แล้งน้ำใจ ดังนั้น เทพอัคนีจึงได้รับการกล่าวขานว่าเป็นผู้ใกล้ชิดกับประชาชนหรือเป็นเพื่อนของประชาชนเลยทีเดียวนอกจากนี้ยังมีข้อความบอกว่าเทพอัคนีนี้เป็นได้ทั้งบิดามารดาพี่ชายและน้องชาย เป็นต้น ของมวลมนุษย์

จากปรากฏการณ์ต่างๆที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทในที่ต่างๆดังกล่าวไว้เป็นอย่างดี จึงชี้ให้เห็นว่าเทพอัคนีจึงเป็นเทพที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุด^{๒๒}

(๗) อิทธิพลของเทพอัคนี หรือ สุริยเทพที่มีต่อมวลมนุษย์และสัตว์

สุริยเทพเป็นเทพแห่งแสงสว่างมีหน้าที่ส่องแสงสว่างแก่ชาวโลกและจักรวาล สุริยเทพมีกำเนิดไม่แน่นอน บทสวดบางบทในคัมภีร์พระเวท บอกว่า เป็นโอรสของเทยา บางบทบอกว่าเป็นโอรสของพระอินทร์ บางบทบอกว่าเป็นโอรสของพระโสมะ บางบทบอกว่าเป็นมารดาของพระสุริยะ บางแห่งก็บอกว่า พระสุริยะเกิดจากพระเนตรของปุรุช พระจันทร์เกิดจากมนัสของปุรุช ทักษะต่างๆยังไม่ได้ชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็นโอรสของใครแน่แต่ยอมรับกันอย่างมากก็คือสุริยเทพเป็นโอรสของพระอิติ^{๒๓}

พระสุริยเทพมีรูปร่างลักษณะเหมือนนัยน์ตาของโลก มีชีวหาเป็นไฟ พระเกศาเป็นเปลวเพลิง ทรงรถเทียมม้า ๗ ตัวโคจรไปทั่วจักรวาล เพื่อสอดส่องสัตว์โลก ทำหน้าที่ตั้งแต่รุ่งอรุณจนกระทั่งอัสดง เพื่อจัดทุกขโศกของมนุษย์และได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพแห่งจริยธรรม^{๒๔}

๒) การถือกำเนิดของเทพองค์อื่น

อย่างไรก็ตาม ในยุคพระเวทนี้ ยังมีเทพที่เกิดใหม่อีกหลายองค์ แต่เทพที่เป็นรุ่นแรกสุดในสมัยพระเวทมี ๔ องค์ คือ พระสาวิตรี (สวิตระ) พระวรุณ พระอินทร์ พระยม

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

^{๒๓} พระมหาประพันธ์ ปริปัญโญ (ศุภชร), อสูรเทพผู้พลัดถิ่น วิเคราะห์ความเชื่อและท่าทีของพระพุทธศาสนา พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๑๐ (ตุลาคม ๒๕๔๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๑.

พระสาวตรี คือ พระอาทิตย์ที่พวกอารยันนับถือมาแต่เดิม พอมาถึงสมัยนี้จึงดำรงอยู่ในฐานะเป็นเทพเจ้า ต่อมาก็เกิดพระวรุณ คือเทพเจ้าแห่งฝน และต่อมาก็เกิดพระอินทร์ ซึ่งพวกอารยันยกย่องให้เป็นผู้สร้างโลก ต่อจากนั้นก็เกิดพระยมหรือเทพเจ้าแห่งความตาย ผู้ปกครองชีวิตในปรโลกหลังจากมนุษย์เสียชีวิตแล้ว

ความเชื่อเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่หรือความมีอำนาจของเทพเจ้าของพวกอารยันนี้ ไม่คงที่มากนัก^{๒๕} กล่าวคือ ตอนแรกพวกอารยันนับพระอาทิตย์หรือสาวตรี แต่เมื่อเกิดพระอินทร์ขึ้น ความยิ่งใหญ่ที่เคยมีต่อพระอาทิตย์ก็กลายมาอยู่ที่พระอินทร์ ที่อยู่ในฐานะสร้างโลก ในเวลาต่อมาก็เปลี่ยนไปอีก คือ คนทั่วไปแทนที่จะกลัวพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ก็กลับมานับถือพระวรุณ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเทพเจ้าที่เที่ยงธรรมที่สุด ทรงควบคุมกฎแห่งความเป็นระเบียบของธรรมชาติที่เรียกว่า ฤๅษะ ด้วยไม่ว่าใครจะทำอะไรที่ไหน อย่างไร ผิดหรือถูก พระวรุณ ทราบหมด ดังนั้นพระวรุณจึงเป็นที่เกรงกลัวมากกว่าพระอินทร์ในตอนนั้น

อย่างไรก็ตาม ในยุคต้นๆของคัมภีร์พระเวท พระอินทร์นอกจากจะมีฐานะเป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลกแล้ว ยังเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากกษัตริย์ในยุคนั้น ก่อนจะทำสงครามต้องทำพิธีบวงสรวงพระอินทร์เป็นพิเศษ และเมื่อชนะก็จะจัดพิธีบวงสรวงอีกเช่นเดียวกันเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง โดยกรณีนี้ ดังความว่า

พวกพราหมณ์ได้เพิ่มพูนความสุขสมบูรณ์ให้แก่พระอินทร์อย่างเต็มที่ ให้มีชายาได้หลายองค์ ให้เสพสุราได้ เป็นสุราที่ทำจากไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า โสมะ สุราชนิดนี้จึงเรียกว่าน้ำโสม พิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์เป็นพิธีใหญ่มากจนต้องมีคำสวดถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์อยู่ในคัมภีร์สามเวทเป็นพิเศษ

อนึ่ง สมัยพระเวทนี้ จัดว่าเป็นยุคแห่งพิธีกรรมก็ว่าได้ และพิธีกรรมที่นิยมทำกันได้แก่การบูชาขัณฑ์ ซึ่งเป็นพิธีที่พราหมณ์ถือว่ามนุษย์ทุกคนต้องปฏิบัติ เพราะเป็นตัววัดหรือตัดสินคุณงามความดีดังที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า

ถ้ามองในแง่จริยศาสตร์แล้วถือว่า การประกอบพิธีกรรมที่ปฏิบัติต่อเทพเจ้า เป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นเครื่องตัดสินความดี นั่นก็คือบุคคลจะต้องมีการสวดมนต์สรรเสริญต่อเทพเจ้าและทุกคนจะต้องถือว่าการบูชาขัณฑ์เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ^{๒๖}

^{๒๕} พระมหาเสนาะ กัณหทัต, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาขัณฑ์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** (สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔)

^{๒๖} ณรงค์ วงษ์อุดม. “การศึกษาเชิงวิจารณ์ความคิดเรื่องกรรมในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต** (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖)

ด้วยเหตุนี้ ประชาชนในยุคนี้จึงนิยมทำพิธีบูชาขวัญเป็นส่วนใหญ่ และไม่คิดที่จะหาทางพ้นทุกข์โดยวิธีอื่นเลย แต่ที่จริงในเรื่องเกี่ยวกับการบูชาขวัญนี้ มีกำหนดในคัมภีร์ของพราหมณ์หลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์พราหมณะ หรือคัมภีร์คัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับพรหมันของพราหมณ์ เป็นคัมภีร์กล่าวถึงแนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาขวัญไว้มากพอสมควร ได้แบ่งการบูชาออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ “การบูชาด้วยอาหารที่หุงต้มแล้ว ซึ่งจะต้องบูชาในบ้าน ๑ การบูชาด้วยเครื่องสังเวศ ๑ การบูชาด้วยน้ำโสม ๑”^{๒๗} และการบูชาทั้ง ๓ ประเภทนี้มีข้อความแตกต่างกันคือ การบูชาอย่างแรกใช้บูชาไฟบ้านซึ่งเป็นไฟปกติธรรมดา ส่วนการบูชาสองข้อหลังนั้น การบูชาไฟ เศราตะ (พระเวท) ที่ศักดิ์สิทธิ์

ในคัมภีร์พระเวท ระบุถึงวิธีการบูชาขวัญประเภทต่างๆว่าจะต้องประกอบด้วยผู้ทำพิธี ๔ จำพวก ได้แก่

๑. พวกที่เรียกว่า โหตา มีหน้าที่ในการร่ายมนตร์สรรเสริญเทพเจ้าเพื่ออัญเชิญให้ปรากฏ และเป็นประธานในพิธีกล่าวกันว่า ฤคสัมหิตา เรียบเรียงขึ้นสำหรับพระพวกนี้

๒ พวกที่เรียกว่า อุทคาคตา ทำหน้าที่สวดมนตร์ด้วยสำเนียงเสนาะเพื่อกล่อมเทพที่อัญเชิญมาเป็นประธาน รับเครื่องบวงสรวงสังเวศในยัญพิธีให้เกิดความบันเทิง สามหิตา เรียบเรียงขึ้นสำหรับพระพวกนี้

๓. พวกที่เรียกว่า อชวารยู มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงสังเวศเทพเจ้าตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พระเวทยชุรสัมหิตา เรียบเรียงขึ้นสำหรับพระพวกนี้

๔. พวกที่เรียกว่าพรหมา หรือพราหมณ์ เป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญทรงจำคัมภีร์พระเวททั้งหมด ทำหน้าที่ควบคุมยัญพิธีให้เป็นไปถูกต้องตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ ฤคสัมหิตา เรียบเรียงขึ้นสำหรับพวกพราหมณ์^{๒๘}

การบูชาขวัญในสมัยพระเวทนี้ มีหลายชนิดและมีวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีแตกต่างกันออกไป อาทิ “ยัญพิธีเพื่อให้ได้ชัยชนะในการสงคราม ยัญพิธีเพื่อให้ข้าวกล้าพืชผลมีผลอุดมสมบูรณ์ ยัญพิธีเพื่อให้ได้รับความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น ยัญพิธีอย่างหนึ่งก็บูชาบวงสรวงเทพเจ้าองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับยัญพิธีนั้น ดังนั้น ในสมัยพระเวทนี้ จึงมีการนับถือเทพพระเจ้าหลายองค์ ซึ่งตอนที่เกิดความเชื่อในความมีอยู่ของเทพเจ้าเป็นจำนวนมากลักษณะนี้เรียกว่า พหุเทวนิยม จากนั้นความเชื่อถือของชาวอินเดียก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นเอกเทวนิยม (เชื่อว่ามีพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น) ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทว่า

^{๒๗} วิลเลียม อีโอดอร์ เดอ แบร์รี, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑ แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ, หน้า ๔๐.

^{๒๘} สุนทร ณ รั้งยี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, หน้า ๕-๖.

“มีไฟอยู่เพียงหนึ่ง พระอาทิตย์เพียงหนึ่งดวง และรุ่งทิวาเพียงสิ่งเดียว ดังนั้นหนึ่งจึงกลายเป็นสิ่งต่างๆ ทั้งปวง บุคคลที่ยอมรับว่ามีพรหมอันเป็นวิญญานสากลที่แทรกอยู่ในปุรุષะ ย่อมเป็นผู้รู้ความจริง”^{๒๙}

ในสมัยหนึ่งของยุคพระเวท แม้จะมีการบูชาเทพเจ้าหลายองค์เป็นพหุเทวนิยมก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าจะมีการยกย่องเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเป็นใหญ่ตลอดกาล จะยกย่องเฉพาะในพิธีบูชาัญชนิตนั้นๆ เท่านั้น ดังความว่า

“เช่นสมมติว่า วันนี้ประกอบบัยัญพิธี หรือยัญกรรมอย่างหนึ่งในยัญกรรมนี้บูชาพระวรุณ ในขณะที่กำลังประกอบพิธี ก็ยกย่องสรรเสริญพระวรุณว่า เป็นเทพเจ้าผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้งปวง เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง อีกสองสัปดาห์ต่อมา ประกอบการบูชาัญญอีกอย่างหนึ่งในยัญกรรมนั้น บูชาพระอัคนี ขณะทำการบวงสรวงก็ยกย่องพระอัคนีว่า เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ครั้นอีกหนึ่งเดือนต่อมาประกอบพิธีบูชาัญญอีกอย่างหนึ่ง ในยัญพิธีนี้บูชาพระอินทร์ ขณะบูชาก็ยกย่องพระอินทร์ในทำนองเดียวกัน”^{๓๐}

แนวความคิดดังกล่าวนี้ ศาสตราจารย์ แมกซ์ มิลเลอร์ (MAX MULLER) นักปราชญ์ชาวเยอรมัน เรียกว่า อติเทวนิยม “เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างพหุเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าหลายๆองค์พร้อมๆกันไปกับเอกเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียวซึ่งได้พัฒนาขึ้นมาภายหลัง”^{๓๑}

มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือการบูชาไฟ (บูชาัญญ) ในสมัยพระเวทยุคแรกๆ นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยสิ่งที่ตนปรารถนา แต่จะสมหวังหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความกรุณาของเทพเจ้าอย่างเดียวนุชโยไม่มีอำนาจที่จะบังคับเทพเจ้าได้ แต่สมัยต่อมา (โดยเฉพาะสมัยพราหมณ์) การบูชาัญญ ถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ และถ้าทำถูกต้องตามพิธี จะสามารถบังคับให้เทพเจ้าอำนวยสิ่งที่ตนเองปรารถนาได้ ในขณะที่เดียวกันถ้าทำพิธีไม่ถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนแม้แต่เพียงเล็กน้อย ก็อาจเกิดผลเสียหรือไม่ได้ผลตามที่ต้องการ

๒.๒ การบูชาไฟ (บูชาัญญ) ในสมัยพุทธกาล

๒.๒.๑ ลักษณะการบูชาไฟ (บูชาัญญ) ในสมัยพุทธกาล

จากหลักฐานในพระไตรปิฎก บอกให้ทราบว่า การบูชาไฟ (บูชาัญญ) ในสมัยนี้มีอยู่ ๓ ลักษณะคือ การบูชาด้วยสิ่งที่มีชีวิต เช่น แพะ แกะ ไก่ อย่างหนึ่ง การบูชาัญญด้วยวัตถุธรรมดา เช่น เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง อย่างหนึ่ง และการบูชาไฟอย่างหนึ่ง

^{๒๙} สุวัฒน์ จันทระจาง, **ปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๙๑.

^{๓๐} สุนทร ฦ รังษิม, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, หน้า ๙.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

อย่างไรก็ตาม ส่วนมากแล้วการบูชาขุทายุในระยาะนี้ มักใช้สิ่งที่มีชีวิตชนิดต่างๆ เช่น สัตว์คน เป็นเครื่องสังเวบูชาเทพเจ้า ซึ่งเท่าที่ศึกษามา พบว่า สัตว์ที่ใช้บูชาขุทายุมีอยู่ ๗ ชนิด คือ ช้าง ม้า แพะ แกะ โค ไก่ สุกร ส่วนคนที่ใช้บูชานั้นนิยมใช้พวกเด็กชาย และเด็กหญิง ซึ่งหลักฐานที่ยืนยันถึงเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี มีปรากฏอยู่ในหลายพระสูตรรวมทั้งอรรถกถาด้วย ดังเช่น พราหมณ์มิกสูตขุทายุสูตร ธรรมปทัฏฐกถา ภาค ๓ (เรื่องอัญญตบรูริสะ) ส่วนในคัมภีร์พระเวท ระบุสัตว์ที่ใช้ในการบูชาขุทายุไว้ ๕ ชนิด ดังที่ เวนดี โดนิเกอร์ โอ'เฟลเฮอร์ตี (WENDY DONIGER O'FLAHERTY) กล่าวว่า “คัมภีร์พระเวทและพราหมณ์มักกำหนดชนิดของสัตว์ที่ใช้ในการบูชาขั้นพื้นฐาน ๕ ชนิด หรือที่เรียกว่า ปศุได้แก่ กระตัง (โค ซึ่งอาจหมายถึงวัวตัวเมียด้วย) ม้า แพะตัวผู้ แกะตัวผู้ และคน (โดยเฉพาะคนที่เป็นเพศชายหรือผู้ชายนั่นเอง) บางครั้ง ม้ายังถูกแบ่งย่อยเป็นม้า และ ลา (และล่อ)”^{๓๒}

ส่วนการบูชาขุทายุโดยการใช้วัตถุสิ่งของธรรมดา เช่น ข้าวสาร น้ำมัน เนยใส มีอยู่บ้าง เพียงแต่พระพุทธรศาสนาไม่นำมากล่าวไว้มากนักและมักกล่าวถึง ก็ไม่มีรายละเอียดมากนัก เช่น พราหมณ์มิกสูตขุทายุ บอกให้ทราบว่ สมัยพวกพราหมณ์ประพฤติปฏิบัติชอบ หรือยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมอันดีงามที่เคยประพฤติปฏิบัติมาแต่ก่อน เช่น ความซื่อสัตย์ การประพฤติพรหมจรรย์ การศึกษาพระคัมภีร์ ดังนั้นจึงหันมาสนใจและประกอบพิธีบูชาขุทายุ โดยฆ่าสัตว์บูชาขุทายุเป็นจำนวนมาก ส่วนการบูชาวัตถุธรรมดา เช่น เนยใส น้ำมัน ก็กลายเป็นการกระทำที่หาได้ยาก

การบูชาขุทายุดังกล่าวนี มีผู้มีสิทธิ์ทำได้เพียง ๓ วรรณะที่สำคัญ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ส่วนพวกศูทร ไม่มีสิทธิ์ทำการบูชาขุทายุ

อนึ่ง ในการบูชาขุทายุทุกครั้งมีสิ่งที่มีความสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือ ไฟ ซึ่งมีไว้เผาผลาญสัตว์และวัตถุสิ่งของอื่นๆที่ใช้บูชาขุทายุ และเป็นไปได้มากที่เดีวว่าสัตว์เหล่านั้นจะตกเป็นอาหารของมนุษย์ โดยเฉพาะพวกพราหมณ์ในภายหลังอีกด้วย^{๓๓}

ส่วนการบูชาไฟ มักกระทำการก่อไฟและเผาไม้หรือฟืนบูชาไฟ โดยเชื่อว่าการกระทำเช่นนี้ยอมเป็นที่มาแห่งสิ่งต่างๆได้ เช่น บุญ หรือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ดังนั้นจึงควรให้ความเคารพนับถือ และไม่ควรถะมาทในการบำเรอไฟ หรือ การบูชาไฟ และผู้ที่นิยมการบูชาไฟเช่นนี้ มีทั้งพราหมณ์ ดาบส (ผู้บำเพ็ญตบะ คือการเผากิเลส) และชฎิล (นักบวชประเภทหนึ่ง ซึ่งมีผมม้วนเป็นชฎา) โดยเฉพาะชฎิล ๓ ฟันอง คือ อรุเวลากัสสปะ นทีกัสสปะ และคยาก็สสปะ ซึ่งมีลูกศิษย์บริวารเป็นจำนวนมาก ต่างก็พากันบูชาไฟมาแล้วทั้งสิ้น^{๓๔}

^{๓๒} Wendy Doniger O'Flaherty, *Other Peoples Myths*. (London: the University of Chicago Press, 1988), P.83.

^{๓๓} พระมหาทาเสนาะ กัณห์ทัต, การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาขุทายุ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก, หน้า ๗๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

อนึ่ง เรื่องการบูชาโยธู โดยเฉพาะการฆ่ามนุษย์บูชาโยธูซึ่งมีมาแต่โบราณแล้วนั้น นักจิตวิทยาบอกว่า หากเราพยายามวิเคราะห์จิตของพวกเขามาจากแนวคิดที่ค้นพบได้สันนิษฐานว่า “พฤติกรรมเช่นนี้เป็นการชดเชย (SUBLIMATION)”^{๓๕} กล่าวคือ เมื่อเกิดการฆ่าผู้ใดคนหนึ่ง ผู้มีความรักต่อผู้ตายอย่างสูง เช่นผู้สืบสายโลหิต อาจเกิดความเคียดแค้น หรือแม้บางทีไม่ถึงขั้นที่ต้องสูญเสียคนที่เป็นที่รักอย่างสูง แต่อาจสูญเสียผลประโยชน์บางอย่าง และเมื่อไม่มีทางชดเชยโดยอำนาจรัฐจัดการให้ การใช้วิธีฆ่าคนที่ เป็นต้นเหตุให้เกิดการสูญเสียเช่นนั้นบูชาโยธูเพื่อต้องการแก้แค้น ก็อาจเป็นพฤติกรรมชดเชยตามที่นักจิตวิทยาสันนิษฐานไว้ข้างต้นได้ด้วยเช่นกัน และกรณีนี้เราสามารถศึกษาเปรียบเทียบได้จาก จันทรกุมารชาดก ซึ่งพบว่า เมื่อฝ่ายหนึ่งสูญเสียผลประโยชน์ทางลาภสักการะ ก็หาทางแก้แค้นด้วยวิธีฆ่าบูชาโยธู^{๓๖}

๒.๒.๒ หลักคำสอนที่ก่อให้เกิดการบูชาไฟ (การบูชาโยธู) ในสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาพบว่า การบูชาโยธูนี้ เป็นพิธีกรรมที่สำคัญในทางศาสนาพราหมณ์ โดยได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยลำดับ และแม้ในสมัยพุทธกาลก็ยังมีอยู่ ทั้งนี้ก็เนื่องจากมีคำสอนรับรองให้กระทำการบูชาโยธูได้ในคัมภีร์พระเวทนั่นเอง โดยเฉพาะคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมมนต์สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าในเวลาประกอบพิธีบูชาโยธู ดังนั้นจึงมีข้อความมากมายที่ระบุถึงการบูชาโยธูและการสรรเสริญเทพเจ้า ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

เราจะบูชาเทพองค์ใดเล่า ด้วยการบูชาโยธู ขอให้เราสรรเสริญพระองค์ พระสุพรรณโธเรสผู้อนุมัติขึ้นในเบื้องต้น พระองค์ผู้เกิดมาเป็นพระเจ้า พระเป็นเจ้าองค์เดียวแห่งสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้น ผู้ทรงสร้างโลก สร้างฟ้า ผู้ประทานชีวิต ผู้ประทานพละกำลัง ผู้ซึ่งเทพทั้งหลายที่เกิดจากพระองค์พากันบูชา...^{๓๗}

ส่วนอีก ๒ คัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลัง คือ ยชุรเวท สามเวท ก็ล้วนแต่มีคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบูชาโยธูด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะยชุรเวทนั้น ถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยระเบียบในการประกอบพิธีบูชาโยธูและวิธีบวงสรวงประเภทต่างๆ

เมื่อกล่าวโดยสรุป การบูชาไฟ (การบูชาโยธู) ก็คือ บัญญัติของพระเวทนั่นเอง อีกทั้งพราหมณ์ยังสอนอีกว่า โยธูพิธีนี้ เป็นการกระทำที่ดี ไม่ควรละเลย ดังที่มีข้อความปรากฏอยู่ในคัมภีร์

^{๓๕} ศรีเรือน แก้วกังวาล, **รู้เขา รู้เรา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๕.

^{๓๖} พระมหาเสนาะ กัณห์ทัต, **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติกรบูชาโยธู ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก**, หน้า ๗๓.

^{๓๗} สุขีพ ปุณฺณานุภาพ, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

ภควัทคีตา ว่า “กรรมดีเช่นการประกอบบุญพิธี การให้ทาน หรือการบำเพ็ญตบธรรม เป็นต้น หาใช่กรรมที่พึงเลิกละไม่ หากแต่เป็นกรรมที่พึงกระทำให้ยิ่งๆขึ้นไป”^{๓๘}

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักคำสอนที่ก่อให้เกิดการบูชาไฟ (การบูชาบุญ) ก็คือหลักคำสอนในคัมภีร์พระเวท และหลักคำสอนของพราหมณ์นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การบูชาบุญในสมัยพุทธกาลอาจไม่ใช่เกิดจากหลักคำสอนในคัมภีร์พระเวท หรือคำสอนของพวกพราหมณ์เพียงอย่างเดียวหากแต่อาจเกิดจากจารีตหรือประเพณีที่เคยประพฤติปฏิบัติสืบๆกันมา และในกาลต่อมาจึงได้กำหนดเป็นคำสอนขึ้นมาภายหลังก็ได้ ดังที่นักมานุษยวิทยาในปัจจุบันได้เน้นข้อเท็จจริงว่า “ศาสนาเกิดขึ้นในสมัยดึกดำบรรพ์ เป็นการบังคับให้ประพฤติตามจารีต ส่วนที่เป็นคำสอน วางกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมอันประกอบด้วยเหตุผลนั้นเกิดทีหลัง”^{๓๙} กรณีเช่นนี้ นับว่ามีเหตุผลอยู่มาก และเป็นไปได้มากเช่นกันว่าการบูชาบุญในสมัยพุทธกาล คงมีผู้คนจำนวนหนึ่งที่บูชาบุญด้วยกรรมวิธีตามจารีตเดิม โดยไม่สนใจการบูชาบุญด้วยกรรมวิธีตามหลักคำสอนซึ่งเกิดขึ้นในภายหลัง กรณีนี้ สืบไปได้จากคำกล่าวอ้างของท่าน ศจ. เอส. อาร์. โกยัล ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า

ศาสนาพระเวทเป็นศาสนาของคนวรรณะสูง ส่องแสงให้เห็นว่า คนในระดับราชสำนัก พวกมหาเศรษฐี สร้างศาสนาขึ้นมา วัตถุที่บูชาต้องเป็นวัตถุราคาแพง พวกพระเรียกร้องคำตบแทนเป็นจำนวนมากอย่างไม่ละอายศาสนาพระเวทจึงแตกต่างจากศาสนาที่พวกคนจนนับถือมากที่สุดที่เดียว ศาสนาที่มหาชนนับถือนั้นมีเพียงพิธีกรรมที่เรียบง่าย ให้ความสำคัญต่อความรู้ความสามารถของมนุษย์^{๔๐}

อนึ่งศาสนาพระเวทเมื่อว่าโดยสาระสำคัญแล้ว เป็นศาสนาแห่งการบูชาบุญโดยแท้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพุทธกาลนี้ยังมีคนจำนวนมากที่นับถือลัทธิบูชาบุญน้อย และในขณะเดียวกัน การบูชาบุญก็ได้ถูกต่อต้านจากพระพุทธศาสนา ซึ่งกรณีนี้ทำให้เกิดแนวความคิดต่อมาว่า การบูชาบุญน่าจะมีข้อดีและข้อด้อยต่อสังคมสมัยพุทธกาลนั้นด้วย

สิ่งที่อาจถือว่าเป็นข้อดีของการบูชาบุญต่อสังคมสมัยพุทธกาล คือการบูชาบุญสร้างความมั่นใจแก่ผู้นับถือหรือผู้กระทำว่าจะสามารถนำประโยชน์สุขมาให้แก่ผู้นั้นได้ทั้งในชีวิตปัจจุบันและชีวิตในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินเงินทอง เกียรติยศชื่อเสียง หรือยศถาบรรดาศักดิ์ เป็นต้น และให้ศาสนิกมั่นใจได้ว่า “ไม่เพียงแต่จะได้ไปสู่สวรรค์เท่านั้น แต่ยังมีอายุยืนเป็น ๑๐๐ ปี ได้รับความ

^{๓๘} สมภาร พรหมทา, ผู้แปลและเรียบเรียง **ภควัทคีตา, บทเพลงแห่งภควัน**) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๑.

^{๓๙} M.E. Bum, **Western Civilization**, (New York. W.W.Noton, 1963), pp. 17-19. อ้างใน ดร. ศรีเรือน แก้วกังวาล, **รู้เขา รู้เรา**, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

^{๔๐} เอส.อาร์. โกยัล, **พัฒนาการแห่งความคิดแบบอินเดียบราฮ์ม, แปลโดยพระมหาสมจินต์ วันจันทร์**, มปป., หน้า ๑๒.

เจริญรุ่งเรือง มีลูกหลานที่กล้าหาญ^{๔๑} นอกจากนี้การบูชายังสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้นับถือว่าจะสามารถเอาชนะศัตรู ปราศจากโรคภัย มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร

เมื่อการบูชาสร้างความมั่นใจเช่นนี้ย่อมทำให้ผู้ที่เชื่อโดยเฉพาะสามัญชนทั่วไปเข้าถึงความหมายของการบูชาได้ง่ายและไม่รู้สึกทุกข์ใจหรือรู้สึกว่าเป็นบาปเมื่อได้ทำสัตว์บูชา เนื่องจากพวกพราหมณ์ซึ่งอยู่ในฐานะที่ผู้นับถือและมีอำนาจในการประกอบพิธีบูชาได้แนะนำหรือสอนให้กระทำเช่นนั้นได้

ส่วนสิ่งที่อาจถือว่าเป็นข้อด้อยของการบูชาต่อสังคมในสมัยพุทธกาลก็คือ การบูชา มักมีการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น เช่น โค แพะ แกะ เป็นจำนวนมากและไม่เรียบง่าย เป็นเหตุทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนและเป็นทุกข์ อีกทั้งยังทำให้เกิดผลเสียด้านอื่นๆอีกมาก เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้วยเหตุนี้ การบูชาจึงมักได้รับการตำหนิจากพระพุทธศาสนาอยู่เสมอและข้อตำหนิดังกล่าวก็เป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งที่ทำให้การบูชาของพราหมณ์มีความเสื่อมลงบ้างในสมัยนั้น

นอกจากนี้ความปรารถนาต่างๆ ที่สืบเนื่องมาจากการบูชาอาจไม่สำเร็จผลตามที่ปรารถนาก็ได้ เนื่องจากมีการสร้างเหตุปัจจัยไม่สอดคล้องกับผลที่ปรารถนา เช่น ปรารถนาความมียา ยืน แต่กลับเริ่มต้นการกระทำด้วยการฆ่าสัตว์บูชา และสิ่งที่อาจถือว่าเป็นข้อด้อยอีกประการหนึ่งของการบูชาต่อสังคมสมัยนี้ก็คือ เป็นเหตุให้คนหมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องพิธีกรรมการบูชาจนไม่คิดที่จะหาทางพ้นทุกข์โดยวิธีอื่น ดังนั้นอิสรภาพทางปัญญาจึงเกิดขึ้นได้ยาก

๒.๓ การบูชาไฟ (บูชา) ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกหรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า เติปิฎกหรือติปิฎก เป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับไตรเพท ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ หรือ คัมภีร์ไบเบิล ของศาสนาคริสต์และคัมภีร์อัล กุรอานของศาสนาอิสลาม

พระไตรปิฎกหมายถึงคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่มีให้กระจัดกระจาย แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก ซึ่งบรรดาปิฎกทั้ง ๓ นี้ พระสุตตันตปิฎกจัดว่าเกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างมาก เพราะมีการบรรจุเรื่องการบูชาไฟ (บูชา) ของพราหมณ์ไว้มากในฐานะที่เป็นคำสอนทางศาสนาเผยแพร่ร่วมสมัยแต่แนวคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่ได้ส่งเสริมการบูชาแบบเดิมของพราหมณ์ โดยเฉพาะการบูชาสัตว์หรือคน หากแต่ นำมาปฏิรูปและปรับเปลี่ยนแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่ ตามคติแห่งศาสนา

ลักษณะการบูชาของพราหมณ์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ส่วนมากเป็นการบูชาโดยวิธีฆ่าสัตว์ต่างๆ เช่น โค แพะ แกะ ไก่ แล้วเผาไฟบูชาแต่เทพเจ้า ซึ่งแนวคิดและแนวปฏิบัติเช่นนี้

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

พระพุทธศาสนาเห็นว่ามีผลเป็นความทุกข์หรือเป็นบาปและสอนอยู่เสมอว่า การบูชาไฟก็ดี การบูชา
ยัญก็ดี สู้การบูชาคนที่ควรบูชาที่อบรมดีแล้วไม่ได้ แม้ว่าผู้ นั้น จะบูชาด้วยทรัพย์เป็นพันกหาปณะก็ตาม
ดังที่ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสกับพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระว่า “การบูชาของบุคคลผู้บูชาท่าน
ที่อบรมตนดีแล้ว คนเดียวแม้เพียงคู่เดียว ประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชาด้วยทรัพย์จำนวน
๑๐๐๐ กหาปณะทุกๆ เดือนตลอด ๑๐๐ ปี”^{๔๒}

กรณีนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการบูชาไฟหรือบูชายัญ หรือการ
บวงสรวงอ้อนวอนใดๆ ในโลก โดยเฉพาะการอ้อนวอนขอพรต่างๆ จากเทพเจ้านั้นถือได้ว่า ไม่ใช่หน้าที่
ของชาวพุทธโดยแท้ เพราะ “หน้าที่ของชาวพุทธก็คือ การกระทำด้วยความเพียรพยายาม และการ
พัฒนาตนเอง ซึ่งถ้าหากมนุษย์พัฒนาตนเองดีแล้ว สามารถเป็นผู้ที่ประเสริฐจนกระทั่งเทวดาไหว้
ได้”^{๔๓} อย่างไรก็ตาม หากเป็นการบูชายัญที่ไม่มีการเตรียมมาก เช่น ไม่มีการฆ่าสัตว์ต่างๆ
นั้น พระพุทธศาสนาก็ไม่ตำหนิและให้การยอมรับเช่น การบูชายัญของพราหมณ์พาวรี^{๔๔} มีเรื่องเล่าโดย
ย่อว่า พราหมณ์พาวรี หลังจากเรียนจบมนต์แล้ว ปรรณาคความสุขสงบไร้กังวล จึงเดินทางออกจาก
แคว้นโกศล ไปยังทักษิณาปถนบพ ท่านได้อาศัยอยู่บนฝั่งแม่น้ำโคธาวรี เลี้ยงชีพอยู่ด้วยการเที่ยว
ภิกขาและผลไม้ ตามประวัติกล่าวอีกว่า เพราะอาศัยพราหมณ์พาวรีนั่นเอง จึงทำให้หมู่บ้านบริเวณนั้น
เจริญมากขึ้น ต่อมาท่านได้ประกอบพิธีบูชายัญขึ้นด้วยรายได้อันเกิดจากหมู่บ้านนั่นเอง เมื่อบูชามหา
ยัญเสร็จท่านก็กลับเข้าสู่อาศรม ขณะนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อปังกทันตะพราหมณ์ มีท่าทางน่ากลัว
และมีลักษณะเป็นคนสกปรก เข้ามาหาพราหมณ์พาวรี เพื่อจะขอทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะ เมื่อพราหมณ์
พาวรีบอกไปว่า ไม่มี เพราะได้สละทรัพย์ไปหมดแล้ว ทำให้ปังกทันตะพราหมณ์ไม่พอใจและสาปแข่ง
ให้ศึระะแตกเป็น ๗ เสียงในวันที่ ๗

พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำพูดเช่นนั้น ก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะกลัวจะเป็นจริงดังที่กล่าวมา
สุดท้ายเวทตามาช่วยเหลือโดยบอกให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า ดังนั้นเขาจึงเรียกศิษย์ออกมา ๑๖ คน
มือชิตมาณพเป็นต้น เข้ามาหา พร้อมกับตั้งปัญหาให้ศิษย์เหล่านั้นไปทูลถามพระพุทธเจ้า ซึ่งมีทั้งหมด
๗ ข้อ คือ (๑) เรื่องชาติ (๒) เรื่องโคตร (๓) เพื่องลักษณะของพราหมณ์พาวรี (๔) เรื่องมนต์ที่พราหมณ์
พาวรีเรียน (๕) เรื่องศิษย์ (มีเท่าไร) (๖) เรื่องศึระะ (๗) เรื่องธรรมที่ทำให้ศึระะตกไป การไปถามปัญหา
ครั้งนี้มีข้อแม้ว่า จะต้องถามด้วยใจ แล้วพระพุทธเจ้าจะทรงวิสัชนาด้วยวาจา จากนั้นมาณพทั้ง ๑๖
คนก็ได้ลาอาจารย์ไปเพื่อถามเรื่องดังกล่าวกับพระพุทธองค์

^{๔๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

^{๔๓} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๖๓.

^{๔๔} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นของวิทยาศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๘.

เรื่องนี้ไม่มีพุทธพจน์ตรัสสรุปหรือตำหนิเกี่ยวกับมหาภัยแต่ประการใด ซึ่งอาจเป็นเพราะมหาภัยของพราหมณ์พาวรีนั้น ไม่มีการเตรียมมาก โดยเฉพาะการฆ่าสัตว์และเป็นไปได้มากทีเดียวที่การบูชายัญครั้งนี้สำเร็จลงด้วยอาหารและเภสัชต่างๆเช่น เนยใส เนยข้น นมสั้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การบูชายัญในศาสนาพราหมณ์มีทั้งการบูชายัญที่พระพุทธรูปตำหนิและไม่ตำหนิ แต่ข้อความเชิงตำหนิดูเหมือนจะมีเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า พระพุทธรูปเป็นศาสนาประเภท อเทวนิยม คือไม่นับถือเทพเจ้า ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องเอาใจเทพเจ้าด้วยการเช่นสรวงบูชายัญ อีกทั้งเห็นว่า การทำเช่นนั้นเป็นระบบแห่งการอ้อนวอนซึ่งไม่สามารถอำนวยผลได้อย่างแท้จริง และหากเป็นการบูชายัญที่มีการเบียดเบียนสัตว์ต่างๆด้วย พระพุทธรูปนอกจากจะไม่สนับสนุนแล้ว ยังประณามการบูชายัญแบบนี้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะว่าการกระทำเช่นนั้นทำให้สังคมไม่ปลอดภัยไม่สงบสุขและไม่เป็นไปเพื่อการพัฒนาจิตใจให้เจริญด้วยคุณธรรมต่างๆ เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น

จากการที่พระพุทธรูปตำหนิยัญที่มีการเบียดเบียนชีวิตสัตว์และสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยาหรือยัญที่ไม่มีกิริยาไม่มีการเตรียมมากและเห็นว่าเป็นยัญที่สมควรกระทำได้ ดังมีหลักฐานปรากฏใน ปายาสีสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยเจ้าปายาสี ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่ง เจ้าปายาสีผู้ปกครองเมือง เสตัพพะ ทราบว่าพวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพพะกำลังเดินทางออกจากเมืองเพื่อไปนมัสการท่านกุมารกัสสปะ ณ ป่าไม้สีเขียว เพราะมีกิตติศัพท์ว่า ท่านเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม พุดจาไพเราะ มีปฏิภาณดี และเป็นพระอรหันต์ จึงเสด็จตามผู้คนเหล่านั้นไปเพื่อจะได้ฟังวาทีความเห็นที่ตรงกันข้ามกับพระองค์

เมื่อเสด็จไปถึงที่พักของพระกุมารกัสสปะ เจ้าปายาสี ทรงประกาศความเห็นที่เป็นนัตถิกวาทีขึ้นทันทีว่า พระองค์มีวาที มีทิวทัศน์อย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งการกระทำกรรมดีหรือทำกรรมชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปะจึงใช้ปฏิภาณชักถาม ย้อนถามและตอบโต้ด้วยอุปมา อุปมัยเป็นจำนวนมาก จนทำลายความเห็นผิดของพระเจ้าปายาสีได้สำเร็จ และส่งผลให้พระเจ้าปายาสีทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้พระเจ้าปายาสีนับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม แต่ยังมีพระประสงค์จะบูชามหาภัยอยู่ แต่เนื่องจากไม่รู้วิธีที่ถูกต้อง จึงขอร้องให้พระกุมารกัสสปะชี้แจงการบูชามหาภัยอันเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน พระกุมารกัสสปะจึงถวายพระพรว่า

มหาบพิตร ยัญที่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ทำให้สัตว์ต่างๆได้รับความเดือดร้อน ๑ และผู้รับ (ยัญ) ก็เป็นผู้มีจฉาทิฎฐิ มีมิจฉาสังกับปะ มีมิจฉา

วาจา มีมิฉกัมมันตะ มีมิฉกอาชีวะ มีมิฉกาวายามะ มีมิฉกาสติ และมีมิฉกสมาธิเช่นนี้ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก^{๕๕}

สำหรับยัญกรณีนี้ ท่านเปรียบเหมือนชาวนาถือเมล็ดพืชและไถไปที่ป่าแล้วหว่านเมล็ดพืชที่ไม่สมบูรณ์ในนาไรที่ไม่ดี มีพื้นที่ไม่เหมาะสม อีกทั้งฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล ย่อมทำให้เมล็ดพืชไม่เจริญงอกงามไปบุลย์ และชาวนาที่ไม่ได้รับผลผลิตอย่างเต็มที่ ต่อจากนั้นพระกুমารกัสสปะจึงได้แสดงวิธีการบูชายัญตามแนวพุทธว่า

ยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ไม่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน ๑ และผู้รับก็เป็นผู้สัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ เช่นนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความแพร่หลายมาก^{๕๖}

ส่วนยัญกรณีนี้ ท่านเปรียบเหมือนชาวนาถือเมล็ดพืชและไถไปที่ป่า แล้วหว่านเมล็ดพืชที่อุดมสมบูรณ์ในนาไรที่ดี มีพื้นที่เหมาะสม อีกทั้งฝนก็ตกตามฤดูกาล ย่อมทำให้เมล็ดพืชเจริญงอกงามไปบุลย์และชาวนาที่ได้รับผลอย่างเต็มที่

พระสูตรนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งแสดงให้เห็นถึงภาพรวมของการบูชายัญหรือการบูชาไฟในทิศทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า หากเป็นยัญตามแนวพุทธแล้วต้องเป็นยัญที่ไม่มีกิริยาหรือไม่มีการตระเตรียมมาก เช่น การฆ่าสัตว์หรือทำให้สัตว์ต่างๆ เช่น แพะ แกะ ไก่ ได้รับความเดือดร้อน ส่วนผู้รับยัญก็เน้นว่าจะต้องเป็นผู้มีศีล วัตถุที่นำมาบูชายัญต้องบริสุทธิ์ปราศจากการเปื้อนเปียนชีวิตต่างๆ และผู้รับก็ควรเป็นผู้ดำเนินการตามมรรคมีองค์ ๘ เป็นอย่างน้อย

๒.๓.๑ การวิพากษ์การบูชาไฟ (บูชายัญ) ในศาสนาพราหมณ์

ก่อนจะกล่าวถึงบทวิพากษ์ การบูชาไฟ (บูชายัญ) ในศาสนาพราหมณ์ ควรทราบถึงความเบื้องต้นเกี่ยวกับการบูชาไฟ (บูชายัญ) ในศาสนาพราหมณ์ ดังนี้

การบูชาไฟ (บูชายัญ) ในศาสนาพราหมณ์ กล่าวโดยสรุปมี ๒ รูปแบบ คือ แบบที่ ๑ การบูชาแบบง่าย เช่น การให้น้ำมัน ข้าว เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง และ แบบที่ ๒ คือ การบูชาแบบมีการตระเตรียมมาก วัตถุที่ทำการบูชามีราคาแพง และหากเป็นสิ่งที่มีชีวิตก็มักจะใช้สิ่งที่มีชีวิตเป็นจำนวนมากบูชายัญ ซึ่งแบบที่ ๒ นี้ได้รับการพัฒนาและจัดให้เป็นระบบที่ซับซ้อนมาก

การบูชายัญในศาสนาพราหมณ์ มีฐานที่เกิดมาจากความเชื่อที่มีมาแต่โบราณซึ่งเมื่อเกิดความหวาดกลัว ก็พากันคิดว่า ธรรมชาติต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ มีตัวตนเป็นเทพ มีอารมณ์โกรธเกลียด รัก ชอบ สามารถให้คุณให้โทษได้ อีกทั้งรู้จักแสดงพฤติกรรมเป็นปฏิกิริยากับอารมณ์นั้นๆ โดยประเมินจากอำนาจธรรมชาตินั้นกระทบชีวิตของพวกเขาในด้านบวกหรือลบ เมื่อพวกเขาได้รับความ

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙.

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙.

พึงพอใจ เช่น พี่ที่ปลุกงอกงามสมบูรณ์ ปศุสัตว์ตกลูกมาก ก็ยกให้เป็นความกรุณาของเทพเจ้า ผู้มีหน้าที่กำกับบอชี่พนั้น และเพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานประทานความกรุณาต่อไปอีก เขาก็เอาผลผลิตที่ทำขึ้น เช่น สัตว์เลี้ยงไว้มาฆ่าถวายเทพเจ้า^{๔๗} ซึ่งการบูชาไฟ (บูชาอัณ) ครั้งสมัยโบราณนี้ยังไม่มี

ในกาลต่อมา พวกพราหมณ์จึงได้รวบรวมแนวคิดและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการบูชาอัณเหล่านี้ไว้ในคัมภีร์พระเวท ดังนั้น คัมภีร์พระเวท จึงกลายเป็นแหล่งคำสอนที่เกิดการบูชาอัณและมีการเพิ่มเติมรายละเอียดมากมายในภายหลัง จนกลายเป็นการบูชาที่มีความสลับซับซ้อน มีสัตว์และเลือดของสัตว์เป็นจำนวนมากถูกใช้เป็นเครื่องบูชา

การบูชาอัณแบบที่หนึ่ง คือ แบบง่ายนั้น พระพุทธศาสนาอาจยอมรับได้บ้างในแง่ที่ว่า เป็นการแสดงออกถึงการขอบคุณหรือบูชาคุณด้วยการนำสิ่งของ เช่น เนยใส ไปบูชาต่อเทพเจ้าที่ช่วยให้พืชพันธุ์ธัญญาหารของพวกเขามีความอุดมสมบูรณ์ และวัตถุที่ใช้บูชาก็เป็นสิ่งที่หาได้ง่าย ไม่มีการเบียดเบียนชีวิตสัตว์

แบบที่สอง คือ แบบที่มีการตระเตรียมมาก มีการเบียดเบียนชีวิตสัตว์และมีรายละเอียดมาก จนยากแก่การทำความเข้าใจ และผู้คนโดยทั่วไปไม่สามารถทำให้ถูกต้องได้ ต้องอาศัยพราหมณ์หรือปุโรหิต ผู้ชำนาญพระเวท และของที่ใช้บูชาก็มีราคาสูง ดังนั้นคนที่ยากจนจึงไม่มีสิทธิ์ที่จำทำได้ และการบูชาแบบที่สองนี้เองที่พระพุทธศาสนาคัดค้านเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะประเด็นที่มีการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ ซึ่งก่อผลเสียแก่ส่วนรวม

ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมา ในท่ามกลางบรรยากาศของการบูชาอัณแบบที่สองนี้ จึงทรงเห็นว่าการบูชาอัณมีความเลอะเลือนไปจากเดิมมากและมีสาระสำคัญอยู่ที่การบวงสรวง อ่อนน้อมอย่างหนัก อีกทั้งพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีเพื่อประโยชน์ของตนเองเป็นสำคัญ ฉะนั้นเมื่อศึกษาจากพระไตรปิฎกจึงพบพระพุทธพจน์เชิงวิพากษ์วิจารณ์การบูชาอัณของศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก และส่วนมากวิพากษ์ไปในทางลบ ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการปฏิรูปการบูชาอัณของพราหมณ์ให้เป็นการบูชาอัณแนวพุทธโดยเน้นที่การไม่เบียดเบียนกันและไม่มี การตระเตรียมมาก อีกทั้งต้องการให้มนุษย์ข้ามพ้นระดับของการบูชาอัณ ซึ่งพระพระพุทธศาสนามองว่าเป็นระดับโลกิยะหรือเป็นระดับที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด ไปสู่ระดับแห่งโลกุตระอันไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

พราหมณ์มิกสูตร เป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงถึงพัฒนาการของการบูชาอัณในศาสนาพราหมณ์ และเป็นประเด็นที่นำไปสู่การวิพากษ์การบูชาอัณต่อไป ดังนี้ พราหมณ์ธัมมิกสูตร ว่าด้วยธรรมะของพราหมณ์ที่แท้จริง^{๔๘} เล่าว่า สมัยหนึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ พระเตวัน (กรุงสาวัตถิ) อันเป็นอารามที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ได้มีพวกพราหมณ์มหาศาลชาวโกศลเป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแต่แก่เฒ่าทั้งสิ้น เกิดความสงสัยว่า พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ยังนิยมปฏิบัติ

^{๔๗} ดร. ศรีบุญเรือน แก้วกังวาล, **รู้เขา รู้เรา**, หน้า ๑๗๔.

^{๔๘} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗-๓๑๘/๕๖๗-๕๗๓.

ธรรมเนียมของพราหมณ์สมัยโบราณอยู่หรือไม่ จึงเข้าไปทูลถามพระพุทธรองค์ถึงธรรมเนียมของพราหมณ์ในสมัยโบราณ ดังนั้นพระพุทธรองค์จึงตรัสเล่าว่า

สมัยก่อน พวกพราหมณ์ ไม่มีสัตว์เลี้ยง ไม่สะสมเงินทอง ตั้งใสสาธยายมนตร์ ดำรงตนอยู่ในวิหารธรรม มีเมตตาเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พวกทายกทายิกาจึงพากันถวายภัตตาหารแก่พราหมณ์เหล่านั้นด้วยจิตศรัทธา นอกจากนั้นพวกพวกชาวบ้านและชาวเมืองต่างพากันเคารพนับถือพวกพราหมณ์ในขณะนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติธรรม มีธรรมรักษา จึงไม่มีใครคิดที่จะฆ่าหรือคิดเอาชนะ

ในสมัยนั้น พวกพราหมณ์ได้ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่เด็ก แสงหาวิชาและจรรยาจนมาถึง ๔๘ ปี พวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่มีเพศสัมพันธ์กับหญิงวรรณะอื่น ไม่ซื้อหญิงมาเป็นภรรยาด้วยเงินทอง แต่พอใจยินดีอยู่กับหญิงที่ผู้ปกครองยกให้ด้วยความสมัครใจเท่านั้น พราหมณ์ผู้เป็นสามี ย่อมไม่เพศสัมพันธ์กับภรรยาในระหว่างที่ภรรยาอยู่ในวัยหมดประจำเดือน พวกพราหมณ์พากันสรรเสริญการประพฤติพรหมจรรย์ (เมถุนวิริตี) และข้อปฏิบัติต่างๆ คือ ศีล ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ตบะ ความสงบเสงี่ยม การไม่เบียดเบียนกัน และขันติ

พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ผู้มีความบากบั่นมั่นคง จัดว่าเป็นผู้สูงสุดกว่าพราหมณ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะพวกพราหมณ์เหล่านั้น ไม่เสพเมถุนธรรม พวกพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ศึกษาตามวัตรปฏิบัติของพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ จึงสรรเสริญ การประพฤติพรหมจรรย์ ศีล และขันติ พราหมณ์ทั้งหลายผู้ชอว์ตฤต่างๆคือ ข้าวสาร ที่นอน ผ้า เนยใส น้ำมันมาเก็บรวมไว้โดยชอบธรรมและบูชาด้วยวัตรเหล่านั้น

ในการบูชานั้น พวกพราหมณ์ไม่ฆ่าสัตว์ คือ แมโค เพราะโค เป็นเสมือนญาติและเป็นสัตว์ที่มีอุปการคุณ ซึ่งผลิตปัญญาโครส คือ นมสด นมเปรี้ยว เปรียง เนยใส เยนชัน อันเป็นยา แมโคใดจึงได้ชื่อว่าให้กำลัง ให้ผิวพรรณ และความสุข พวกพราหมณ์ในสมัยนั้น ปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมของตนอย่างเคร่งครัดและบำเพ็ญจริยาวัตรๆ ในโลก เพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนมีความสุขสวัสดิ์

ต่อมาพวกพราหมณ์ เกิดความสำคัญผิด เห็นความสุขเพียงเล็กน้อยอันเกิดจากกามคุณที่ต่ำทราม ราชสมบัติ และสตรีที่แต่งกายงดงาม เป็นต้น จึงอยากจะเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติทั้งปวงนั้นรวมทั้งฝูงโคด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นพวกพราหมณ์ต่างพากันผูกมนตร์ แล้วเข้าเฝ้า พระเจ้าโอกากะ เพื่อให้ทรงบูชาัญญอันก่อให้เกิด แก้ว แหวน เงินทอง พืชพันธุ์ธัญญาหารเพิ่มมากขึ้น เมื่อพระราชาทรงรู้ไม่เท่าทัน จึงเห็นด้วยกับพวกพราหมณ์บอก ทรงบูชาัญญ คือ อศวเมธ (ฆ่าม้าบูชาัญญ) บุรุษเมธ (ฆ่าคนบูชาัญญ) สัมมาปาสะ (การผูกสัตว์บูชาัญญ) วาขเปยยะ (ยัญชนิดหนึ่งซึ่งเขาผูกปศุสัตว์ ๑๗ ชนิดไว้บูชา) นิรัคคพะ (ยัญที่ไม่ต้องมีหลักัญสำหรับบูชา) เมื่อเสร็จพิธีพระเจ้าโอกากะ ก็พระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่พวกพราหมณ์ ตามความต้องการ พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อได้ทรัพย์มาก ก็เก็บสะสม นานเข้าก็เกิดถูกความอยากเข้าครอบงำ ได้ทรัพย์แล้ว ก็อยากจะได้เพิ่มขึ้นอีก จึงใช้วิธีเดิมคือ ไปกราบทูลให้พระเจ้าโอกากะบูชาัญญ แต่การบูชาัญญคราวนี้ พวกพราหมณ์ได้แนะ

นำได้ฆ่าแม่โคหลายแสนตัวเพื่อเป็นเครื่องสังเวยด้วย แม่โคเหล่านี้พวกพราหมณ์ถือว่า เกิดมาเพื่อรับใช้มนุษย์ให้ทำประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ ผลสุดท้ายพระเจ้าโศกกาสะก็ได้บูชาয়ัญตามวิธีที่พราหมณ์บอกทุกประการ

อนึ่ง เพราะมีการบูชาয়ัญนี้เอง พวกเทวดา พระพรหม พระอินทร์ อสูร ผีเสื้อสมุทร ต่างพากันประณามมนุษย์ว่าไม่มีคุณธรรม เมื่อสมัยก่อนมีโรคร้ายอยู่เพียง ๓ ชนิด คือโรคความอยาก โรคความหิว และโรคชรา แต่เพราะมีการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์เลี้ยงต่างๆ จึงทำให้เกิดโรคร้ายเพิ่มขึ้น ๙๘ ชนิด ซึ่งการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์เลี้ยงที่มีมาแต่เดิมแล้วนี้ แสดงให้เห็นถึงความไร้ศีลธรรม คุณธรรมของพวกที่บูชาয়ัญอย่างเห็นได้ชัด การฆ่าสัตว์บูชาয়ัญเป็นธรรมเนียมที่ไม่ดี แต่ก็มีมาแต่โบราณ คนที่บูชาয়ัญโดยวิธีนี้ จะถูกจะถูกรวิญญูชนติเตียนในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ

เมื่อธรรมเนียมเก่าของพราหมณ์เสื่อมสูญไปอย่างนี้ คนวรรณะศูทรและแพศย์ก็แตกแยกกัน คนในวรรณะกษัตริย์ด้วยกันก็แตกแยกกัน ภรรยาที่คูหมื่นสามมี ตอนนี่กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ศูทร ต่างไม่คำนึงถึงชาติชั้นวรรณะอีกต่อไป ล้วนตกอยู่ในอำนาจาณาคณ

จากข้อความในพราหมณ์ธัมมิกสูตร นี้แสดงให้เห็นว่า พวกพราหมณ์ในสมัยเดิมทีเดียวเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ดังนั้นการบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) จึงมีลักษณะเรียบง่าย ไม่มีการเบียดเบียนสัตว์ ครั้นต่อมาพราหมณ์เสื่อมจากคุณธรรม ด้วยอำนาจของความโลภที่เข้ามาครอบงำ เป็นเหตุทำให้การบูชาয়ัญ โดยเฉพาะแม่โคทั้งหลาย ที่พวกพราหมณ์ถือว่าไม่ต้องการให้ความสงสาร เพราะสัตว์เหล่านี้เกิดมาเพื่อรับใช้มนุษย์อยู่แล้ว มนุษย์จะอย่างไรก็ได้

ด้วยวิธีคิดเช่นนี้เอง ทำให้พระพุทธเจ้าทรงวิพากษ์ว่าเป็นสิ่งที่น่าตำหนิและไม่สนับสนุน การบูชาয়ัญที่เบียดเบียนสัตว์ตลอดมา เพราะนอกจากจะถือว่าเป็นบาปในทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว ตามข้อความใน พราหมณ์ธัมมิกสูตร ยังบอกถึงผลเสียที่เกิดตามมาอีกอย่างหนึ่ง คือ ทำให้โรคร้ายเกิดขึ้นแก่มนุษย์ถึง ๙๘ ชนิด นอกจากนี้การฆ่าสัตว์ต่างๆบูชาয়ัญ เช่น ฆ่าม้าบูชาয়ัญพิธีอัศวเมธ ซึ่งจัดเป็นพิธีกรรมที่ใหญ่โต ก็ยังได้รับการวิพากษ์จากพระพุทธศาสนาอีกว่ามีผลน้อย กล่าวคือมีค่าไม่ถึงเสียที่ ๑๖ ของเมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญดีแล้ว ดังที่พระพุทธองค์ตรัสในเมตตสูตร ดังนี้

“พระราชาผู้ทรงธรรม เช่นอย่างฤาษีทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชาয়ัญ คือ สัสสมะธ ปรีสมะธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคะ สะดีจเทียวกะ ัยัญเหล่านี้ยังไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งเมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญดีแล้ว เหมือนแสงหมู่ดาวไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์นั้น”^{๔๙}

การที่พระพุทธองค์ทรงวิพากษ์การบูชาไฟ (บูชาয়ัญ) นี้ แสดงให้เห็นถึงข้อเสียของการบูชาয়ัญว่าแม้จะเป็นการบูชาที่ลงทุนมากแต่ได้ผลน้อย เพราะยัญเหล่านี้เป็นพิธีกรรมที่ใหญ่โต บางพิธีใช้เวลาอันยาวนานแรมปีกว่าจะสำเร็จ บางพิธีจะต้องฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังต้องเตรียมของถวาย

^{๔๙} อัง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔-๑๙๕.

เพื่อเป็นค่าตอบแทนแก่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอีกด้วย ดังนั้นเมื่อจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่ แต่ได้ผลานิสงส์น้อยเช่นนี้จึงเรียกว่า ลงทุนมากแต่ได้ผลน้อย

ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า การเจริญเมตตาเจโตวิมุติ ซึ่งบุคคลอบรมให้เจริญดีแล้ว หรือให้ตั้งมั่นดีแล้ว ย่อมมีค่ามากกว่าการบูชาญู ทั้งนี้เพราะการเจริญเมตตาเจโตวิมุติ คือเมตตาที่เกิดจากตยิฆานและจตุตถฆาน พ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึกกล่าวคือ นิ वर्ณ ๕ ประการ มีกามฉันทะ เป็นต้น ทำให้ได้อนิสงส์ถึง ๘ ประการ ได้แก่ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย เหวดหาย่อมรักษา ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราภักกลายไม่ได้ และยังไม่ถึงอรหัตผล ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

ภุริตทัตตชาตค เป็นหลักฐานชิ้นหนึ่ง ที่แสดงถึงบทวิพากษ์การบูชาญู ในประเด็นเรื่องไฟซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการบูชาญูว่า ไม่รู้จักอิม ในขณะที่พวกพราหมณ์ให้ความสำคัญมากจนถึงขนาดมีการบำเรอไฟ หรือ การบูชาไฟโดยถือว่าเป็นบุญ กรณีนี้พระองค์ตั้งข้อสังเกตว่า

ถ้าคนเลี้ยงดูไฟที่มีเปลวควันกำลังส่องแสงอยู่ให้เผา (กิน) ไม้และหญ้า ชื่อว่าได้ทำบุญ คนเผาถ่าน คนต้มเกลือ พ่อครัว และคนเผาศพ ก็ชื่อว่าพึงได้ทำบุญด้วย ถ้าหากพราหมณ์เหล่านี้ทำบุญได้เพราะเลี้ยงไฟ ด้วยการเรียนมนต์ เพราะเลี้ยงไฟให้อิ่มหน้า คนบางคนในโลกนี้ ผู้เอาเชื้อไฟเผาไหม้จะไม่ชื่อว่าได้ทำบุญอย่างไรเล่า^{๕๐}

นอกจากนั้น พระพุทธองค์ยังทรงวิพากษ์การบูชาญูของพราหมณ์อีกว่า ไม่ควรเชื่อถือ เพราะพวกพราหมณ์เป็นเจ้าของพิธีการ มักพูดเท็จ มีใจฝักใฝ่ในลาภสักการะ ใช้กลอุบายอันแบบยลเพื่อทำให้มีการฆ่าสัตว์บูชาญูขึ้น ดังที่ตรัสว่า

“คำของพราหมณ์นำหัวเราะเยาะ ไม่ควรสวด ไม่เป็นความจริง พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำเท็จไว้ก่อน เพราะเหตุแห่งสักการะ พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภสักการะยังไม่ปรากฏขึ้น ก็ร้อยกรองยัญที่ชื่อว่า “สันติธรรม” โยงเข้ากับการฆ่าสัตว์ (บูชาญู)”^{๕๑}

ส่วนในกรณีที่พวกพราหมณ์ชอบพูดต่อหน้าเสาบูชาญูซึ่งเป็นที่ผู้กสัตว์ทั้งหลายว่า เสายัญนี้จะให้สิ่งที่น่าปรารถนา เช่น ทรัพย์สิน เงิน ทอง และในสัมปรายภพหรือโลกอื่นก็จะได้สิ่งที่น่าปรารถนาเช่นเดียวกัน กรณีนี้พระพุทธองค์ทรงวิพากษ์ว่าไม่เป็นความจริง ดังที่ได้ตรัสว่า

“แก้วมณี สัจจ์ แก้วมุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง จักมีที่เสายัญ ที่ไม้แห้ง และไม่สดที่ไหน เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์ที่ไหนเล่า พราหมณ์เหล่านี้เป็นผู้โอ้อวด หยาบเข้า โง่เขลา โลกจัด ยืนปากพูดนำไป ด้วยการพรรณนารายอย่างหยดย้อยต่างๆว่า จงรับเอาไฟไป จงให้ทรัพย์แก่เรา แต่นั่น ท่านจักมีความสุขในสิ่งที่ปรารถนาทั้งปวง”^{๕๒}

^{๕๐} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๒๕/-๙๒๖/๓๒๖.

^{๕๑} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๓๑/๓๒๗.

^{๕๒} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๔๔-๙๔๕/๓๒๙.

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า พราหมณ์เหล่านี้ว่าเป็นผู้หลอกลวงคนให้บูชาโยนเพื่อหวังทรัพย์จากคนเหล่านั้นนั่นเอง ซึ่งกรณีนี้มีหลักฐานปรากฏอีกแห่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวเนื่องกัน ดังที่ตรัสว่า

“พวกพราหมณ์ พาคนเข้าไปโรงบูชาไฟแล้ว ต่างก็ยื่นหน้าพูดนำไป ด้วยการพรรณนาอย่างวิจิตรต่างๆ ให้เขาโงมโงนหนวด และตัดเล็บ ยังทรัพย์ของเขาให้สิ้นไปด้วยเวททั้งหลาย พวกพราหมณ์ผู้หลอกลวง แอบหลอกลวงได้คนหนึ่งก็มาประชุมกันเป็นจำนวนมาก เหมือนฝูงกาตอมนกเค้า หลอกเอาจนเกลี้ยงแล้วเก็บไว้ที่บริเวณบูชาโยน”^{๕๓}

กล่าวโดยสรุป ฎริทตชาดก สะท้อนให้เห็นบทวิพากษ์ของพระพุทธศาสนาต่อการบูชาโยนในศาสนาพราหมณ์ ไม่เป็นความจริงเลยที่ว่า การเลี้ยงดูไฟ ด้วยไม้และหญ้า เป็นการทำบุญ วิธีคิดเช่นนี้พระพุทธศาสนาเห็นว่า เป็นวิธีคิดที่ขาดเหตุผล อีกทั้งพวกพราหมณ์ตามชาดกนี้ ก็ไม่ได้เป็นพราหมณ์ที่ดี เพราะใช้อุบายหลอกลวงให้ผู้คนพากันบูชาโยนด้วยการฆ่าสัตว์ต่างๆ เพื่อหวังได้ทรัพย์สมบัติ และบุคคลที่ประพฤตินั้น พระพุทธองค์ทรงวิพากษ์ว่า เป็นผู้ที่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน

อย่างไรก็ตาม การวิพากษ์การบูชาโยน หรือการบูชาไฟในศาสนาพราหมณ์ด้วยแนวคิดทางพระพุทธศาสนา แม้มีส่วนมากวิพากษ์ว่ามีข้อเสียหรือผลเสียก็ตาม แต่ก็ยังมีผลดีต่อคนบางกลุ่มในศาสนาพราหมณ์ที่ยังยึดถือเรื่องนี้ กล่าวคือ ทำให้พวกเขาเลิกละการบูชาไฟ และหันมาสนใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจนพ้นทุกข์บ่วงได้ในภายหลัง ดังเช่น พวกชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อรุเวลากัสสปะ นทีกัสสปะ และคยา กัสสปะ ซึ่งต่อมาได้บวชในพระพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามในที่ประชุม โดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ในเมืองราชคฤห์ว่า

“ท่านอยู่ในอรุเวลามานาน เคยเป็นอาจารย์ผู้สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ฟอม ท่านเห็นอุบายอะไร จึงได้สละไฟเสีย กัสสปะเราถามข้อความนี้กะท่าน ไฉนท่านจึงละการบูชาไฟเสียเล่า พระอรุ กัสสปะ ทูลตอบว่า โยนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญงามทั้งหลาย คือ รูป เสียง รส และสตรีทั้งหลาย ข้าพระองค์ได้รู้อุปธิ นั้นเป็นมลทิน เพราะฉะนั้น จึงไม่ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา”^{๕๔}

เช่นเดียวกับ นทีกัสสปะผู้เป็นน้องชาย ซึ่งหลังจากที่ได้บวชและศึกษาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ประกาศว่า

“ครั้งเมื่อเราเป็นปุถุชนยังมีตมณอยู่ สำคัญเอาว่า การบูชาโยนอันนี้เป็นความบริสุทธิ์ จึงได้บูชาโยนชนิดต่างๆ และได้บูชาไฟด้วย เรานั้นยึดถือทิฏฐิ ลุ่มหลงไปด้วยการเชื่อถือผิด เป็นคนตาบอด ยังไม่รู้แจ้ง ได้สำคัญถึงความไม่บริสุทธิ์ว่า เป็นความบริสุทธิ์”^{๕๕}

กรณีนี้ นับว่าคำพูดของท่านอรุเวลากัสสปะและนทีกัสสปะ มีน้ำหนักน่าเชื่อถือไม่น้อย เพราะท่านมองการยึดถือ การบูชาไฟ หรือการบูชาโยนมาก่อน

^{๕๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๔๖-๙๔๗/๓๒๙.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๖-๖๗.

^{๕๕} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๔๑-๓๔๒/๓๙๗.

นอกจากนี้ บทวิพากษ์การบูชาสัตว หรือการบูชาไฟดังกล่าว ยังเป็นผลดีต่อคนและสัตว์ ทั้งปวงในกรณีที่ทำให้ได้รับความปลอดภัยในชีวิตมากขึ้นและอาจมีผลดีต่อศาสนาพราหมณ์โดยตรง กล่าวคือ ทำให้พวกพราหมณ์ได้มีโอกาสปรับปรุงคำสอนเรื่องการบูชาสัตวเสียใหม่ ดังที่ผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า

“พระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้านั้นมีผลโดยตรงถึงศาสนาพราหมณ์ เพราะในศาสนา ฮินดูซึ่งเกิดขึ้นสืบต่อจากศาสนาพราหมณ์นั้น พิธีบูชาเทพเจ้าได้เปลี่ยนจากการฆ่าสัตว์บูชาไปเป็น การบูชาด้วยอักษิบุปผา คือ ดอกไม้และไฟ ซึ่งศาสนาพุทธได้เริ่มขึ้น...”^{๕๖}

สรุปได้ว่า บทวิพากษ์แห่งการบูชาสัตวในศาสนาพราหมณ์ โดยมุมมองของ พระพุทธศาสนาทำให้ทราบถึงข้อเสียของการบูชาสัตว (โดยเฉพาะที่มีการฆ่าสัตว์บูชา) ในด้าน ต่างๆที่สำคัญคือ ทำให้เกิดโรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๘๘ ชนิดซึ่งเดิมมีเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น โดยเกิดจากการ ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ต่างๆ ซึ่งการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์นี้เป็นเหตุให้ผู้นั้นต้องไปเกิดในนรก ใน เปรตวิสัย ซึ่งเป็นดินแดนแห่งความเสื่อมทั้งนั้น และข้อเสียอีกอย่างหนึ่งก็คือทำให้ผู้นั้นติดข้องอยู่ใน สังสารวัฏ ไม่พ้นจากทุกข์ได้จริง เพราะการบูชาสัตวนั้นมีกาศัยกามทั้งหลาย คือ รูป เสียง รส และ สตรีทั้งหลาย ซึ่งเป็นเชื้อให้ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ

อย่างไรก็ตาม การวิพากษ์การบูชาสัตว ก็ทำให้เกิดผลดีในกาลต่อมา กล่าวคือ ทำให้ มนุษย์เลิกคิดว่าการฆ่าสัตว์บูชาสัตว หรือบูชาไฟเป็นบุญ ซึ่งก็ทำให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ด้วย รอดพ้นจากอันตรายชีวิต และทำให้มนุษย์เข้าใจว่าความปรารถนาต่างๆ ที่ได้มาเป็น เพราะผลแห่ง การกระทำ ไม่ใช่เพราะการอ้อนวอน อีกทั้งทำให้สังคมปราศจากความวุ่นวายเดือดร้อน

๒.๓.๒ การปฏิรูปการบูชาไฟ หรือ การบูชาสัตวตามหลักพุทธศาสนา

การปฏิรูปการบูชาสัตวตามหลักพุทธศาสนานั้น แท้ที่จริงก็คือนำเอาค้ำว้ายัญมา ให้ ความหมายใหม่โดยคงคำเดิมเอาไว้ ซึ่งจากการปฏิรูปการบูชาไฟเอง มีส่วนสำคัญที่ทำให้ศาสนาของ พระพุทธเจ้ามีความโดดเด่นอยู่ในระดับหนึ่ง และการที่พระองค์ได้ปฏิรูปในเรื่องดังกล่าวนี้แสดงให้เห็น ว่า พระองค์ทรงมีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง โดยสังเกตได้จากการบูชาสัตวของกษัตริย์ หรือของ พราหมณ์แต่ละครั้งมักจะเข้ามาถามพระองค์ก่อนแทบทุกครั้ง และพระองค์ก็อธิบายให้ฟังอย่าง กระจ่างชัด ซึ่งการบูชาสัตวของพราหมณ์จะปฏิรูปเป็นอะไรนั้น ฟังศึกษาได้จากพระสูตร เช่น

กุกกัณฑสูตร^{๕๗} พระสูตรที่ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่า กุกกัณฑะ มีเรื่องเล่าโดยย่อว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร แต่ได้ประทับอยู่ในสวนที่ชื่อว่า อัมพลัญจิกา ใกล้หมู่บ้านชื่อว่า ชาณุมัตตะ ซึ่งมีกุกกัณฑะพราหมณ์เป็น ผู้ครองหมู่บ้าน ในขณะนั้นกุกกัณฑะพราหมณ์ กำลังจะเตรียมมหาสัตว โดยนำโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ ลูก โคเพศเมีย แพะ แกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว มาผูกไว้ที่หลักเพื่อฆ่าบูชาสัตว

^{๕๖} คีฤทธิ ปราโมช, ธรรมแห่งอริยะะ. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๑.

^{๕๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๘/๑๒๕-๑๕๐.

ต่อมาพวกพราหมณ์คหบดีและชาวบ้านชาณุมัตตะ ได้ทราบข่าว พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ที่ใกล้หมู่บ้านของพวกตน จึงพร้อมใจกันไปเฝ้าพระพุทธองค์ ในเวลานั้นกฏทัณฑ์ตะพราหมณ์ซึ่งกำลังพักผ่อนกลางวันอยู่ มองเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว จึงเรียกอำมาตย์ที่ปรึกษามาถามได้ความว่าชาวบ้านกำลังไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงเกิดความคิดที่จะไปเฝ้าบ้าง เพื่อจะได้ทูลถามยัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วน

ครั้งนั้นพราหมณ์หลายร้อยคน พอได้ทราบข่าวว่า กฏทัณฑ์ตะพราหมณ์จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ต่างก็พยายามพูดจาโน้มน้าวจิตใจเพื่อห้ามไม่ให้กฏทัณฑ์ตะพราหมณ์ไป แต่สุดท้ายก็ห้ามไม่อยู่และเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันทุกคน

เมื่อกฏทัณฑ์ตะพราหมณ์พร้อมบริวารไปถึงที่ประทับ จึงถามเรื่องยัญสมบัติ อันมีองค์ประกอบ ๑๖ ประการว่าเป็นอย่างไร และพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยนำเอาเรื่อง ของพระเจ้ามหาวิชิตราชมาเล่าให้ฟังว่า พระราชาองค์นี้ เป็นผู้มีอำนาจมาก สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัตินานัปการ ครั้งหนึ่งพระองค์ต้องการจะบูชายัญเพื่ออำนวยผลคือ ความสุขแก่ตนเองตลอดกาลนาน จึงเรียกพราหมณ์บุโรหิตมาแนะนำวิธีบูชายัญที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สิ้นกาลนาน และในเบื้องต้นพราหมณ์บุโรหิตได้แนะนำวิธีการดังต่อไปนี้

๑. ให้พระราชทานพืชพันธุ์ธัญญาหารแก่พลเมือง ผู้ฝึกไฟในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์

๒. ให้พระราชทานต้นทุนในการทำมาหากินแก่พลเมืองผู้ฝึกไฟในพาณิชย์กรรมในบ้านเมืองของพระองค์

๓. ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่มีความขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์

พราหมณ์บุโรหิตให้เหตุผลว่า ถ้าทำอย่างนี้แล้วบ้านเมืองจะเป็นสุข เพราะประชาชนรู้จักหน้าที่ของตนเอง อยู่ด้วยกันด้วยความรักและเมตตา มีมีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ครั้งนั้นพระเจ้าวิชิตราชได้ทำตามคำแนะนำของพราหมณ์บุโรหิตทุกประการ ครั้นต่อมาพระเจ้าวิชิตราชมีความประสงค์จะบูชายัญที่อำนวยประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน พราหมณ์บุโรหิตจึงแนะนำวิธีการ โดยได้เชิญบุคคลสำคัญต่างๆ คือ เจ้าผู้ครองเมือง อำมาตย์ราชบริหาร พราหมณ์มหาศาล คหบดีผู้มีทรัพย์มาก ซึ่งอยู่ในนิคมและชนบททั่วพระราชอาณาเขตมาปรึกษาหารือ และร่วมมือกันเตรียมพิธีดังกล่าว และพระเจ้าวิชิตราก็ได้ทำตามนั้นทุกประการ เมื่อถึงเวลาบูชายัญ บุคคลสำคัญ ๔ พวก มีเจ้าผู้ครองเมืองเป็นต้น ต่างก็พร้อมใจกันยอมให้พระเจ้าวิชิตราชทำบูชายัญและบุคคล ๔ จำพวกนี้ จัดเป็นองค์ประกอบของยัญนี้

อนึ่งพระเจ้าวิชิตราช ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ อย่าง ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบของยัญอีก คือ

๑. มีชาติตระกูลดีครบบริบูรณ์ คือมีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระชนกและชนนี รวมทั้งถือ ปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดชั่วบรรพบุรุษ

๒. มีรูปร่างงดงาม มีผิวพรรณผ่องใส ยากที่บุคคลธรรมดาจะพบเห็นได้

๓. เจริญไปด้วยโภคสมบัติ มีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มห้องพระคลัง

๔. มีกองทหารอันเข้มแข็ง อันประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่าคือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า

๕. เป็นผู้ที่มีศรัทธา เป็นทายก ทานบดี ไม่มีความตระหนี่

๖. รู้เรื่องราวต่างๆ ที่สืบทอดกันมาในอดีตได้มาก

๗. ทราบความหมายของภษิตต่างๆ ที่ได้ศึกษามาว่า ภษิตนี้ มีจุดมุ่งหมายอย่างไร

๘. เป็นบัณฑิต ผู้มีพระปรีชาสามารถในด้านการคิดเรื่องราวในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ในขณะเดียวกัน พราหมณ์ปุโรหิต ก็มีคุณลักษณะอีก ๔ อย่างอันเป็นองค์ประกอบ ของขวัญ ได้แก่

๑. มีชาติตระกูลดีครบบริบูรณ์ คือ มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระชนกและชนนีรวมทั้งถือ ปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน จบไตรเพท พร้อมทั้งศาสตร์ต่างๆ คือ นิมนทศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จำนนต์ได้แม่นยำชำนาญ ในโลกกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ

๓. มีศิลป์ที่เจริญ

๔. เป็นบัณฑิตมีปัญหามาก จัดอยู่ในลำดับที่หนึ่งหรือที่สอง ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการ บูชา

รวมความว่า องค์ประกอบของขวัญ ๑๖ ส่วน คือ บุคคล ๔ จำพวก มีผู้ครองเมืองที่อยู่ใน นิคมและชนบททั่วราชอาณาจักรของ พระเจ้ามหาวิจิตรราช เป็นต้น อีกทั้งคุณลักษณะของพระเจ้ามหา วิจิตรราช ๘ อย่าง และลักษณะของพราหมณ์ปุโรหิตอีก ๔ อย่าง

อนึ่งเพื่อขจัดความเดือดร้อนใจของพระเจ้าวิจิตรราช พราหมณ์ปุโรหิต จึงแนะนำให้ พระองค์บูชาขวัญในบุคคลที่ควรบูชาและให้ทานในบุคคลที่ควรรับทาน ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง กล่าว โดยย่อ คือ ให้บูชา บริจาค อนุโมทนา และทำจิตให้เกิดความเลื่อมใส เฉพาะพวกที่เว้นขาดจากการฆ่า สัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้ การประพดตีผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การ พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และให้บูชา บริจาค อนุโมทนา และทำจิตให้เกิดความเลื่อมใสเฉพาะพวกที่ ไม่มีความโลภอยากได้ของเขา พวกที่ไม่มีจิตพยายามและเฉพาะพวกที่เป็นสัมมาทิฐิเท่านั้น

ต่อมา พราหมณ์ปุโรหิต จึงกราบทูลให้พระเจ้ามหาวิจิตรราชเกิดความกล้าหาญ รื่นเรีง บันเทิงใจ ในการบูชามหาขวัญ ด้วยอาการ ๑๖ อย่างอันเป็นไปเพื่อป้องกันการดำเนินอันจะพึง เกิดขึ้นจากการบูชาขวัญในครั้งนี้ ซึ่งอาการ ๑๖ อย่างนี้ โดยสรุปก็คือ ต้องการปลอบพระทัย พระเจ้า

มหาวิชิตราชให้สดขึ้นเบิกบาน ด้วยถ้อยคำที่ว่า เมื่อพระองค์ลางบุชามหายญูอยู่ใครๆ ก็ตำหนิติเตียน ไม่ได้ว่า พระองค์กระทำเพียงลำพัง โดยไม่เชิญเจ้าผู้ครองเมือง อำมาตย์ราชบริพารพราหมณ์มหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง ที่อยู่ในนิคมและชนบททั่วราชอาณาจักร อีกทั้งพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ และพราหมณ์ปุโรหิตประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็หาคนติเตียน ไม่ได้โดยประการทั้งปวง

โดยสรุปแล้ว ในยัญนี้ไม่ต้องฆ่าสัตว์ต่างๆ เช่น แพะ แกะ ไก่ สุกร ไม่ต้องตัดต้นไม้เพื่อทำ หลักบูชายัญ ไม่มีการเบียดเบียนคนและสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีการร้องไห้คร่ำครวญ เพราะยัญพิธีนี้สำเร็จ ลงด้วยเพียง ๖ อย่าง คือ เนยใส น้ำมัน เนยขี้น นมเปรี้ยว น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น

ในตอนสุดท้ายแห่งพระสูตรนี้ ฤๅทนต์พราหมณ์ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับคดี (ที่ ไป) ของผู้บูชายัญเช่นนี้ หลังจากตายแล้วว่าจะไปบังเกิดในสวรรค์จริงหรือ พระองค์ตรัสตอบว่า “พราหมณ์ เราจำแจ้งชัดว่า ผู้บูชายัญหรือผู้อำนวยยัญเห็นปานนั้น หลังจากตายแล้วไปบังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์ สมัยนั้นเราได้เกิดเป็นพราหมณ์ปุโรหิต ผู้อำนวยการบูชายัญนั้น^{๕๘} อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ มิได้เห็นขอบเพียงแค่นั้น ตรัสต่อไปอีกว่า ยัญ ๓ ประการ อันมีพระองค์ประกอบ ๑๖ ส่วนนี้แม้มี ผลานิสงส์มาก แต่ก็ไม่เท่ากับยัญเหล่านี้ซึ่งมีผลมากขึ้นไปเรื่อยๆตามลำดับดังนี้

๑. ให้ทานเป็นนิตย อุทิศผู้มีศีล
๒. สร้างวิหาร (ที่อยู่อาศัย) อุทิศสงฆ์ที่มาจาก ๔ ทิศ
๓. การถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ
๔. การสมาทานศีล ๕ คือ เว้นจากลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดบด และดื่มสุราเมรัย
๕. การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๕ ประการ ตั้งอยู่ในศีล ๓ ประเภท บำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ บำเพ็ญปัญญาจนได้วิชา ๘^{๕๙}

สรุปได้ว่า พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์ทำงานด้านสงเคราะห์แทนการบูชา ยัญโดยวิธีฆ่าสัตว์ อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่นสิ้นกาลนาน ซึ่งกรณีนี้จัดเป็นการ ปฏิรูปแบบพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ นอกจากนั้นยังได้ปฏิรูปปัญญาสมบัติ ๓ ประการ อันมีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วน ซึ่งมีผลานิสงส์มากอยู่แล้วให้มีผลานิสงส์เพิ่มขึ้นอีก โดยวิธีต่างๆเช่น การให้ทานเป็นนิตย อุทิศแก่ผู้มีศีล เป็นต้น

พุทธยัคคิสูตร พระสูตรที่ ๒ กล่าวถึง อุกคตพราหมณ์ ผู้เตรียมมหาญู โดยนำเอาโคผู้ ๕๐๐ ลูกโคผู้ ๕๐๐ ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ และ แกะ ๕๐๐ มาผูกติดกับหลักเพื่อบูชายัญ โดย ก่อนที่จะเริ่มบูชายัญ อุกคตพราหมณ์ได้ทราบว่ พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ ณ เขตตะวัน กรุงสาวัตถี จึงเข้าเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับ พร้อมกับทูลถามว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า การก่อไฟ การปักหลักบูชา

^{๕๘} ที.สี. ๙/๓๔๘/๑๔๕.

^{๕๙} สุขีพ ปุณฺณานุกาพ, พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน, หน้า ๓๐๒-๓๐๓.

ยัญ มีอานิสงส์มาก (จริงหรือ) และพระองค์ตรัสตอบว่า แม้เราก็ได้สดับมาเช่นเดียวกันว่า การทำเช่นนั้น มีอานิสงส์มาก อุกคตพราหมณ์ทูลถามเช่นนี้ถึง ๓ ครั้งและพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสเช่นเดียวกันนี้ถึง ๓ ครั้ง

ในขณะนั้น ผู้นั่งอยู่ใกล้ๆ เห็นว่าอุกคตพราหมณ์ถามคำถามที่ไม่สมควร จึงได้แนะนำให้อุกคตพราหมณ์เปลี่ยนคำถามเสียใหม่ ดังนั้นพราหมณ์จึงถามถึงข้อปฏิบัติที่พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสันกาลนาน และพระองค์ได้ตรัสตอบว่า “ พราหมณ์ เมื่อบุคคลจะก่อไฟ ปักหลักบุชายัญญ์ ก่อนที่จะบุชายัญญ์ ย่อมเงื้อศาสตรา ๓ ชนิด ที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล ศาสตรา ๓ ชนิดมีอะไรบ้าง คือ (๑) ศัสตราทางกาย (๒) ศัสตราทางวาจา (๓) ศัสตราทางใจ”^{๖๐} กรณีนี้หมายความว่าบุคคลเมื่อจะบุชายัญญ์ ย่อมคิด และย่อมกล่าวว่า จะฆ่าสัตว์บุชายัญญ์ สุดท้ายแล้วตนเองก็ลงมือฆ่าสัตว์ๆ เช่น โค ลูกโค แพะ แกะ เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ทรงมองว่าเป็นอกุศล เป็นบาป จึงมีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล

ต่อจากนั้น พระองค์ได้ตรัสสอนถึงไฟ ๓ ประการ ที่ควรละเว้น คือ ๑. ไฟคือราคะ ๒. ไฟคือโทสะ ๓. ไฟคือโมหะ เหตุที่ควรละเพราะว่าไฟเหล่านี้ คือ สาเหตุให้มนุษย์ประพฤติผิดทางกาย วาจาและใจ และตรัสสอนถึงไฟที่ควรเคารพบูชาอีก ๓ ประการ คือ ๑. อาหุไนยัคคิ ๒. คหปัตตคคิ ๓. ทักขิณัยคคิ ซึ่งกรณีนี้พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) อธิบายว่า แท้ที่จริง พระพุทธเจ้า ทรงนำชื่อไฟศักดิ์สิทธิ์ ที่มีอยู่เดิมในศาสนาพราหมณ์มาปฏิรูปและเรียงลำดับใหม่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. การหัตถัยคคิ (ไฟเจ้าบ้าน) คือไฟที่เจ้าบ้านรับสืบทอดต่อจากบิดาของตนและส่งทอดต่อไปยังบุตรหลาน ไฟนี้เจ้าของบ้านต้องบำรุงไว้ให้ติดไม่ขาดสายและสังเวกเป็นประจำ เมื่อประกอบวิธีบุชายัญญ์ ก็จุดไฟบุชายัญญ์ไปจากไฟนี้ พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ในภาษาบาลีและจัดเป็นลำดับที่สองว่า

๒. คหปัตตคคิ (ไฟเจ้าบ้าน) หมายถึง บุตร ภรรยา คนรับใช้และคนงาน (๒) อวาทนัยคคิ (ไฟที่ควรแก่ของเช่นสรวง) คือไฟสำหรับรับเครื่องสังเวกในยัญพิธี ซึ่งจุดต่อออกมาจากคาร์ปตัยคคิ ในเมื่อประกอบวิธีบุชายัญญ์และตั้งใจไว้ทางขวาของคาร์ปตัยคคิ ในเมื่อจะประกอบวิธีบุชายัญญ์และตั้งใจไว้ทางขวาของคาร์ปตัยคคินี้ พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ ในภาษาบาลีและจัดเป็นลำดับที่หนึ่งว่า (๑) อาหุไนยัคคิ (ไฟอันควรแก่ของค่านับ) หมายถึงบิดามารดา (๓) ทักขิณาคคิ (ไฟด้านใต้) คือไฟที่จุดต่อจากคาร์ปตัยคคิ และตั้งไว้ทางทิศใต้ ของแท่นบุชายัญญ์ ใช้สำหรับรับเครื่องสังเวกที่อุทิศให้แก่ผี ปีศาจและบุรพบิดา ในยัญพิธี พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ในภาษาว่า

^{๖๐} อัง.สตุตตก. ๒๓/๔๗/๗๑.

๓. ทักขิณเอย์คคิ (ไฟที่ควรแก่ทักขิณา) หมายถึง สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดีประพฤดีชอบ^{๖๑}

ส่วนไฟอีกประเภทหนึ่ง คือ “ไฟที่ควรจุด ควรดับ ควรระวังตามสมควร ได้แก่ กัมมัทคคิ (ไฟที่เกิดแต่ไม้ หรือไฟที่ก่อขึ้นจากเชื้อสำหรับใช้หุงต้ม เป็นต้น) ไฟอย่างนี้ควรก่อขึ้น ก่อนแล้วควรเอาใจใส่ระมัดระวัง เสร็จแล้วควรดับแล้วควรเก็บไว้ตามกาลที่สมควร”^{๖๒} ดังนั้นคำสอนเรื่องไฟภรณ์นี้ จึงถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างสำคัญสำหรับฆราวาสที่ครองเรือน

สาระสำคัญของพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงระมัดระวังในการใช้ภาษา เพื่อตอบปัญหาของอุคคตสรีรพราหมณ์ซึ่งถามปัญหาเหมือนกับมีคำตอบอยู่ในใจแล้ว พระองค์ทรงทราบและเข้าใจเจตนาของพราหมณ์เป็นอย่างดี จึงไม่ทรงคัดค้านในทันทีทันใด ต่อเมื่อเห็นสมควร จึงทรงอธิบายความใหม่ เพื่อให้อุคคตสรีรพราหมณ์ได้เข้าใจไฟ ๓ ประการที่ควรละ และไฟอีก ๓ ประการที่ควรบูชาและอีกหนึ่ง คือ ไฟที่ควรจุด ควรดับและควรระวังตามสมควร ซึ่งการตรัสในครั้งนี้อยู่ได้ว่าเป็นการปฏิรูปการบูชาโยไปในตัวด้วย โดยเฉพาะไฟ ๓ ประการของพราหมณ์มีคารหปตยคคิ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับบูชาโย พระองค์ได้ปฏิรูปให้หมายถึงบุคคลต่างๆ คือ บิดามารดา บุตร ภรรยา คนรับใช้และคนงาน สมณพราหมณ์ผู้ประพฤดีดีประพฤดีชอบ เพื่อให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่หรือดูแลผู้ที่เกี่ยวข้องของตนให้ดี “เพราะบุคคลเหล่านี้ก็เทียบได้กับไฟ ซึ่งต้องคอยเอาใจใส่เติมเชื้อบำรุงให้ดี จึงจะเกิดคุณประโยชน์ดีงาม แต่หากปฏิบัติไม่ดี ก็ให้โทษเป็นไฟเผาผลาญได้มากเช่นเดียวกัน”

สรุปได้ว่า การปฏิรูปการบูชาไฟ (บูชาโย) ตามหลักพระพุทธศาสนาที่กล่าวมาแล้ว เห็นได้ว่า ส่วนมากเป็นการปฏิรูปต่อเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น หรือมีผู้เข้ามาทูลถามพระพุทธเจ้า และเมื่อพระองค์ตรัสตอบก็ได้เน้นให้การบูชาโยมีการปฏิรูปไปในลักษณะต่างๆ โดยบางส่วนได้เน้นสาระสำคัญเพื่อให้เหมาะกับจริตหรืออุปนิสัยของผู้ถาม เช่น ปฏิรูปการบูชาโยของผู้ที่ชอบฆ่าสัตว์บูชาโย มาเป็นการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งคำนี้มีความหมายรวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นหรือผู้ตกทุกข์ได้ยาก การบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ และการให้ความช่วยเหลือบุคคลในสังคม ในรูปของทานลักษณะต่างๆ เช่น การให้สิ่งของ การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง การให้ความไม่เบียดเบียน การให้ความไม่มีภัย โดยมีเมตตากรุณาเป็นพื้นฐาน หรือปฏิรูปโยให้มีค่าสูงยิ่งโดยการให้ถึงพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งและสมาทานศีล ๕ เป็นต้นดังที่ปรากฏใน กุฏทันตสูตร

ส่วนผู้ที่ให้ความสำคัญกับไฟมากจนกระทั่งทำให้เกิดการบูชาไฟ พระองค์ปฏิรูป “ไฟ” ซึ่งเป็นประธานและเป็นสิ่งสำคัญในโยพิธิทั้งหลายให้หมายถึงบุคคลต่างๆ คือ บิดามารดา บุตร ภรรยา เป็นต้น เพื่อให้คนหันมาเอาใจใส่พันธะทางสังคม ให้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนให้ดี ดังที่ปรากฏในทุติยอัคคิสูตร ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔-๘๕.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕-๘๖.

บทที่ ๓

การพัฒนาการของไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน

บทที่ ๓ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่องการพัฒนาการของไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดเกี่ยวกับพิธีจัดงานศพ ความเชื่อในการจัดงานศพ พิธีกรรมในการจัดงานศพ และวิธีการปฏิบัติในการขอไฟพระราขทานในปัจจุบัน

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพิธีจัดงานศพ

๓.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดงานศพของคนในสังคม

ประเพณีมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันเมื่อมนุษย์ต้องการที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจจึงเกิดประเพณีเกี่ยวกับชีวิตขึ้น เช่น พิธีบวช พิธีแต่งงานและพิธีจัดงานศพ เป็นต้น โดยเฉพาะพิธีเกี่ยวกับการจัดงานศพ ถือเป็นประเพณีที่แสดงออกอย่างสำคัญในชีวิต มีพิธีกรรมที่มีความละเอียดสลับซับซ้อนหลายขั้นตอน ดังที่เสฐียร โกเศศ^๑ กล่าวว่า การเกิดและการตายเป็นของคู่กันมีความเกิดเป็นเบื้องต้นและมีความตายเป็นเบื้องปลายแห่งชีวิตฉะนั้นเกิดและตายเป็นของต่อเนื่องถึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมนุษย์ จึงให้ความสำคัญ เพราะเป็นเบื้องต้น และบั้นปลายแห่งชีวิต ต้องประกอบพิธีกรรมตามประเพณีเพื่อประโยชน์สุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำศพที่ปฏิบัติกันในพระพุทธศาสนานั้นมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามปัจจัยต่างๆ เช่น ยุคสมัย สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่สะท้อนถึงความพยายามของมนุษย์ที่จะเชื่อมโยงระหว่างโลกที่ตนเองรู้จักกับโลกที่ลึกลับน่าสะพรึงกลัวเพื่อให้วิญญาณของผู้ที่จากไปอย่างมีความสุขตามความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายพิธีกรรมส่วนใหญ่จะสะท้อนให้เห็นถึงความหวาดกลัววิญญาณหรือผีของคนไทยซึ่งมักเชื่อว่าผู้ที่ตายจะเปลี่ยนสภาพไปเป็นวิญญาณที่ดุร้ายอาจนำอันตรายมาถึงคนได้ ขั้นตอนต่างๆ ของพิธีศพจะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่าความตายมิใช่เป็นเพียงจุดสิ้นสุดของชีวิตโดยสมบูรณ์เท่านั้น^๒

^๑ เสฐียรโกเศศ อ่างใน พระอธิการบุญจันทร์ อันโฮ, ความเชื่อพิธีกรรมและรูปแบบการจัดงานศพ โดย ชุมชนมีส่วนร่วม ร่วมที่มีผลต่อเศรษฐกิจสังคมและ วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา, (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

อดีตที่ผ่านมาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพิธีศพนั้น เมื่อเกิดมีผู้เสียชีวิต ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านก็จะร่วมกันจัดพิธีศพตามธรรมเนียมประเพณีไทยสมาชิกในสังคมร่วมมือกันในลักษณะใครมีสิ่งของอุปโภคบริโภคก็นำมาช่วยเหลือเจ้าภาพ เงินทองก็นำมาจุนเจือกันด้วยความเต็มใจ การตั้งศพก็จะบำเพ็ญกุศลที่วัดหรือที่บ้านผู้ตาย จึงจะมีพิธีสวดอภิธรรม บำเพ็ญกุศลเลี้ยงพระแสดงพระธรรมเทศนา การจัดพิธีกรรมเหล่านี้เพราะทำภายใต้ความเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์สามารถส่งผลบุญให้แก่ผู้ตายได้ นอกจากนี้ยังนับว่าเป็นการแสดงความกตัญญูต่เวทีต่อผู้ตายด้วย เมื่อถึงเวลาฌาปนกิจก็จะเคลื่อนย้ายศพมาเผาหรือฝังตามป่าช้าวัดหรือป่าช้าของชุมชนนั้นๆ การสวดพระอภิธรรมก็สวดเพียงไม่กี่วันแล้วเผาพื้นที่สันนิษฐานว่า ในสมัยโบราณศพโดยทั่วไปไม่มีการใส่หีบศพ ใช้แต่ผ้าคลุมไว้เท่านั้น และในการจัดพิธีศพเช่นนี้ ยังแฝงด้วยเหตุผลทางพระพุทธศาสนาด้วยคือ คือการทำให้ภิกษุสามเณรตลอดผู้มาร่วมงานศพได้ปลงกับความไม่เที่ยงและความน่าหมั่นของร่างกายมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การจัดพิธีศพนอกจากจะช่วยให้เจ้าภาพผ่อนคลายความเศร้าโศกแล้ว พระภิกษุที่นิมนต์ได้นำคำสอนทางพระพุทธศาสนามาสั่งสอนแก่ครอบครัวผู้ตายและผู้มาร่วมงาน

๓.๑.๒ แนวคิดการจัดพิธีจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับเกี่ยวกับการตายในสมัยพุทธกาล การจัดการศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการ จัดการเกี่ยวกับศพนั้นถือโดยจะใช้วิธีการต่างๆหลายวิธีด้วยกัน คือ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าฝังดิน ประเพณีการนำศพไปฝังดิน ประเพณีการนำศพไปเผา ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ ตามลำดับดังนี้

๑) การนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าฝังดิน

เพื่อให้เป็นอาหารของแร้งกา สัตว์ป่า ดังกรณีบุตรของนางกิสาโคตรมีเมียตาย นางอุ้มร่างบุตรไปถามหาษาเพื่อรักษา มีบุรุษคนหนึ่งให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงแนะให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนของคนที่ไม่มีคนตาย นางจึงทิ้งบุตรไว้ในป่าช้า^๓ กรณีศพสามีของปฏาจาธา เมื่อนางไปพบว่าสามีของนางนอนตายอยู่ โดยถูกงูกัดตาย ก็ได้กล่าวถึงชีวิตจัดการศพ^๔ คงปล่อยไว้ ณ ที่นั้นโดยปล่อยให้เป็นอาหารของสัตว์ หรือเนาเปื่อยไปเอง วิธีการนี้เป็นวิธีการของคนที่มีฐานะยากจนเพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ

๒) การนำศพไปฝังดิน

กรณีของนางวิสาขาอุบาสิกา นางวิสาขาได้ตั้งให้หลานสาวชื่อว่า นางบสุทัตติ ให้ดูแลภิกษุ

^๓ คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๖-๒๒๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖-๒๑๓.

สงฆ์ในเรือนแทนตนเอง ภายหลังเธอได้สิ้นชีวิต นางวิสาขาจึงให้นำร่างของเธอไปฝัง^๕ วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ชนชั้นผู้มีฐานะจะดำเนินการกันเพราะถือว่าการเก็บไว้ด้วยการฝังยังเป็นการแสดงออกซึ่งความคิดถึงผู้ตายอยู่

๓) การนำศพไปเผา

การนำศพไปไว้แล้วให้ค่าจ้างสัปเหร่อทำหน้าที่ทำการเผา เช่น กรณีของสังกัจจายน์สามเณรสามเณรของพระสารีบุตร เมื่อสามเณรนั้น เมื่อยังอยู่ในครรภ์ของมารดาที่กาละ เมื่อมารดานั้นถูกเผาอยู่ เนื้อบางส่วนที่เหลือถูกไฟไหม้ เว้นแต่เนื้อท้อง พวกสัปเหร่อยกเนื้อท้องของนางลงจากเชิงตะกอนแทงด้วยหลาวเหล็ก ๒-๓ แห่ง ปลายหลาวเหล็กกระทบตาของทาก พวกสัปเหร่อแทงเนื้อท้องอย่างนั้นแล้ว จึงโยนเข้าไปในกองถ่าน ปกปิดด้วยนั้นแล แล้วหลีกหนีไป เนื้อท้องไหม้แล้ว ส่วนทารกได้เป็นเช่นกับรูปทองคำบนกองถ่าน ในวันรุ่งขึ้นสัปเหร่อมาด้วยคิดว่า “จะดับเชิงตะกอน” เห็นทารกนอนอยู่ จึงอุ้มทารกนั้นเข้าไปในบ้าน ซึ่งเด็กคนนั้นก็คือ สังกัจจายน์สามเณรนั่นเอง^๖ กรณีมหากาลพิจารณาศพ กุลธิดา กุลธิดาคนหนึ่ง ได้ทำกาลในเวลาเย็น ซึ่งยังมีทันที่จะเหยวแห้งชุบซีด เพราะพายุกำเริบขึ้นในครู่เดียวนั้น พวกญาติห้ามศพกุลธิดานั้นไปสู่ป่าช้าในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่างๆ มีพินและน้ำมันเป็นต้น ได้ให้ค่าจ้างแก่หญิงผู้เฝ้าป่าช้า ด้วยกล่าวว่า “จงเผาศพนี้” ดังนี้ แล้วมอบ “ศพ” ให้แล้วหลีกไป นางเปลื้องผ้าห่มของกุลธิดานั้นออกแล้ว เห็นสรีระซึ่งตายเพียงครู่เดียวนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “อารมณ์นี้ควรควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า” แล้วไปไหว้พระเถระให้ไปพิจารณาเมื่อพระเถระพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พูกว่า “นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในการที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลุกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า เมื่อนางทำอย่างนั้นจึงแจ้งให้พระเถระทราบ พระเถระไปพิจารณาในที่ที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว สีแห่งสรีระเปรียบเหมือนแม่โคต่าง เท้าทั้งสองหงิกงอห้อยลง มือทั้งสองกำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว พระเถระได้พิจารณาเห็นว่า “สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดนี้เอง แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว” เมื่อพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลาย^๗ วิธีการนี้เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่มีฐานะดีมีเงินสำหรับจ้างสัปเหร่อให้ทำการเผา

^๕ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๐๐.

^๖ คณะกรรมการวางแผนกตำราวมหาวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถา, หน้า ๑๘๓.

^๗ คณะกรรมการวางแผนกตำราวมหาวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕-๙๖.

๔) การนำเอากระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา

การนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา อย่างกรณีการจัดการพระศพของพระเจ้าสุทโธทนะ^๘ กรณีพาหิยะ ทารุจิริยะ ผู้บรรลุประอรหันต์ขณะที่เป็นฆราวาสแล้วถูกวัววิดเสียชีวิต พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้เผาแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนเคารพบูชา^๙ และกรณีการจัดการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของเจ้ามัลลกะษัตริย์และคณะสงฆ์ ก็มีการถวายพระเพลิงแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังสักการบูชา^{๑๐} วิธีการนี้เป็นวิธีการที่พึงกระทำสำหรับศพของผู้ที่เป็นนักบวชหรือผู้นำทางศาสนา หรือบรรดาพระราชมหากษัตริย์ทั้งหลาย หรืออาจจะรวมถึงผู้ที่มีฐานทั้งหลายด้วย

๕) การนำศพไปลอยน้ำทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

การนำศพไปลอยน้ำทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำคงคา มีวิธีการนี้เป็นแนวคิดที่เกิดมาจากศาสนาพราหมณ์ หรือ ฮินดู ในกรณีที่ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพนั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติ คือ การพิจารณาเพื่อให้เกิดความสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขาร ดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จะจักษปราศจากวิญญาณถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์นั้น”^{๑๑} การจัดการเกี่ยวกับศพในสมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นเพียงผู้เข้าไปพิจารณาเพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมเท่านั้นไม่ได้มีได้นำพิธีอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องและให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติด้วยการให้เห็นหลักความจริงไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศให้ดีกว่าการมานั่งร้องไห้หาคนที่จากไป^{๑๒}

๓.๑.๓ การจัดพิธีศพพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก

พิธีเกี่ยวกับการจัดพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกในสมัยพุทธกาลนั้น ในข้อนี้จะกล่าวถึงการจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า การจัดพิธีพระบรมศพขอพุทธบิดา การจัดศพพระสารีบุตร การจัดศพพระโมคคัลลานะ มีขั้นตอนในการจัดกิจกรรมดังนี้

๑) การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงขั้นตอนประเพณีเกี่ยวกับการตายไว้เฉพาะพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ว่ากระทำเหมือนอย่างปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมหา

^๘ พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์, (สมาน กลียาณธโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหัมมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^๙ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๓๙/๑๗๗-๑๘๐.

^{๑๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๑๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธมฺปทฎฐกถา (ปฐโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๙๖.

ปรีนิพพานสูตร^{๑๓} โดยหลังจากพระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้วพระพุทธองค์ทรงบอกกับพระอานนท์ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐากพระอานนท์ จึงได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพุทธสรีระ และพิธีพระบรมศพของพระ

องค์ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

(๑) วิธีปฏิบัติพุทธสรีระ พระอานนท์ได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระสรีระของ พระพุทธองค์ว่าควรทำอย่างไร พระพุทธองค์ทรงตอบว่า ฟิงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระเสร็จแล้วห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์แล้ว จึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีดังนี้จนห่อพระสรีระด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมกลั่นแล้วอัญเชิญพระสรีระขึ้นสู่จิตกาธาน^{๑๔}

(๒) การบูชาพระพุทธรูป เป็นหน้าที่ของกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีและผู้เลื่อมใสในพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปรีนิพพานแล้ว เจ้ามัลละแห่งเมืองกุสินาราได้ทำการบูชาพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าโดยรับสั่งข้าราชการบริวารจัดเตรียมของหอมระเบียบดอกไม้และเครื่องดนตรีทุกอย่าง ๕๐๐ คู่เสด็จตรงไปยังพระพุทธรูปแล้วทรงสักการะ เคารพบนอบ บูชาพระสรีระด้วยการพ้อนรำ ขับร้องประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอม ทรงลาดเพดานผ้าตกแต่งมณฑลมาลาอาสน์ ทำเช่นนี้ทั้ง ๗ วัน^{๑๕}

(๓) การอัญเชิญพระพุทธรูป เมื่อทำการบูชาพระพุทธรูปตลอด ๗ วัน ประมุขเจ้ามัลละ ๘ องค์ สรงสนานพระเศียรแล้วทรงภูษาใหม่ อัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้น แต่ก็ไม่สามารถยกขึ้นได้ พระอนุรุทธะ กล่าวว่า เทวดา มีความประสงค์ว่า จะอัญเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูด้านทิศเหนือ อัญเชิญผ่าใจกลางเมืองแล้วออกทางประตูด้านทางทิศตะวันออกเสร็จแล้ว จึงถวายพระเพลิงพระสรีระที่มกุฏพันธเจดีย์ ของพวกมัลละทางทิศตะวันออกของเมือง

(๔) การถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ประมุขเจ้ามัลละ ๔ องค์ทรงสนานพระเศียรแล้วทรงภูษาใหม่ จะจุดไฟที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค แต่ไม่อาจจะจุดไฟให้ติดได้ ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า พวกเทวดามีความประสงค์ว่า ท่านมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางไกลจากกรุงปาวามายังกุสินารา จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคจะยังไม่ลุกโพลง トラบเท่าที่พระมหากัสสปะยังไม่ได้ถวายอภิวัตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ต่อมาท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ ถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวัต

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๐.

พระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า แม้มิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นห่มจีวรเฉวียงบ่าประณมมือทำประทักษิณ จิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า เมื่อท่านพระมหากัสสปะและภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปถวายอภิวาทเสร็จ จิตกาธานได้ติดไฟลุกขึ้นเอง^{๑๖}

(๕) การดับจิตกาธาน เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระพุทธเจ้าแล้ว ท่อน้ำไหลหลั่งมาจากอากาศ น้ำพุ่งขึ้นจากไม้สาละ ดับจิตกาธานของพระพุทธเจ้า พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราดับจิตกาธานด้วยน้ำหอมล้วนๆ ต่อจากนั้นได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสันฐาคารล้อมด้วยกำแพง ธนู (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุ) แล้วสักการะเคารพบนอบ บูชาพระสรีระด้วยการพ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอมตลอด ๗ วัน^{๑๗}

(๖) การแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนาม อชาตศัตรู เวเทหิบุตร เจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ เจ้าฤดีผู้ครองกลกัปปะ เจ้าโกลิยะผู้ครองกรุงรามคาม พรหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีที่ปกะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาได้ทรงทราบข่าวว่า พระผู้ภาคเจ้าทรงปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงส่งทูตไปขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองพวกเจ้ามัลละ จะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพรหมณ์ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าของเราทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรประหารกันเพราะส่วนพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้อุดมบุคคล ให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่างๆ เมื่อทุกคนตกลง โทณพรหมณ์ ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน เสร็จแล้วได้ขอทานาน เพื่อสร้างพระสถูปบรรจุทานาน (ตุ้มพะ) และทำการฉลอง หลังจากนั้น เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีปฬิวิน ได้ส่งทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุแต่พระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งกันหมดแล้วจึงได้นำเอาพระอังคาร (เถ้า)ไป^{๑๘}

(๗) การบูชาพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระสถูปเมื่อแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าให้กับเมืองต่างๆ ไปแล้ว ก็ได้มีการจัดสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองตามที่ปรากฏ คือ พระราชาแห่งแคว้นมคธ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงราชคฤห์ เจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกรุงกบิลพัสดุ์ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าฤดี ผู้ครองกรุงอัลลัปปะ สร้างพระบรมสารีริกธาตุในกรุงอัลลัปปะ เจ้าโกลิยะผู้ครองกรุงรามคาม สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงรามคาม พรหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐีที่ปกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงเวฐฐีที่ปกะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงเวฐฐีที่ปกะ เจ้ามัลละครองกรุงปาวา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงปาวา เจ้า

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗-๑๗๘.

มัลละผู้ครองกรุงกุสินารา สร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกุสินารา โดยพราหมณ์ก็สร้างพระสถูปบรรจุพระนาคและทำการฉลอง เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปีฬลิวัน สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารในกรุงปีฬลิวัน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระนาคเป็นแห่งที่ ๙ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคาร เป็นแห่งที่ ๑๐^{๑๙}

สำหรับพิธีกรรมจัดการศพโดยการเผาในสมัยพุทธกาลนั้น สรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) ขั้นตอนเตรียมงานศพ ขั้นตอนของพิธีกรรมนี้ เริ่มต้นตั้งแต่เสียชีวิตจนถึงการเสียชีวิตจนถึงการเตรียมศพเพื่อตั้งบำเพ็ญกุศลในสมัยพุทธกาลมีพิธีกรรมการเตรียมศพตามหลักฐานที่ปรากฏคือ

๑.๑ การสักการะศพ พิธีสักการะศพในพุทธกาลนั้น เป็นพิธีกรรมแรกหลักจากการเสียชีวิต โดยเหล่าเทวดาตามเทวดาและมวลมนุษยเมื่อทราบข่าวการเสียชีวิตของบุคคลที่ตนเคารพนับถือต่างก็พากันมาสักการบูชาศพโดยอามิสบูชา ตัวอย่างกรณีการบูชาพระพุทธรูป ซึ่งได้ทำการสักการบูชาตั้งแต่วันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าจนกระทั่งถึงวันถวายพระเพลิง ดังในใจความในพระสูตรต้นตปิฎกได้พรรณานในวันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานไว้ดังนี้

พวกเจ้ามัลละผู้ครองกุสินารา... ทรงถือเอาของหอมระเหยบดดอกไม้ เครื่องดนตรีทุกอย่างและม้า ๕๐๐ คู่เสด็จเข้าไปยังศาลวันของพวกเจ้ามัลละ ซึ่งเป็นทางเข้าเมือง ทรงแต่งมณฑลมาลาอาสน์ให้วันนั้นหมดไปด้วยกิจกรรมอย่างนี้^{๒๐}

(๑) พิธีการจัดศพของพระสารีบุตรนั้น หลังจากพระมหาเถระได้นิพพานแล้ว ท่านได้บรรยายไว้ว่า ครั้นรุ่งเช้า เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย พากันมาสโมสรสันนิบาต ทำซึ่งทำกิจกรรมคือ เชิงตะกอนเสร็จแล้ว พากันมาสรองพระศพด้วยคันธธการาเชิญพระศพใส่หีบศพ ยกขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้วก็ทำการฌาปนกิจถวายเพลิง^{๒๑}

(๒) พิธีศพของพระโมคคัลลานะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จไปในพิธีศพ และทรงประทานเครื่องสักการะให้พระมหาเถระด้วย กล่าวคือ หลังจากพระโมคคัลลานะได้กราบทูลลาพระพุทธองค์เพื่อกลับไปนิพพาน ณ กาฬศิลาประเทศแล้ว ฝ่ายมวลมนุษยและเทวดาต่างก็มาสโมสรสันนิบาตต่างก็มาอภิวาสักการบูชาด้วยคันธมาลาและข้าวตอก ได้บ่งบอกถึงความเคารพนับถือ

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๙/๑๗๙-๑๘๐.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑๗๐-๑๗๑.

^{๒๑} สมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, พระปฐมโพธิ์กถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖๖.

ครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา ได้เสด็จมาประทับยืนใกล้ศัพของพระโมคคัลลานะทรงกระทำมาปนกิจประทานเครื่องสักการวามีสต่างๆ นานา ดอกไม้ทิพย์ตกลงมา โดยรอบบริเวณมีกำหนดกฎเกณฑ์กว้าง ๑ โยชน์^{๒๒}

๑.๒ การรดน้ำศพ พิธีการรดน้ำศพในสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระราชพิธีถวายพระเพลิง พระบรมศพของพระบิดา หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะได้สิ้นพระชนม์แล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งให้พระมหากัสสปะไปหาสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระพุทธองค์แล้วจึงนำสุคนธาวารีสรองพระบรมศพทรง พระบรมศพส่วนพระสารีบุตร ก็สรองน้ำพระบรมศพเช่นเดียวกัน หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสธรรมกถาแก่พระสารีบุตร ตั้งในใจความพนะปฐมสมโพธิกถา กล่าวไว้ ดังนี้ พระสัพปัญญาจึงทรงยกพระอูตตมังคศิโรดมน์ แห่งพระพุทธบิดาด้วยพระหัตถ์ แล้วก็ทรงสัญญาการด้วยสุคนธสุทวารี พระธรรมเสนาบดีก็ช่วยโสรจสรองหลังลงซึ่งสุคันโธทก สมเด็จพระโลกนาถทรงพระปรามาสอูตตมังกลางตรัสแก่พระสารีบุตรมหาเถระว่า ท่านจงทำศนาการซึ่งพระบิดา ตุกรสารีบุตร บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริตและมีจิตปรารถนาโพธิภูมิบารมีญาณใดๆ ก็จะมีอรรถสำเร็จบังอรุณสิ่งซึ่งบิดามารดา อาจสำเร็จมโนปรารถนาทุกสิ่งทุกประการ^{๒๓}

พิธีกรรมการรดน้ำศพดังกล่าวนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในการจัดศพของพระสารีบุตร ตั้งเนื้อหาในปฐมสมโพธิกถา ซึ่งได้กล่าวไว้ในพิธีสักการศพข้างต้นแล้ว

๑.๓ การห่อศพ พิธีการห่อศพนั้น มีปรากฏหลักฐานเฉพาะห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้าซึ่งเจ้ามัลละได้ประกอบวิธีดังเช่น พระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้กราบทูลพระพุทธองค์ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรในพระไตรปิฎก คือ การที่ทรงใช้ผ้าใหม่ ห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า เสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้าด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้นแล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระพุทธเจ้าขึ้นสู่จิตกาธาน^{๒๔}

๑.๔ การนำศพใส่โลง พิธีกรรมการนำศพใส่โลงในสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์อื่นๆ มีกล่าวถึงพิธีกรรมนี้เพียง ๒ แห่งคือ พิธีศพของพระสารีบุตรและพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรม

^{๒๒} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและวชิราภรณ์ธรรม, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๑.

^{๒๓} สมเด็จพระปรมาณูชิตชิโรรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๑๗๓.

ศพของพระเจ้าสุทโธทนะ สำหรับโลงศพในสมัยพุทธกาลนั้น เรียกว่า “ราง” หรือ “หีบ” เช่นกรณีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกบรรยายไว้ดังนี้

๑. ทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้ว จึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเติมด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน^{๒๕}

๒. ส่วนการนำสรีระพระสารีบุตรใส่หีบนั้นไม่มีขั้นตอนมากนัก โดยทำต่อจากการทรงศพด้วยคันโยกธารา เชิญพระศพใส่หีบยกขึ้นสู่เชิงตะกอน

หลังจากที่ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้ว เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา จึงได้จัดกำลังพลอารักขาพระบรมพระสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ซึ่งประดิษฐานบนสัณฐานคารนั้นไว้อย่างแน่นหนา แล้วทำพิธีสักการบูชาด้วยมหรสพ มีการฟ้อนรำ ประโคมดนตรี เป็นต้น ตลอด ๗ วัน เพื่อรอการไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง ส่วนพระราชาหลายแคว้นต่างก็ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อนำไปสร้างพระสถูปบรรจุแล้วทำการฉลอง ในครั้งแรกๆ พวกเจ้ามัลละปฏิเสธ ภายหลังโทณพราหมณ์ได้กล่าวชี้แจงกับหมู่คณะทูตโดยให้ทุกฝ่ายใช้หลักขันติธรรมไม่ควรจะประหัต ประหารกัน และพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน หมู่คณะทูตจึงมอบหมายให้โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน ส่วนพระราชาที่ใช่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น พราหมณ์ได้ขอไปบรรจุพระสถูปเพื่อสักการะต่อไป สำหรับพระองค์นั้น พวกมัลละได้มอบให้พวกเจ้าโมริยะผู้ซึ่งไม่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพราะมาขอส่วนแบ่งภายหลัง การเก็บอัฐิของของบุคคลที่เคารพนับถือไปบรรจุไว้ในสถูปเพื่อบูชานั้น นอกจากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้วในคัมภีร์ต่างๆยังได้กล่าวถึงอัฐิของพรสาวกองค์อื่นๆ อีกหลายรูปด้วย

๒) การจัดพิธีกรรมพระบรมศพขอพุทธบิดา

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดานั้นในปฐมโพธิกถาพรรณนาดังต่อไปนี้ “สมเด็จพระโลกนาถทรงพระปรามาสูตตมังพลาตรัสแก่พระสารีบุตรมหาเถระว่า ...เมื่อมีพุทธบรรหารอย่างนี้แล้ว ก็ยกขึ้นซึ่งพระศพสรีระกายแห่งพระมหากษัตริย์ ใส่ลงในปัญชุนนามัย คือ พระหีบแก้ว แล้วทรงยกพระหีบด้วยพระองค์เชิญไปสู่ที่อาฬสสถาน^{๒๖}

๒.๑ ขั้นตอนบำเพ็ญกุศล ในระหว่างที่รอการจัดการศพนั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้เสียชีวิต กล่าวคือทำให้ทานถวายภัตตาหารและการแสดงธรรม ดังตัวอย่างพระราชพิธีถวายพระเพลิงศพของพระพุทธบิดา ดังนี้

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๑๗๑.

^{๒๖} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมโพธิกถา, หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

ในกาลเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะบรมกษัตริย์ปรีนิพพานบรรดาชัตตยิกษัตริย์บริวารทั้ง ๖ พระนคร คือ กรุงกบิลพัสดุ์ กรุงเทวทหะ กรุงโกถียนคร กรุงสีกกนคร กรุงสุปาวาสนคร และกรุงเวรนคร ต่างก็อวรณ์แสนโศกเศร้าปริเทวนาได้มาสมุสสรสนนิบาตต่างประกาศร่วมกันทำทักษิณาทาน การกุศลต่างๆมิได้ขาด ถวายพระโลกนาถศาสดา ทำทักษิณาถวายพระอรียสงฆ์มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ครั้นเสร็จภัตตอาหาร พระบรมศาสดาจารย์ทรงอนุโมทนาเทศนา^{๒๗}

๒.๒ ขั้นตอนการ ศพการจัดศพของชาวอินเดียโบราณโดยพิธีเผาศพและทิ้งศพตลอดถึงการฝังศพ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งไม่มีขั้นตอนพิธีกรรมประกอบอะไร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น สำหรับพิธีการเผาศพตามแบบพุทธในสมัยพุทธกาลมีตัวอย่างปรากฏดังต่อไปนี้

(๑) สถานที่เผาศพ ในสมัยพุทธกาล เมื่อมีบุคคลเสียชีวิต สิ่งที่มีความสำคัญประการแรกคือสถานที่เผาศพ เรียกว่า จิตกาธานหรือเชิงตะกอน เชิงตะกอนเผาศพนั้นจะจัดเตรียมชั่วคราวเฉพาะศพเท่านั้น ไม่ได้สร้างไว้เป็นสิ่งถาวร และเชิงตะกอนจะอยู่ป่านอกเมือง หรือตามสถานที่ที่เหมาะสม ไม่ได้อยู่ในชุมชน หรือในวัดเหมือนวัดบางแห่งในปัจจุบันนี้ เช่น สถานที่ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า คือมกุฏพันธเจดีย์ของพระเจ้านมิลละก็อยู่ในทิศตะวันออกของเมือง การให้ความสำคัญของความพร้อมในการจัดเตรียมเชิงตะกอนเป็นอันดับแรกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงทำเป็นตัวอย่าง

ในคราวที่ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ได้สิ้นพระชนม์นั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของพระประยูรญาติแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสชวนเรียกหาพระมหากัสสปะเพื่อให้เป็นธุระในการจัดเตรียมเชิงตะกอนสำหรับพระราชพิธีถวายพระเพลิงว่า “ตถาคตกำหนดจะถวายพระเพลิงศพพระมหาบพิตรพุทธบิดา ขอให้ท่านหาสถานที่อันสมควรแก่ฌาปนกิจนั้นเถิด” พระมหากัสสปะครั้งรับพุทธฎีกาจึงได้พาพระภิกษุสงฆ์ล้วนแก่ถือธุดงค์ทั้งนั้น พร้อมกับศากยราชและเหล่ามวลพระประยูรญาติทั้งหลาย จึงทุกฝ่ายได้พิจารณาหาสถานที่อันควรแก่ฌาปนกิจพระศพแล้ว จึงได้เตรียมจัดเชิงตะกอน^{๒๘} เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหากัสสปะ จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค หลังจากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ประกอบพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดาต่อไป

(๒) เรือนสำหรับปลงศพ ในพุทธกาลนั้น นอกจากจะมีเชิงตะกอนเผาศพแล้วยังปรากฏว่ามีเรือนสำหรับปลงซากศพของคนตายด้วย ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “เรือนยอด” สำหรับเรือนยอดนั้นมีทั้งสร้างไว้ประจำสถานที่ปลงศพและเคลื่อนที่ได้ เช่น ตัวอย่างเรือนยอดซึ่งสร้างประดิษฐานพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา โดยท่านได้พรรณนาไว้ดังนี้

^{๒๗} จันทร์ ชูแก้ว, พุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๑๘๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

ขณะนั้นมวลอมนรเทพทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ มีท้าวอมรินทร์ราชราชนิกุล เป็นประธาน ได้สมัคสมานนำทิพยภูฏาการอันตระการด้วย ๕๐๐ ยอด นำมาสมทบพร้อมทั้งอภัยของทิพยสุคนธ์ เพื่อร่วมฉาปนกิจศพพระบิดาแห่งทศพล^{๒๙}

ส่วนเรือนยอดที่เคลื่อนที่ได้ นั้น มีตัวอย่างที่ท่านได้แสดงไว้ในอรรถกถาตอนหนึ่งว่าด้วยพระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จไปสู่ที่เฝ้าศพของพราหมณ์สองผิวเมียที่แสดงตนเป็นพุทธรูปบิดาและพุทธรูปมารดา หลังจากพระพุทธรูปองค์โปรดพราหมณ์ทั้งสองจนเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็นิพพานที่เรือนของตน คราวนั้นชนทั้งหลายทำการสักการะอย่างมากมายแก่พราหมณ์และพราหมณีเหล่านั้นแล้ว ก็ยกทั้งสองขึ้นสู่เรือนยอดหลังเดียวกันนั้นแหละนำไปแล้ว แม้พระศาสดา มีภิกษุเป็นบริวารได้เสด็จไปยังป่าช้ากับชนเหล่านั้นเหมือนกัน^{๓๐}

(๓) ขบวนการเคลื่อนศพนำไปเฝ้า ณ เชิงตะกอนที่เตรียมไว้นั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีตัวอย่างที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก่อนจะมีพิธีถวายพระเพลิงพุทธสรีระโดยมีความบรรยายถึงขบวนการเคลื่อนพระบรมศพตามประสงค์ของพวกเทวดา ดังนี้

พวกเทวดามีความประสงค์ว่า พวกเราสักการะเคารพ นบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมและของหอมอันเป็นทิพย์จะเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูทางทิศเหนือ อันเชิญผ่านใจกลางเมือง แล้วออกประตูทางทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง^{๓๑}

(๔) การบังสุกุลศพในสมัยพุทธกาลไม่มีการกล่าวถึงการทอดผ้าบังสุกุลและอาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุลโดยตรงเพียงแต่มีการกล่าวถึงผ้าบังสุกุลไว้บ้างว่า หมายถึง ผ้าคลุมศพที่พระสงฆ์ได้จากผ้าห่อศพหรือกองขยะแต่พิธีกรรมศพในสมัยพุทธกาล ที่ผู้วิจัยคาดว่า จะมีวิวัฒนาการมาเป็นการบังสุกุลในปัจจุบันก็คือ การที่พระสงฆ์ไปพิจารณาซากศพ เช่น ในอรรถกถากล่าวถึงกรณีที่พระพุทธรูปเจ้าให้พระสงฆ์ตลอดถึงชาวบ้านพิจารณาอุสภกัมมัญฐานจากสรีระร่างกายของนางสิริมาที่ทิ้งไว้ในป่าช้าฝัดบ เป็นต้น

(๕) การทำประทักษิณศพ ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เช่น พระพุทธรูปเจ้า หรือ กษัตริย์ ผู้จุดไฟจะทำพิธีถวายสักการด้วยการทำประทักษิณรอบเชิงตะกอนจำนวน ๓ รอบ แล้วจึงจุดไฟเผาศพ เช่นในกรณีถวายพระเพลิงพระพุทธรูปสรีระ ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินารารถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ห่มจีวรฉเวียงป่าประณมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบเปิดผ้าคลุมพระบาท ถวาย

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๘๒.

^{๓๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๕๔.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๘/๑๗๒.

อภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านั้นก็ถวายอภิวาท จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเช่นเดียวกัน จิตกาธานของพระพุทธเจ้าก็ติดไฟลุกขึ้นเอง^{๓๒}

(๖) การจุดไฟเผาศพ ดังได้กล่าวมาแล้วในพิธีกรรมการทำประทักษิณศพ ในกรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น โดยไม่ได้จุดถวายพระเพลิง หลังจากที่พระมหากัสสปะและพระภิกษุ ๕๐๐ รูปกระทำประทักษิณจิตกาธานครบ ๓ รอบ แล้วถวายอภิวาท พระเพลิงได้ไหม้ไหม้ พระสรีระของพระองค์ พระอวยวะถูกเผาไหม้ ไม่เหลือแม้แต่เก้าหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุและผ้าห่อหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด ๕๐๐ ผืนถูกไฟไหม้เพียง ๒ ผืนเท่านั้น คือ ผืนในสุดและผืนนอกสุด ก็เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาคแล้วความมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้น คือ ท่อน้ำได้ไหลหลั่งมาจากอวกาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามัลละจึงได้นำน้ำหอมกลิ่นๆมาดับจิตกาธาน^{๓๓}

จากเนื้อหาที่กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดานี้มีข้อสังเกตว่า บุคคลที่ถวายพระเพลิงนั้น ไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธองค์ถวายพระเพลิงพระองค์เดียว เหล่าเทวดามีพระอินทร์ เป็นต้น พร้อมทั้งพระประยูรญาติมีพระนางประชาบดีโคตรมี เป็นประธานพร้อมเหล่ากษัตริย์ต่างเข้าถวายพระเพลิงตามลำดับด้วยเช่นกัน

(๗) การเก็บอัฐิ การเก็บอัฐิเป็นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีกรรมเผาศพของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล ประเพณีนิยมของชาวพุทธนั้น เมื่อทำการเผาศพแล้ว ผู้เคารพนับถือจะนำเอาอัฐิไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างขึ้นไว้ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ให้คนภายหลังได้กราบไหว้บูชา

๓) การจัดพิธีศพของพระสารีบุตร

เมื่อพระสารีบุตรดับขันธปรินิพพานแล้ว เทพยดาและมนุษย์ได้มาทำการบูชาสรีระศพของพระสารีบุตรและช่วยกันทำที่ตั้งศพเพื่อฌาปนกิจอย่างวิจิตรตระการตาแล้วทำฌาปนกิจสรีระศพของพระสารีบุตรตามประเพณี^{๓๔} หลังจากทำพิธีฌาปนกิจศพพระมหาเถระแล้วพระภิกษุจุนทะมีเอื้อเฟื้อได้ช่วยเหลือเก็บอัฐิได้ดารีได้ดารีเก็บบาตร และจีวรแล้วย้อนกลับสู่ พระเชตวันมหาวิหารชวนพระอานนท์เข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ในกาลอันสมควรนั้น สมเด็จพระจอมธรรมทรงรับพระธาตุไว้ พร้อมทั้งได้ตรัสสรรเสริญถึงพระคุณความดีด้วยพระวจนะมีคาถา ๕๐๐ บท แล้วทรงกำหนดให้พระเจดีย์เป็นอนุสาวรีย์ไว้ในพระเชตวันแห่งนั้น^{๓๕}

^{๓๒} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๑๘๓.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๓๔} จำเนียร ทรงพุกฤษ, ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔), หน้า ๔๑.

^{๓๕} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ: มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๒๒๐.

๔) การจัดพิธีศพของพระโมคคัลลานะ

พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เป็นเลิศทางมฤตยูเหาะเหินเดินอากาศได้สามารถทราบมรณสรวปสัตว์ผู้มีจิตมีมานะให้ละพยศได้ เมื่อพระโมคคัลลานะนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทรงกระทำฌาปนกิจของพระโมคคัลลานะเถระแล้วรับสั่งให้เก็บอัฐิธาตุมาและให้ก่อพระสถูปขึ้น ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูพระเวฬุวันมหาวิหารแล้วให้บรรจุธาตุของพระเถระไว้ในสถูปนั้น^{๓๖}

สรุปได้ว่า จากที่ศึกษาเกี่ยวกับพิธีการจัดการศพในพระไตรปิฎกมาทั้งหมดนั้น พอจะสรุปลักษณะของพิธีการจัดการศพได้คือในกรณีที่มีการมรณะหรือการเสียชีวิตลงของบุคคลผู้มีความสำคัญที่บ้านเมืองเกิดขึ้น ก็ต้องมีขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม คือ

๑. จะต้องแจ้งต่อพระราชา (ผู้นำทางบ้านเมือง)
๒. ผู้นำทางบ้านเมืองจะต้องแจ้งต่อผู้นำทางศาสนา
๓. เตรียมศพ โดยวิธีการทำความสะอาดด้วยน้ำ หรือน้ำหอม
๔. ห่อศพด้วยผ้าขาวและเก็บศพไว้ ๓-๖ วันแล้วก็จะทำพิธีฌาปนกิจ
๕. เตรียมสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ คือเตรียมจิตกาธานกองฟืนนั่นเอง
๖. นำศพไปป่าช้าหรือสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
๗. เปิดโอกาสให้ภิกษุสามเณรตลอดทั้งอุบาสกอุบาสิกาได้พิจารณาอสุภกัมมัญฐานโดยอาศัยซากศพเป็นอุปกรณ์เป็นเครื่องมือ
๘. ว่าจ้างหรือบอกกล่าวสัปเหร่อให้ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
๙. ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
๑๐. เก็บอัฐิทั้งในแม่น้ำและส่วนหนึ่งเก็บไว้บูชา

แต่ถ้าเป็นบุคคลทั่วไปเมื่อถึงแก่ความตาย พวกญาติก็จะหามศพไปสู่ป่าช้าเพื่อทำการฌาปนกิจศพเลยโดยจ้างผู้เฝ้าป่าช้า (สัปเหร่อ) ทำการฌาปนกิจให้โดยมีอุปกรณ์ที่ต้องเตรียมไว้ใช้ในการทำฌาปนกิจ คือ ฟืน และน้ำมัน หลาวเหล็ก เมื่อทำฌาปนกิจเสร็จแล้วในวันรุ่งขึ้นก็จะมีการดับเชิงตะกอน คือ ไฟดับไฟเพื่อเป็นการตรวจดูว่าศพนั้นไหม้ทั้งหมดหรือไม่

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าในสมัยพุทธกาลจะจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายเพราะบุคคลสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้า พระพุทธบิดา และพระพุทธสาวกบางองค์เท่านั้น ส่วนบุคคลทั่วไปจะไม่เน้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการกาตาย จะจัดการกับศพอย่างเรียบง่ายโดยการเผา การฝัง การทิ้งศพให้เป็นอาหารของสัตว์และการจัดการเกี่ยวกับศพก็จะทำทันทีหลังจากที่ตายแล้ว

^{๓๖} จำเียร ทรงฤกษ์, ชิวประหวัดพุทธสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑), หน้า ๒๓-๒๔

๓.๒ ความเชื่อในการจัดศพ

๑) ความเป็นมาของพิธีกรรมและความเชื่อ

พิธีกรรมและความเชื่อ มีความเป็นมาและเริ่มต้นอย่างไร พิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ ถ้าสังเกตให้ดี จะมีปรากฏให้พบเห็นในชีวิตประจำวันมากมาย ตั้งแต่เช้าตรู่เริ่มต้นวันใหม่ของการดำเนินชีวิตของคนในสังคมแต่ละวันมากมาย ตั้งแต่เช้าตรู่เริ่มต้นวันใหม่ของการดำเนินชีวิตของคนในสังคมแต่ละวัน ซึ่งพิธีกรรมและความเชื่อที่ได้ปฏิบัติกันอยู่นั้นเราทำจนอาจทราบหรือไม่สามารถจะทราบได้ว่ามีความเป็นมาอย่างไรทำไมจึงมีจุดเริ่มต้นแหล่งที่มาแหล่งกำเนิดที่ใด แต่นักมานุษยวิทยา และนักสังคมศาสตร์ ได้ให้ความสนใจ ศึกษา ค้นคว้า เพื่อหาเหตุผลสนับสนุนแนวคิดไว้หลายท่าน ขอนำมากล่าวอ้างไว้ท่านเดียวคือ อีแวน พริทชาร์ท^{๓๗} กล่าวถึงความเชื่อที่สามารถโยงไปถึงพิธีกรรมที่เกิดขึ้นได้อย่างน่าสนใจว่า “มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติ และปรากฏการณ์หลายอย่างเกิดขึ้น มีผลกระทบต่อชีวิตที่มนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบหรืออธิบายได้ เป็นเหตุให้มนุษย์เกรงกลัวและเคารพธรรมชาติ เมื่อต้องการความปลอดภัยในชีวิต จึงเกิดการอ่อนน้อมและร้องขอ และการเช่นสรวงสังเวยด้วยวิธีการต่างๆ ตามแต่มนุษย์ในชุมชนนั้นๆจะคิดค้น เมื่อประสบผลก็กลายเป็นความเชื่อ เป็นพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติต่อกันมา”

ถ้าจะนำแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณา น่าจะมีความเป็นไปได้ดังตัวอย่างของปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้น เช่น พายุแลบ พายุร้อน พายุผ่า มีผลทำให้บ้านเรือน ต้นไม้ หักโค่น ไม่สามารถหาคำตอบได้ ก็ต้องกล่าวโทษธรรมชาติ เกิดความเกรงกลัวธรรมชาติ กลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นและไม่สามารถค้นพบคำตอบ และก็ยังมีความเชื่ออีกหลายตัวอย่าง เช่น ขณะที่ฝนตกมนุษย์เข้าไปอาศัยหลบฝนใต้ต้นไม้ แต่ด้วยความบังเอิญต้นไม้ต้นสูงอยู่กลางที่โล่ง ในทางวิทยาศาสตร์ ความสูงของต้นไม้และความเปียกชื้นของพื้นดินก็เป็นสื่อไฟฟ้าได้อย่างดี เกิดฟ้าผ่าลงมาผู้ที่หลบอยู่ใต้ต้นไม้ ถึงเสียชีวิต ผู้ที่ไม่รู้ก็พยายามหาคำตอบ โดยสร้างจินตนาการให้เกิดเป็นความเชื่อ เป็นเพราะต้นไม้ต้น มีเทพเจ้าพิทักษ์รักษา บันดาลให้เกิดมีพลังอำนาจทำลายชีวิตของมนุษย์ การที่มนุษย์ค้นหาคำตอบไม่ได้ จึงต้องสร้างสิ่งหนึ่งขึ้นมาเพื่อให้ส่งผลทางด้านจิตใจ คือ ความเชื่อ โดยมีความเชื่อว่า สิ่งนั้นบันดาลให้เป็นสิ่งนั้น เป็นอย่างนี้ เมื่อเกิดการเกรงกลัวธรรมชาติ มนุษย์ก็ต้องมีการอ่อนน้อมร้องขอธรรมชาติ โดยการเช่นสรวงธรรมชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ร้องขอแล้วแต่จะสร้างจินตนาการขึ้นมา และกรรมวิธีเช่นสังเวยประกอบการร้องขออ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ตามแต่ชุมชนหรือคนในสังคมนั้นจะค้นคิดกรรมวิธีขึ้นมา เพื่อให้เป็นสิ่งปลอดภัยประโลมยึดเหนี่ยวทางจิตใจ นั่นก็คือ พิธีกรรม และในความหมายของพิธีกรรมนั้น มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้หลากหลาย แต่ในที่นี้ จะขอให้คำนิยามความเชื่อและพิธีกรรมไว้เท่านั้น คือ

^{๓๗} อีแวน พริทชาร์ท อ้างใน กรมการศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๕.

๑. ความเชื่อ คือ ความรู้สึกที่คล้อยตาม หรือเห็นด้วย หรือเห็นเป็นจริงเช่นนั้นด้วยความเชื่อของมนุษย์ส่วนมากเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เมื่อสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีผลต่อวิถีชีวิตทั้งให้คุณประโยชน์และให้โทษ และมนุษย์ไม่สามารถหาคำอธิบายได้ ทำให้เกิดความหวาดกลัวธรรมชาติ พยายามสร้างจินตนาการเพื่อนำมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ด้วยพฤติกรรมต่างๆ ขึ้นอยู่กับความเชื่อนั้นๆ โดยความเชื่อเหล่านั้นได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษถึงรุ่นลูกหลาน

ความเชื่อเหล่านั้น ถ้าหากมี นำไปปฏิบัติสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ก็จะกลายเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อ และจะถูกนำมากล่าวอ้าง ในที่สุดจะค่อยๆปรับเปลี่ยนเป็นพิธีกรรมประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติที่หลากหลายจนถึงปัจจุบันนี้

ดังนั้น ความหายของความเชื่อ น่าจะหมายถึง “สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ได้ให้การยอมรับนับถือ ทั้งที่มีให้เห็นปรากฏเป็นตัวเป็นตนมีอยู่จริงหรือไม่ปรากฏเป็นตัวตน และการยอมรับนับถือนี้อาจจะมีหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์ให้เห็นเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นเลยก็ได้”^{๓๘}

ซึ่งบริบทของสังคมไทยในทุกภาคส่วนมีความเชื่อที่หลากหลาย อันเป็นที่มาของความเชื่อและพิธีกรรมตามประเพณี มีธรรมเนียมและรูปแบบการปฏิบัติที่แปลกและแตกต่างกัน สามารถแบ่งออกเป็นประเภทได้ดังนี้

ประเภทแรก คือ ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ว่ามนุษย์เกิดขึ้นมาในภพภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ทำไว้ จิตที่ได้ฝึกอบรมแล้ว ถ้าหากหมดสิ้นกิเลส ก็ย่อมนำไปสู่ภพภูมิที่ประณีต มีความสุขความเจริญ ประเสริฐและสูงขึ้น แต่หากจิตที่ไม่ได้ฝึกอบรม ปล่อยให้เป็นไปตามสภาพเดิม มีความสกปรกเศร้าหมองเพราะตกเป็นทาสของกิเลส

ประเภทที่สอง คือความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และมีผลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ที่ยึดถือนำมาเกี่ยวโยงเข้ากับวิถีการดำเนินชีวิต เมื่อมนุษย์มีความเชื่อเกิดขึ้น ก็ต้องกำหนดรูปแบบของพิธีกรรมเกิดขึ้นตามมา

การที่ความเชื่อของคนแต่ละกลุ่ม แต่ละชุมชน มีแนวทางยึดถือปฏิบัติแตกต่างกัน อาจจะคล้ายกันหรือเหมือนกัน จากการกำหนดสร้างรูปแบบปฏิบัติขึ้นเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อในวิถีชีวิตของตนเอง ภายในชุมชนสืบทอดกันมา โดยระยะแรกเริ่ม อาจเกิดขึ้นภายในกลุ่ม ความเชื่อของกลุ่มเล็กๆ ค่อยๆกระจายไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ หรือต่างชุมชน ที่อาจจะมีความเชื่อที่เห็นคล้อยตามรับเอาความเชื่อ และแนวปฏิบัติทางพิธีกรรมนำไปใช้ในชุมชนของตน จึงเกิดการแพร่กระจายสู่ชุมชน จาก

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

ชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง จากสังคมระดับท้องถิ่นไปสู่สังคมระดับชาติ และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยคือ

- ๑) ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา
- ๒) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม
- ๓) ความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่
- ๔) ความเชื่อเรื่องกฎธรรมชาติ
- ๕) ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์
- ๖) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์^{๓๙}

๒. พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์ ถือปฏิบัติตามความเชื่อ ความศรัทธาต่อศาสนาของตนในแต่ละศาสนาที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา กลายเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ที่ถือว่าเป็นกิจกรรมบูชาหรือการปฏิบัติวิธี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านั้นส่วนมากจะสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตประจำวัน

มีพิธีกรรมบางอย่าง ไม่อาจนับได้ว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนา เป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่น ที่มีทั้งเรื่องความเชื่อที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา น่าจะมีมาจากโบราณ สมัยก่อนพุทธกาล ตั้งแต่ยุคของศาสนาพราหมณ์ โดยศาสนาพราหมณ์นั้นจะยึดถือและปฏิบัติตามคัมภีร์พระเวทย์ ซึ่งพระเวทย์หรือมนตรา ใช้สำหรับสวดภาวนาในการทำพิธีกรรมต่างๆ พระเวทย์แบ่งออกเป็น ๓ ประการเรียกว่า “ไตรเภท” เป็นที่มาของ “คัมภีร์ไตรเภท” ซึ่งถือว่าได้รับมาจากโอรุของพระผู้เป็นเจ้า เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการเรียกทรงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณทั้งหลายในการบูชาพระผู้เป็นเจ้า การบูชาด้วยเครื่องบูชาประเภทนี้เรียกว่า “การบวงสรวงเทวดา” เพื่อเน้นให้เกิดอภินิหาร เพื่อดลบันดาลให้บังเกิดสิ่งที่ดีของการตั้งจิตอธิษฐานของให้สัมฤทธิ์ตามความปรารถนา ต่อมาได้กลายเป็นพิธีกรรมยึดถือสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

พิธีกรรมต่างๆ ต่างๆ สามารถแบ่งเป็นประเภทออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ^{๔๐}

๑. พิธีที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีขอขมา พิธีบายศรี พิธีศพและพิธีแสดงความเคารพดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ เป็นต้น

๒. พิธีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ พิธีกรรมวันมาฆบูชา พิธีกรรมวันวิสาขบูชา พิธีกรรมอัฐมีบูชา พิธีกรรมอาสาฬหบูชา พิธีกรรมวันธรรมสวนะ พิธีกรรมวันเข้าพรรษา เป็นต้น

นอกจากนี้ พิธีกรรมที่แยกเป็นประเภทใหญ่ๆ เหล่านี้แล้ว ยังแบ่งเป็นประเภทย่อยๆ อีก ๑๐ ประเภท คือ^{๔๑}

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๘.

^{๔๐} กระทรวงวัฒนธรรม, กรมการศาสนา, **พิธีกรรมและประเพณี**, หน้า ๙.

๑) พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำทุกวัน เช่น สวดมนต์ บำเพ็ญภาวนา สรรเสริญ กราบไหว้ ครูอาจารย์ หรือ เทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสำนักหรืออุโบสถ เป็นต้น

๒) พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นครั้งคราว เป็นการกระทำในกรณีที่สถานการณ์ยังไม่อำนวย หรือพิธีกรรมที่เป็นปฐมฤกษ์ เช่น การวางศิลาฤกษ์ พิธีบวงสรวงศาลพระภูมิเจ้าที่ พิธีอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสถิตชั่วคราวแล้วเชิญกลับ เป็นต้น

๓) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการชำระล้างบาป เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศจีน และประเทศอินเดีย วันกระทำพิธีกรรมจะเป็นวันก่อนวันเพ็ญและเดือนแรมในแต่ละเดือน และในช่วงก่อนกระทำพิธีกรรมที่สำคัญ

๔) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเลี้ยง ราชบัณฑิต พราหมณ์ หรือนักปราชญ์ ในวาระสำคัญของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพ

๕) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

๖) พิธีกรรมเกี่ยวกับการเบิกปฐมฤกษ์ ด้วยการกระทำในฤกษ์ยามดี สำหรับสถานที่การทำงาน หรือของนั้นอันเป็นการแสดงมีการเริ่มต้น

๗) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับประเพณี เป็นพิธีที่หน่วยราชการ หรือประชาชนส่วนใหญ่ เป็นผู้กำหนดวัน โดยการประชุมกัน เช่นวันพืชมงคล และประเพณีทำขวัญข้าว เป็นต้น

๘) พิธีกรรมเฉพาะบุคคล จะเป็นการกระทำในโอกาสอันพึงเกิดความปิติ เช่น การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ โคนจุก แต่งงาน เป็นต้น โดยมากมักนับถือเอาวันฤกษ์ดี ซึ่งถูกโฉลกกับผู้เป็นเจ้าของงานพิธีนั้นๆ เพื่อเสริมขวัญและกำลังใจ

๙) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการอ้อนวอนพระเจ้า เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและสมหวัง เช่น พิธีบนบานศาลกล่าว พิธีเพื่อขอบุตร เป็นต้น

๑๐) พิธีกรรมเกี่ยวกับการพลีสุกกรรม หรือการบูชาครู หรืองานพิธีประจำปี จะกระทำกันเพียงปีละหนึ่งครั้ง เช่น พิธีตรียัมพวาย พิธีพลีสุกกรรมของพรหมสถาน เป็นต้น โดยวิธีตรียัมพวาย เป็นที่มหาเทพเสด็จสู่โลกมนุษย์และวันขึ้นปีใหม่ของไทยโบราณ

๓) ประเพณี แบ่งเป็นประเภทย่อยๆ ได้ดังนี้

๓.๑ ประเพณีภายในครอบครัว

๓.๒ ประเพณีส่วนรวมตามเทศกาล

๓.๓ ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งกาย

๓.๔ ประเพณีเกี่ยวกับการอาชีพ

๓.๕ ประเพณีเกี่ยวกับการละเล่นในงานนักขัตฤกษ์

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

๓.๖ ประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญ โดยในงานการทำบุญนี้ ยังแบ่งเป็นงานมงคลและ
อวมงคล

๓.๗ ประเพณีเกี่ยวกับอาหารการกิน^{๔๖}

๔) พิธีกรรมตามประเพณี ได้แก่พิธีกรรมที่ถือปฏิบัติในสังคม เมื่อพิจารณาแนวทางการ
ปฏิบัติแล้วพบว่า สามารถออกเป็น ๒ แนวทาง คือ

๑. พิธีกรรมตามประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องของบุคคลโดยเฉพาะ
เช่นการเกิด การเข้าสู่วัยรุ่น การเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ การเข้าสู่วัยครองเรือน และการตาย

๒. พิธีกรรมตามประเพณี ที่เกี่ยวกับศาสนา เป็นเรื่องของสังคมโดยรวม เช่น จารีต
ประเพณี ขนบประเพณี ธรรมเนียมประเพณี รัฐพิธี และพระราชพิธี

๕) พิธีกรรมตามประเพณีโบราณ

การเกิด พิธีกรรมตามประเพณีโบราณจะเริ่มตั้งแต่ ตั้งครรภ์ คลอด จัดการกับเด็กคลอด
การอยู่ไฟ การฝังรก แม่ซ้อ ทำขวัญ ๓ วัน ทำขวัญเดือน โกงผมไฟ พิธีลงอุ้ม ตั้งชื่อเด็ก เบิกนม

การตาย พิธีกรรมตามประเพณีโบราณที่เกี่ยวข้องกับการตาย เริ่มต้นตั้งแต่พิธีทำศพ พิธีสวด
ศพ พิธีนำศพไปวัดหรือการเคลื่อนย้ายศพพิธีการเผาศพซึ่งพิธีกรรมทั้งสองพิธีข้างต้นนี้ จะเป็นเรื่อง
เกี่ยวกับบุคคลตั้งแต่พิธีการเกิดต่อเนื่องไปจนถึงการตาย โดยที่พิธีกรรมตามประเพณีโบราณ ส่วยมาก
แล้ว มักจะเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ พอสรุปได้ดังนี้

๑. การสร้างบ้านปลูกเรือน โดยแยกออกเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับเครื่องเรือนและพิธีกรรมที่
เกี่ยวกับปลูกเรือน

๒. การแต่งงาน ซึ่งจะแยกออกเป็นลักษณะวิธีแต่งงานและลำดับพิธีแต่งงาน

๓. การบรรพชาอุปสมบท

๔. การทำบุญวันเกิด

๕. การทำบุญอายุ

๖. การทำบุญขึ้นบ้านใหม่

๗. การทำบุญบ้าน

นอกจากพิธีกรรมตามประเพณีดังกล่าวข้างต้นแล้ว การที่ประชาชนชาวไทยนั้นประกอบ
ไปด้วยหลากหลายชาติพันธุ์ พิธีกรรมตามความเชื่อ และประเพณีก็ย่อมมีหลากหลายตามไปด้วย
สามารถจัดแบ่งออกไปตามลักษณะของพื้นที่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ
ภาคใต้ ต่างก็มีจารีตประเพณีที่แตกต่างกันและเหมือนกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์และสิ่งแวดล้อม
ของแต่ละภาคนั่นเอง

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

สรุปว่า พิธีกรรมและประเพณี จัดเป็นจารีตประเพณี คือ แนวทางปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย นับว่าเป็นสมบัติที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ประเพณีที่ประชาชนนับถือกันอยู่เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้วก็ได้แก่ จารีตประเพณี ขนบประเพณีและ ธรรมเนียมประเพณี จารีตประเพณี หมายถึง สิ่งที่สังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง และมั่นคง ผู้ใดฝ่าฝืนก็จะถือว่าเป็นความผิด ความชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือถูกลงโทษจากคนในสังคม ขนบประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่ ประเพณีที่กำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจน ส่วนทางอ้อมได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ก็มีกรปฏิบัติกันอยู่ในสังคม ส่วนธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือถูกผิดเหมือนกับจารีตประเพณี เป็นแนวทางที่ทุกคนปฏิบัติกันทั่วไป พิธีกรรมต่างๆที่มีการปฏิบัติอยู่ในสังคมไทยนั้น มีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อของคนในสังคม คือ ความรู้สึกคล้อยตามหรือเห็นด้วย หรือเห็นเป็นจริงเช่นนั้นด้วย ความเชื่อของมนุษย์ส่วนมากเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะบางครั้งมนุษย์ก็หาเหตุผลจากภัยธรรมชาติได้ ก็จินตนาการเอาเองว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลึกลับที่แฝงอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นก็เกิดความกลัว จึงแสวงหาวิธีที่จะป้องกันตัวเองและแสวงหาความปลอดภัยให้แก่ตนเองก็ได้จัดทำพิธีกรรมต่างๆขึ้นเพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจ จึงทำให้ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนกลายเป็นประเพณีของคนในกลุ่มชนแต่ละเผ่าพันธุ์ ประเพณีบางอย่างก็กลายมาเป็นประเพณีระดับชาติถือปฏิบัติร่วมกัน เช่น ประเพณีจรดพระนังคัลแลกนาขวัญ เป็นต้น

๓.๓ พิธีกรรมของพุทธศาสนาและพราหมณ์

๑) ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพิธีกรรมของพุทธศาสนา

ศาสนพิธีหรือพิธีกรรมของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ช่วยหล่อเลี้ยงศาสนธรรมอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาไว้ ดังนั้น การกระทำศาสนพิธี หรือพิธีกรรมต่างๆในทางพระพุทธศาสนา ควรที่จะต้องมีการแนะนำและให้ผู้ร่วมพิธีได้ศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีต่างๆให้ถ่องแท้ตามหลักการทางพิธีกรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อผู้ปฏิบัติจะได้นำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ตามจุดมุ่งหมายในศาสนพิธีนั้นๆ เนื่องจากศาสนพิธีจัดเป็นวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชาติที่สืบสานกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งการปฏิบัติศาสนพิธีจะต้องทำให้มีระเบียบเรียบร้อย สวยงาม เป็นไปในทางแนวเดียวกัน เพื่อก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในการดำเนินกิจกรรมด้านพิธีทางศาสนา ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญของพระพุทธศาสนิกชน เพราะการดำเนินกิจกรรมของพิธีกรรมต่างๆ ถือเป็นการก้าวแรกที่มีความเป็นรูปธรรมของการก้าวเข้าสู่หลักการของพระพุทธศาสนาที่เป็นการเสริมสร้างคุณค่าทางด้านจิตใจ รวมทั้งการธำรงรักษาเอกลักษณ์ของชาติและพระพุทธศาสนา ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการปฏิบัติงาน

ศาสนาพิธีเป็นการสร้างระเบียบแบบแผน แบบอย่างทีพึงปฏิบัติในศาสนานั้นๆ ตามหลักการความเชื่อในศาสนาที่ตนนับถือ เมื่อนำมาใช้ในทางพระพุทธศาสนาย่อมหมายถึง ระเบียบ แบบแผนและแบบอย่างทีพึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนาซึ่งบางท่านเรียกว่า “พุทธศาสนาพิธี”

ส่วนพิธีเผาศพหลังพุทธกาลนั้น ผู้วิจัยเน้นไปที่ประเทศไทย เพราะเป็นเป้าหมายที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า มีลักษณะขั้นตอนพิธีคล้ายกับวัฒนธรรมทางศาสนาอินเดีย อย่างเช่น การทำศพ การอาบน้ำศพ การบรรจุศพ การตามไฟหน้าศพ การนำศพเวียนศพเวียนเชิงตะกอน การเก็บอัฐิศพ เป็นต้น และพิธีกรรมเผาศพในยุคปัจจุบันนั้น ต้องมีการเตรียมหลายด้าน ถ้าเป็นบุคคลธรรมดาที่ไม่ค่อยเท่าไร แต่ถ้าเป็นเจ้านาย ขุนนาง และพระเถระที่มีคนนับถือมากแล้วจำเป็นอย่างยี่งทีจะต้องใช้เวลาเตรียมงานหลายวัน เพื่อทีจะให้ผู้ที่เคารพศรัทธาได้มาระลึกถึงคุณความดี

จากหลักฐานทางโบราณคดีไทยพบว่า ในระยะเวลานี้ หรือนักวิชาการเรียกว่า สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์หรือสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ ประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงประวัติศาสตร์ ตอนต้นหรือเมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พบว่าการปลงศพมีพัฒนาการเพิ่มขึ้น กล่าวคือ ในช่วงเวลานี้พบหลักฐานการเผาศพขึ้นและหลักฐานในการเผาศพ ก็แตกต่างกันออกไปเช่น^{๔๓}

การเผาศพเป็นวิวัฒนาการที่สำคัญของชุมชนโบราณอีกระดับหนึ่งในการจัดการศพของผู้ตาย เพราะการปลงศพของผู้ตายโดยการเผา นั้น นับเป็นหลักฐานโบราณทีสำคัญมาก เนื่องจากเป็นการบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพิธีกรรมดั้งเดิมทีปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาหลายหมื่นหลายแสนปีและทีสำคัญอีกประการหนึ่งคือบอกถึงวิวัฒนาการของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ทีพัฒนาตนเองเข้าสู่สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์

การเผาศพเป็นพิธีคติทางพระพุทธศาสนาซึ่งนิยมแพร่หลายในประเทศอินเดีย ดังจะเห็นได้จากการจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพดาพุทธเจ้า และการถวายพระเพลิงแด่พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ซึ่งจัดได้อย่างยิ่งใหญ่มหัศจรรย์ เช่นเดียวกับพระมหาจักรพรรดิ และพระราชพิธีดังกล่าวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ทีพัฒนาตนเองเข้าสู่สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ บทบาทของผู้ประกอบพิธีกรรมการปลงศพเปลี่ยนไป จากพอมด หมอผี หรือผู้ฆ้องเวทย์กลายเป็นนักพรต หรือผู้ทรงศีลเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมด้วยเหตุนี้ เมื่อชุมชนก่อนสมัยประวัติศาสตร์ จึงไม่พบหลักฐานประเภทโครงกระดูกทีฝังแบบนอนหงายเหยียดยาว เพราะร่างของผู้ตายจะถูกเผาไหม้ เหลือเพียงเศษกระดูกปะเล่เก้านทีบรรจุไว้ในภาชนะดินเผาเป็นหลักฐานให้ศึกษาได้เท่านั้น

^{๔๓} ปราณี พงษ์เทศ, “พิธีเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ๒๕๒๔), ๑๐-๑๒ (อัดสำเนา)

พิธีเผาศพในสมัยแรกๆ คงไม่มีพิธีการมากมายนัก คงเป็นเพียงการเผาแบบง่ายๆ กล่าวคือ นำร่างของผู้ตายขึ้นวางบนกองฟืนแล้วเผา จากนั้นก็เก็บอัฐิและเถ้าถ่านบรรจุลงในภาชนะดินเผาขนาดเล็กที่มีรูปทรงหลายรูปทรง หลายรูปแบบ อาทิ ทรงกลมหรือแบบหม้อตาลมีฝาปิด ทรงกระบอกมีฝาปิด ทรงกระบอกมีฝาปิด หรือทรงโกศ จากนั้นจึงนำไปบรรจุหรือวางไว้ตามโบราณสถานที่สำคัญ บางครั้งพบว่า บรรจุไว้ในเจดีย์หรือตามโบราณสถาน เป็นต้น ในเวลาต่อมา เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นพิธีกรรมการเผาศพก็มีการพัฒนาไปด้วย ดังนั้นจำเป็นต้องหาสถานที่โดยเฉพาะขึ้น และจะกำหนดพื้นที่เผาไว้นอกเมือง เพื่อที่จะจัดทำพื้นที่เผาศพขึ้น ดังนั้นเมื่อกลุ่มชนที่พัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ จึงไม่ค่อยพบหลักฐานประเภทโครงกระดูกที่ฝังแบบนอนหงายเหยียดยาว จึงพบเพียงเถ้าถ่านที่บรรจุไว้ในภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ทรงกลมมีฝาปิดที่เรียกว่า “หม้อตาล” หรือ ทรงกระบอกมีฝาปิดหรือที่เรียกว่า “โกศกระดูก” และนำไปบรรจุไว้ตามเจดีย์หรือกำแพงภายในเขตโบราณสถานจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดี บ้านชัยบาดาล อำเภอไชยบาดาล จังหวัดลพบุรีและแหล่งที่แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด พบหลักฐานที่ยืนยันถึงรูปแบบพิธีกรรมของการเผาศพในระยะเวลานี้ได้แก่ภาชนะดินเผาที่นำมาบรรจุในภาชนะดินเผา พบการเผา ๒ รูปแบบ ดังนี้^{๔๔}

๑) เป็นการเผาศพที่เรียกว่า การเผาแห้ง (Dry cremation) เป็นลักษณะของการเผาศพที่นำร่างของผู้ตายที่เก็บไว้ในระยะหนึ่งจนศพแห้ง จากนั้นนำโครงกระดูกของผู้ตายมาเผาอีก ครั้งหนึ่งแล้วนำเก็บชิ้นส่วนกระดูกมาบรรจุในภาชนะดินเผา หรือ ผอบอาจมีการนำไปฝังอีกครั้งหนึ่ง เศษกระดูกที่พบจะแตกตามยาว (Vertical)

๒) การเผาศพที่เรียกว่า การเผาแบบสด (Fresh Cremation) เป็นลักษณะของการเผาที่นำศพของผู้ตายเผาทันทีที่เสียชีวิต จากนั้นนำชิ้นส่วนกระดูกมาบรรจุในภาชนะดินเผาแล้วนำไปฝังอีกครั้งหนึ่งลักษณะของกระดูกที่พบ จะแตกตามแนวความขวาง (Horizontal)

พิธีกรรมการปลงศพทั้ง ๒ แบบ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับอิทธิพลของพิธีกรรมแบบดั้งเดิมแต่การยอมรับอิทธิพลของพิธีกรรมรูปแบบใหม่นั้นคงไม่ใช้ในทันทีทันใด แต่เป็นลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป นั่นคือการพบหลักฐานการขุดกระดูกที่ฝังอยู่เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาประกอบพิธีใหม่ซึ่งเท่าเป็นการยอมรับความเชื่อซึ่งอาจหมายถึงการไปสู่สุคติหรือการชำระล้างบาป ต่อมาเมื่อยอมรับคติการเผาเต็มรูปแบบแล้ว จึงพบการเผาศพแบบสดมากขึ้น แหล่งโบราณคดีที่พบได้แก่ แหล่งโบราณคดี ที่พบได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านชัยบาดาล อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดี

^{๔๔} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเนื่องในการตาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖.

บ้านเมืองบัว อำเภอ เกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด และแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น^{๕๕}

เมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ จึงพบโครงกระดูกที่ถูกฝังน้อยลงและพิธีกรรมการปลงศพด้วยการเผาที่มีรูปแบบที่ชัดเจนยิ่งขึ้นและมีการเพิ่มขึ้นตามลำดับ เมื่อสังคมมีพัฒนาการมากขึ้น ประชากรในชุมชนย่อมมากขึ้นไปโดยลำดับ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมึระบบหัวหน้าชุมชนและแบ่งสถานภาพของคนในชุมชนขึ้น มีพัฒนาการต่อมาจนกลายเป็นตัวเมืองและมีเจ้าเมืองปกครอง บางชุมชนปรับเปลี่ยนจากระบบเจ้าเมืองกลายเป็นผู้ครองนครและเข้าสู่ระบบกษัตริย์ซึ่งในระบบในระบบแบ่งชั้นนั้นสันนิษฐานว่า ไทยน่าจะนำมาจากอินเดีย ผ่านมาทางเขมร ด้วยสาเหตุการแบ่งชนชั้นทางสังคมอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนตาย ก็มีการปรับเปลี่ยนไป ตามกระแสของวัฒนธรรมการปลงศพของผู้ตายจึงมีการจัดระเบียบแบบแผนที่แตกต่างกันไปตามสถานภาพของผู้ตายด้วยต่อมาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้ปรากฏว่าโกศทอง ซึ่งมีความหมายถึง การใส่พระบรมศพ พระศพหนึ่ง ปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นบทนิพนธ์ของพระเจ้าลิไท สมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึง การพระราชพิธีปลงพระศพพระมหากษัตริย์โดยนำร่างพระองค์บรรจุในโกศทอง

ประเพณีการใส่ศพหนึ่ง หรือการใส่โกศหนึ่งแทนที่ใส่หีบนั้น ยังไม่สามารถค้นหาหลักฐานที่แน่ชัดยืนยันได้ว่า เพราะเหตุใด เพราะเหตุที่ถือเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันต่อมาแต่โบราณจนกลายเป็นธรรมเนียมของคนไทยไป การศึกษาวิเคราะห์ถึงสาเหตุว่า “ทำไมศพของคนชั้นสูงจึงให้ฝังไม่ให้นอน” จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาค้นหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อความกระจ่างชัดในพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติกันมาว่าแต่เดิมนั้นเป็นมาอย่างไร จากการค้นหาเอกสารโบราณ ตำนาน หนังสือและงานเท่าที่สืบหาได้ พอประมวลได้ดังนี้^{๕๖}

พระราชพิธีพระบรมศพใส่ลงในพระโกศนั้น ไทยน่าจะนำมาจากอินเดีย โดยผ่านทางด้านประเทศเขมรและนำมาปรับให้เข้ากับสังคมไทย คือตั้งแต่แรกเริ่มของการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมไทยรับคติทางศาสนาจากอินเดีย ๒ คติคือ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์โดยผ่านมาจากทางประเทศเขมร ธรรมเนียมทางพุทธศาสนาที่ไทยรับมาแต่แรกนั้น เมื่อมีการตายเกิดขึ้น จะนำร่างผู้ตายไปเผา โดยนำร่างผู้ตายใส่โลงไม้และนำไปเผายังสถานที่จัดเตรียมไว้ เก็บกระดูกบรรจุในภาชนะดินขนาดเล็ก ที่เรียกว่าหม้อตาล หรือภาชนะทรงกระบอกที่เรียกกันว่า โกศกระดูก จากนั้นนำไปบรรจุไว้ในสถูปเจดีย์หรือกำแพงวัด เป็นต้น

^{๕๕} สมศักดิ์ รัตนกุล, **มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๕๖} สุเมธ เมธาวิทยากุลและคณะ, **สังกัปปพิธีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

ต่อมาภายหลังไทยรับคติทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาในชุมชน คติของศาสนาพราหมณ์นั้นใช้โคศโลศัพ เมื่อเผาแล้วจะเอาอัฐิและเถ้าถ่านไปลอยน้ำด้วยเหตุที่คติของพราหมณ์ ถือว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นพระอิศวร หรือพระนารายณ์ลงมาเกิดเจ้านายซึ่งเป็นราชบุตร และพระราชธิดาก็เป็นเทพบุตรและเทพธิดา เมื่อสิ้นชาติในโลกนี้แล้วก็กลับคืนสู่เทวโลก ไม่ตายเหมือนสามัญชน จึงแต่งพระศพเป็นเทวดาทรงมงกุฏและสร้อยถนิมพิมพาภรณ์ เต็มเครื่องขัตติยราชย์ จะนำพระบรมศพลงทอดนอนเหมือนมนุษย์สามัญที่ใส่หีบไม่ได้ จึงต้องทำพระโกศทรงพระบรมศพคติดั้งเดิมของพราหมณ์คงจะมีเฉพาะพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินและเชื้อพระวงศ์เท่านั้น แต่เมื่อไทยรับมาก็นำมาปรับและแก้ไขให้สอดคล้องกับประเพณีเดิมทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายแล้ว พระอัฐิธาตุจะถูกนำไปบรรจุไว้ในพระสฤปเจดีย์ ส่วนพระอังคารก็จะนำไปลอยน้ำ ที่แปลกไปก็คือ สมัยก่อนนิยมเผาบนกองฟอน คือเชิงตะกอนในปัจจุบันพิธีเผาศพได้วิวัฒนาการเปลี่ยนจากเชิงตะกอนมาเป็นการสร้างเมรุไว้สำหรับเผาศพแทน และมีขั้นตอนพิธีมากมาย ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑. พระราชพิธีศพในสมัยต่างๆ

สมัยโบราณ การถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์เป็นพิธีที่มีความสำคัญสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย สมัยสุโขทัยการจัดพระราชพิธีพระศพที่เก่าแก่ที่สุด^{๔๗} นั้นปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วง หนังสือวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา เล่มแรกของชาติไทย ดังมีความว่า

“เมื่อนั้น จึงพระญาจักรพรรดิราชนั้น ๖ ก็ทิพธรชงคต ทิพธรชโลมด้วยกระแจะจวงจันทร์ แลจึงเอาผ้าขาวอันเนื้อละเอียดนั้น มาตราสังศพพระญาจักรพรรดิราช จึงเอาสำลีอันดี ด้วยสะพัดได้ แลร้อยคาบ มาห่อชั้นหนึ่งแล้วเอาผ้าขาวอันละเอียดมาห่อชั้น ๑ เล่าแล้วเอาสำลีอันละเอียดมาห่อเล่า ดังนั้น นอกผ้าตราสังทั้งหลายเป็น ๑,๐๐๐ ชั้น คือ ห่อผ้า ๕๐๐ ชั้น แลสำลีอันอ่อนนั้นได้ ๕๐๐ ชั้น จึงรดด้วยน้ำหอมอันอบแลได้ ๑๐๐ คาบ แล้วเอาใส่โกศทองอันประดับนิคัณมอ แลรจนาด้วยวรรณลวดลายทั้งหลายอันละเอียดนักหนา แล้วยกศพไปส่งสการด้วยแก่นจัน กฤษณาทั้ง ๕ แล้วบูชาด้วยข้าวตอก ดอกไม้ทั้งหลาย ครั้นว่าสการเสร็จแล้วคนทั้งหลาย เก็บเอาธาตุพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ไปประจุแลก่อพระเจดีย์แทบทางพบแห่งกลางเมืองนั้น แต่ให้คนทั้งหลายไปไหว้บูชา”^{๔๘}

จากข้อความที่ยกมากล่าวไว้นั้น การถวายพระเพลิงศพพระมหากษัตริย์ น่าจะได้แบบอย่างจากอารยธรรมอินเดีย คือเอาแบบอย่างจากการถวายเพลิงศพพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาล ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

^{๔๗} สายไหม จบกมลศึก, โบราณประเพณีเนื่องในการพระบรมศพและพระศพ, ศูนย์ข้อมูลข่าวสารสำนักพระราชวัง, จุลสารจัดองค์ความรู้พระราชวัง ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ มีนาคม-เมษายน ๒๕๕๑, หน้า ๑.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ในสมัยอยุธยา ในยุคต้นไม่ปรากฏหลักฐานการพระศพ กระทั่งถึงยุคกลาง หนังสือพระราชพิธีพงศาวดารกรุงศรี กล่าวถึงเฉพาะลักษณะพระเมรุสำหรับถวายพระเพลิงเท่านั้น มิได้กล่าวถึงการจัดพิธีกรรม การสร้างพระเมรุมาศในสมัยอยุธยา ยิ่งใหญ่ มีโหรามาก ปรากฏตามจดหมายเหตุ และราชพงศาวดารว่า พระเมรุมาศสูง ๒ เส้น มีปริมาตร กว้างขวางเช่น พระเมรุของพระนารายณ์มหาราช ซึ่งมีพระเมรุทองประดิษฐานอยู่ในพระเมรุมาศ กล่าวว่า “ขนาดใหญ่ ชื่อ ๗ วา ๒ ศอก โดยสูง ๒ เส้น ๑๑ วา ศอกคืบ มียอด ๕ ยอด ภายในเมรุทองนั้นประกอบด้วยเครื่องสรรพวิจิตรต่างๆ สรรพด้วยพระเมรุทิศ พระเมรุราย แลสามสร้าง”^{๔๙}

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์คงรักษาธรรมเนียมตั้งแต่สมัยอยุธยาไว้เช่นเดิม ได้มีการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้ตัดทอนการพระบรมศพของพระองค์ไว้ก่อนเสด็จสวรรคตหลายประการ เป็นต้นว่า ให้สร้างพระเมรุมาศมีขนาดเล็กเพียงพอแก่การถวายพระเพลิงได้ มิให้สูงเกิน ๒ เส้นตั้งแต่กาลก่อน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ มีพระราชบัญญัติตัดทอนการปลูกสร้างพระเมรุมาศและการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระองค์อีกมาก งานพระเมรุจึงได้ลดขนาดลงนับแต่นั้นมา^{๕๐}

๒. ไฟพระราชทาน

ส่วนพิธีเกี่ยวกับไฟพระราชทานเพลิงศพเป็นเรื่องสำคัญของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน แม้ว่าการจัดการเผาศพจะมีลักษณะเช่นสามัญชนทั่วไปแต่เกี่ยวพระมหากษัตริย์ก็มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปบ้าง งานพระเมรุมาศเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญซึ่งแสดงถึง “ทิพภาวะ” แสดงความเป็น “สมมติเทพ” ของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ผู้ที่ดำรงสถานภาพเป็นสมมติเทพโดยตรง ดังนั้นงานสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและพิธีการที่เกี่ยวข้องเนื่องดังกล่าวจึงมีความอลังการและมีขั้นตอนละเอียดและใช้เวลาในการจัดงานนานมากกว่าคนธรรมดาสามัญทั่วไป^{๕๑} ดังปรากฏในหลักฐานที่เป็นอันสังเกตเกี่ยวกับเรื่องประเพณีศพในสมัยอยุธยาโดย นิโกลาส์ แชรเวส^{๕๒} ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ที่ราชอาณาจักรอยุธยา ๔ ปี ความว่า

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๕๑} วรพร ภู่งศ์พันธุ์, งานพระเมรุ: ภาพสะท้อนทิพภาวะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาในงานพระเมรุ: ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่อเนื่อง, (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗.

^{๕๒} นิโกลาส์ แชรเวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, (สันต ฑ. แบล) (กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๒-๒๐๖.

“ในศาสนาของชาวสยามนั้น ไม่มีพิธีการใดที่กระทำกันอย่างมโหฬารและพิธีรีตองมากเท่ากับการทำศพ...งานศพของพวกผู้ดีมีเงินทำกันอย่างหรูหราและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก... โดยเฉพาะพระศพของพระราชินี การใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยและความมโหฬารพันลึก ได้มีอยู่อย่างเหลือที่จะพรรณนาได้หมดสิ้น...ไม่เคยมีผู้กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของงานมหรหรรรมเท่ากับครั้งนั้นมาแต่ก่อนเลย”

พิธีการถวายเพลิงพระบรมศพแต่โบราณ แม้จะใช้วิธีการเผาแบบคนธรรมดาทั่วไป แต่วิธีการจุดเพลิง และไม้พินที่ใช้ในพิธีนั้นต่างกันมาก กล่าวคือ ใช้เพลิงที่จุดด้วยวิธีอย่างพิเศษด้วยการใช้แว่นแก้วสุรยกานต์^{๕๓} รวมแสงจากดวงอาทิตย์ส่องลงบนเชื้อจนเกิดเปลวเพลิง แล้วนำไปถวายพระเพลิงตั้งบนทีกไว้ในเอกสารทางประวัติศาสตร์^{๕๔} ความว่า

“ถวายพระเพลิงด้วยไฟฟ้า แล้วจึงเอาท่อนกฤษณากระลำพักแลท่อนจันทน์ปิดทองบรรดาเครื่องหอมทั้งปวงนั้นใส่ได้พระโกศทองทั้งสองแล้วจึงจุดเพลิงไฟฟ้าแล้วจึงสดสาดน้ำหอมแลน้ำดอกไม้เทศแลน้ำกุหลาบแลน้ำหอมทั้งปวงต่าง ๆ อันมีกลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั้งเมรุทอง”

การใช้ไม้จันทน์หรือการสร้างจิตกาธานด้วยไม้จันทน์ ไม้กฤษณาและไม้กะลำพอ ซึ่งเป็นไม้หายากและมีราคาแพงมากย่อมเป็นการประกาศให้เห็นสถานะพิเศษเหนือคนธรรมดาของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี

การถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ถึงแม้ว่าจะมีการเผาเหมือนคนสามัญทั่วไป แต่พิธีกรรมในสมัยโบราณก็ได้ถวายพระเพลิงศพพระมหากษัตริย์ด้วยด้วยไฟฟ้า (ไฟที่บริสุทธิ์) ดังที่ประพันธ์ กุลวานิช^{๕๕} ได้กล่าวถึง พระราชพิธีจุดเทียนพรรษาตอนหนึ่งว่า “สำหรับไฟที่ทรงจุดนั้น ต้องใช้ไฟบริสุทธิ์ คือ “ต้องใช้ไฟส่องแว่นลงยาราชาวดี (ไฟฟ้าคือแสงอาทิตย์) วินิจฉัยว่า ที่ทำเช่นนั้นถือว่า เป็นไฟที่มาจากฟ้าบริสุทธิ์ เป็นธรรมเนียมของชาวอินเดียโบราณใช้กันมา สำหรับไฟที่เกิดจากหินเหล็กไฟทำให้เกิดประกายขึ้นนั้น ใช้บูชาสำหรับบางลัทธิศาสนาบางลัทธิ หรือไฟที่ใช้ไม้ขีดอย่างปัจจุบันจะใช้ในงานทั่วไป แต่ไฟที่ได้จากแสงอาทิตย์นี้ มักใช้ในงานมงคล คือจุดเทียนชัยในประเพณีต่างๆ เช่นติดเชื้อกวนข้าวทิพย์ในทางศาสนา เป็นต้น ส่วนงานอวมงคลนั้น ต้องเป็นงานออกเมรุถวายพระเพลิงพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่

^{๕๓} เกรียงไกร เกิดศิริ, เรื่องจดหมายเหตุการพระศพสมเด็จพระรูป วัดพุทไธสวรรย์ กรุงเก่า ในงานพระเมรุ: ศิลปะสถาปัตยกรรมประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๐.

^{๕๔} คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๐๙.

^{๕๕} ประพันธ์ กุลวานิช, “พระราชพิธีจุดเทียนพรรษา” พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

ในปัจจุบันประเพณีที่ใช้ไฟประเภทนี้ถวายพระเพลิงเฉพาะพระมหากษัตริย์ก็ได้วิวัฒนาการมาเป็นไฟที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่ประชาชนทั่วไป ผู้ซึ่งประกอบคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติ

ไฟพระราชทานเกิดขึ้นมาเป็นพิธีกรรมที่วิวัฒนาการมาจากประเพณีที่ถือสืบๆ กันมาแต่โบราณจนมาถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีพิธีบางอย่างจะปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยได้ แต่ข้อคิดคติเตือนใจที่ยังแฝงอยู่ในความเชื่อต่างๆ จะสามารถช่วยย้ำเตือนให้ผู้ยังมีชีวิตอยู่ได้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตและพยายามทำความดีงามเพื่อจะได้เจอแต่สิ่งดีงามทั้งที่มีชีวิตอยู่และในภพหน้า การจัดงานพระราชเพลิงนั้นศพนั้นถือเป็นการให้เกียรติแก่ผู้วายชนม์และวงศ์ตระกูล เป็นการแสดงความอาลัยรักของบุตรหลานและเครื่องประกอบเกียรติยศนั้นก็ยิ่งแสดงถึงความดีงาม ความรู้ความสามารถ เพราะคุณสมบัติผู้ที่ได้รับไฟพระราชทานนั้นคือเป็นผู้ประกอบคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติ

สรุปการจัดพิธีศพในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นับตั้งแต่พิธีศพของพระบรมศาสดา พุทธสาวก พุทธบิดาตลอดจนถึงพิธีจัดศพของชาวพุทธทั่วไปในประเทศไทย การจัดงานศพในสมัยพุทธกาลจัดแบบเรียบง่าย เน้นเนื้อหาสาระ ไม่มีการเก็บไว้หลายวัน สูงสุดไม่เกิน ๗ วัน การจัดศพไม่มีขั้นตอนมากมาย เน้นการสักการะศพด้วยของหอมต่างๆ มีการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย มีการละเล่นตามความเหมาะสม ความต้องการของญาติเช่น กรณีการจัดพิธีศพของพระสารีบุตร และพิธีศพที่มีการเผาเป็นที่สุด แม้พระบรมศาสดา แล้วมีการนำอัฐมาบรรจุเป็นสถูปเจดีย์ไว้ให้มหาชนได้เคารพบูชาเพราะเป็นบุคคลที่สำคัญ

ไฟพระราชทานก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญ เพราะปัจจุบันกลายเป็นค่านิยมของคนในสังคมพยายามที่ขอไฟพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ไฟพระราชทานถือว่าเป็นไฟที่บริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ เป็นไฟที่ได้มาจากแสงอาทิตย์ สมัยโบราณใช้ไฟประเภทนี้เฉพาะการถวายพระเพลิงพระศพของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ปัจจุบันได้วิวัฒนาการมาเป็นไฟพระราชทานแก่ประชาชนผู้ประกอบคุณงามความดีและกระทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ นอกจากนี้ในด้านการปกครองไฟพระราชทานยังได้แสดงถึงทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นสมมติเทพ มีภาระหน้าที่ในการปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขและทำให้ประชาชนมองเห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยได้ผลในด้านจิตวิทยาอีกด้วย

๒) พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์

พิธีกรรมเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยทั่วไปเรียกว่า พิธีเมรุมาศ หรืองานพระเมรุมาศ เป็นพิธีที่แสดงให้เห็นภาวะของสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ที่เห็นได้ชัด เป็นงานที่มีความอลังการ มีขั้นตอนที่ละเอียดใช้เวลาในการเตรียมงานมากกว่าคนธรรมดาหลายเท่าตัว คือช่วงที่ฝรั่งคนหนึ่ง ชื่อแซร์แวนส เข้ามานั้นบอกว่า “แค่งานศพของคนธรรมดา คนสยามก็ให้ความสำคัญกันมากเลย อย่างงานศพของคนมีเงินก็ทำกันอย่างหรูหราและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ” และเขาก็ได้กล่าวถึงพิธีงานพระบรมศพของสมเด็จพระบรมราชาธิราช บอกว่า “การใช้จ่ายสิ้นเปลืองฟูมเฟอบุญและความ

มโหฬารพันลึกจนไม่การพรรณนาให้หมดสิ้น เคยมีผู้กล่าวขวัญถึงความยิ่งใหญ่ของงานมหกรรม เท่ากับเมื่อครั้งก่อนเลย^{๕๖}

พิธีกรรมที่คณะพราหมณ์ประกอบพิธีในเทวสถานที่ยกปรากฏอยู่ได้แก่ พิธีสพนาเทวสถานวิชฌเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ซึ่งมีการประกอบพิธีสำคัญถึง ๑๑ วัน เช่นพิธีกรมาภุณี พิธีชลาธวาส พิธีอันนาธวาส พิธีศัยยธาธวาส พิธีเชษฐวิญญาณพระเจ้า และพิธีปรณหุติ เมื่อเสร็จพิธีดังกล่าวแล้ว จึงทำพิธีเปิดเทวสถาน^{๕๗}

พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งมีพิธีโดยย่อคือ ประตูลีลาลัย ถวายน้ำอภิเษก อัญเชิญพระอิศวร เพื่อประสาทพร พิธีสรงพระมูรธาภิเษก การถวายสังวาลพราหมณ์ นอกจากนี้ยังมีพิธียมพวาย-ตรีปวาย ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับพิธีแรกนาขวัญ การเพาะปลูก และการเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหาร โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่เก่าแก่ศาสนาหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เป็นมรดกตกทอด รวมถึงพิธีกรรมต่างๆที่ยังมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนไทยจนถึงปัจจุบัน เช่น นับถือเทพเจ้าต่างๆของศาสนาพราหมณ์ การนับถือเสาหลักเมือง พิธีบวงสรวงตั้งศาลพระภูมิ พิธีปลุกเสกเครื่องรางของขลังต่างๆ พิธีรดน้ำสังข์ รวมถึงพระราชพิธีต่างๆในพระราชสำนักและด้วยเหตุที่ศาสนาพราหมณ์มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยอย่างมาก ชุมชนพราหมณ์จึงเกิดขึ้นในเมืองหลวงและเมืองสำคัญๆของไทยไม่ใช่น้อย

ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนประเทศไทย ก่อนที่คนไทยจะสร้างอาณาจักรเป็นปึกแผ่น^{๕๘} นักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นว่า ไทยรับเอาศาสนาพราหมณ์มาหลายทาง ทางแรก ได้แก่ภาคกลางตอนบน ภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลผ่านทางเขมร ซึ่งในขณะนั้นคืออาณาจักรฟูนัน ราวศตวรรษที่ ๖ โดยเขมรมีอิทธิพลและมีบทบาททั้งในด้านการเมือง และศิลปะในดินแดนแถบนี้มาก่อน ดังปรากฏในหลักฐานจากโบราณสถาน เช่นปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย ทางที่ ๒ ใต้ภาคกลางตอนล่างและทางตะวันตก ได้รับอิทธิพลจาก อาณาจักรทวารวดี ซึ่งมีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลาง โดยรับเอาศาสนาพราหมณ์จากอินเดียโดยตรงเนื่องจากในราว พ.ศ.๓๐๓ เมื่อครั้งพระโสณเถระกับพระอุตรเถระเข้าเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดี พระเถระเหล่านี้เข้ามาในฐานะศาสนทูตของพระเจ้า

^{๕๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชประเพณีสิบสองเดือน**, หน้า ๔๕๗.

^{๕๗} สุมน อมรวิวัฒน์, ศจ.เกียรติคุณ, **เทวสถานโบสถ์พราหมณ์**, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.Kanchanapisek.Or.th> Z๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗), หน้า ๑๐.

^{๕๘} อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, **เทวสถานโบสถ์พราหมณ์**, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.Kanchanapisek.Or.th> (๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗), หน้า ๑๕.

อโศกมหาราช การเดินทางครั้งนั้นมีคณะพราหมณ์จากอินเดียติดตามมาด้วย ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการ อาทิ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล และกาญจนา สุวรรณวงศ์^{๕๙} จึงสันนิษฐานว่า ศาสนาพราหมณ์น่าจะ ได้ประดิษฐานตั้งมั่นในผืนแผ่นดินไทยนับจากสมัยนั้นเป็นต้นมา ทางที่ ๓ ได้แก่ภาคใต้ของประเทศไทย โดยรับผ่านพราหมณ์ที่มากับพ่อค้าชาวอินเดียซึ่งเดินทางมาค้าขายที่เมืองท่าต่างๆทางภาคใต้ใน สมัย อาณาจักรศรีวิชัย โดยพบหลักฐานโบราณคดีอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ในที่ต่างๆเป็น จำนวนมาก เช่น จังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ปัตตานี พังงา พัทลุง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้อิทธิพลผ่านอาณาจักรทั้ง ๓ ที่กล่าวมาแล้วนั้น ในระยะแรกที่นับถือ ศาสนาพราหมณ์นั้นเป็นคนชั้นสูง เนื่องจากสถาบันกษัตริย์ยอมรับพิธีกรรมทาง ศาสนาพราหมณ์ในขณะที่คนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม และบางส่วนมี ความเชื่อผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผี

เมื่อสุโขทัยเป็นราชธานี พระเจ้าแผ่นดินราชวงศ์พระร่วง ได้ทรงเอาพระทัยใส่ใจในการ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาก แต่ในขณะที่เดียวกันก็ทรงเอาธุระในกิจการของศาสนาพราหมณ์ด้วย ใน ฐานะเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ดังที่ปรากฏในโบราณสถานในศาสนาพราหมณ์หลายแห่ง เช่น วัดศรี สวาย วัดพระพรายหลวง ศาลตาผาแดง วัดเจ้าจันทร์ ที่ใช้ในเทวสถานในอาณาจักรสุโขทัย

ในสมัยอยุธยาปรากฏนาร่องรอยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์อย่างเห็นได้ชัดในสมัยนี้ ศาสนาพราหมณ์ได้แพร่หลายมากในหมู่ชนชั้นสูง คติความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆได้เข้ามาผสมผสาน กับพิธีดั้งเดิมของไทยนับตั้งแต่นั้นมา ที่สำคัญคือ รับเอาคติ “ธรรมราชา” ซึ่งเป็นหลักการที่ยอม สถานะของพระเจ้าแผ่นดินว่าทรงเป็น “เทวราช” หรือผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเป็นเจ้า (พระ นารายณ์ หรือ พระอิศวร) หลักการได้นำมาใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศ นับแต่สมัยพระเจ้าอู่ ทองเป็นต้นมา ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นคติเทวราชาได้ชัดเจน คือ เฉลิมพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ให้พ้องกับพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน อาทิ สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระรามศวร สมเด็จพระ ยาราม สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากนี้ออกพระนามพระเจ้าแผ่นดินในพระ ราชพงศาวดารก็มักจะเติมสร้อยพระนามให้มีพระนามของพระผู้เป็นเจ้าด้วย ดังใน “พงศาวดารกรุง ศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (จิม)” ที่ออกพระนามสมเด็จพระเอกาทศรถว่า “พระบาทสมเด็จพระเอก กาทศรถอิศวร” และด้วยเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินทางเป็นเทวราชนี้เองพราหมณ์จึงได้นำเอาพิธีต่างๆเข้า มาใช้ในพระราชสำนักเพื่อเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน เช่น พิธีราชาภิเษก พิธีเมรุ มาศ เป็นต้น ดังนั้น พราหมณ์สมัยนั้นจึงได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่ง

ในสมัยปัจจุบันความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่ไม่ใช่ น้อย เนื่องจากคติความเชื่อดังกล่าวได้หยั่งฝังรากลึกในจิตใจของคนไทยมาช้านานในอดีตประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อที่กระทำ ณ เทวสถานโบสถ์พราหมณ์นั้นจากหลักฐานประวัติศาสตร์พบว่า

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ส่วนใหญ่มักเป็นพิธีในราชสำนักและพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาไฟ (บูชาอัณ) ซึ่งพวกพราหมณ์ราชสำนักไทยได้เลิกไปจนหมดสิ้น คงเหลือแต่พิธีสาธยายพระเวท สร้างมงคล ล้างอัปมงคล ดำเนินงานทางศาสนาควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนา

พระราชพิธีสำคัญซึ่งมักจะปฏิบัติกันในพระบรมราชวัง เช่น พระบรมราชาภิเษกเป็นการพระราชพิธีสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเป็นสมมติเทพปกครองแผ่นดิน เป็นใหญ่ในทิศทั้ง ๘ และประกาศให้ประชาชนทราบทั่วกัน ตามคติพราหมณ์ จะทำพิธีอัญเชิญเทพเจ้า เพื่อทำการสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเป็นสมมติเทพ ดำรงธรรม ๑๐ ประการ ปกครองประเทศให้อยู่ด้วยความร่มเย็น มีพิธีโดยย่อดังนี้ สรงมูรธาภิเษก คือ การสรงน้ำเพื่อเป็นสิริมงคล การถวายน้ำอภิเษก เปิดประตูศิวาลัย อัญเชิญพระอิศวรเพื่อประทานพร ถวายสังวาลพราหมณ์ เพื่อแสดงว่าพระองค์เป็นพราหมณ์ ถวายพระพระมหาพิชัยมงกุฎเพื่อเป็นการปกครองโดยธรรม เลียบพระนครเพื่อแสดงพระองค์แก่ทวยราษฎร์ และประทักษิณพระนครเพื่อให้อาณาประชาราษฎร์มีสันติสุข

พระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย เป็น ๒ พิธีต่อเนื่องกัน คือพิธีตรียัมพวาย กับตรีปวาย กระทำในเดือนยี่ทุกของทุกปี เป็นเวลา ๑๕ วัน ตลอดเวลาดังกล่าวมีการอ่านโคลกสรรเสริญและถวายโภชนาการแด่พระเจ้า พิธีนี้เกี่ยวเนื่องกับพิธีแรกนาขวัญซึ่งเป็นพิธีขอพรให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นต้นฤดูกาลเพาะปลูก ส่วนพิธีตรีปวาย เป็นพิธีทำพายหลังจากการเก็บเกี่ยวแล้ว พราหมณ์จึงจัดของถวายเป็นที่ระลึกถึงเทพเจ้าที่ให้พืชพันธุ์แก่มนุษย์ พิธีนี้จะมีพิธีโล้ชิงช้ารวมอยู่ด้วย หมายถึง การหยั่งความมั่นคงของแผ่นดิน และเป็นการสร้างแผ่นดินให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้นเป็นคติโบราณ ลำดับการดำเนินการของแผ่นดิน และเป็นการสร้างแผ่นดินให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้นเป็นคติโบราณ ลำดับการดำเนินการของพระราชพิธีดังกล่าวนี้ เปิดประตูศิวาลัย อัญเชิญเทพเจ้าเพื่อประทานพร จากนั้นเป็นการโล้ชิงช้าของนาลิวัน ซึ่งเป็นพราหมณ์ผู้ทำการโล้ชิงช้า การถวายสักการะด้วยโภชนาการ อาทิ ข้าวตอก ดอกไม้ โดยอ่านโคลกสรรเสริญเทพเจ้า การสรงน้ำเทพเจ้า แล้วเชิญขึ้นบรมหงส์ ซึ่งเป็นการส่งเทพเจ้ากลับ เรียกว่า กล่อมหงส์ หรือ ข้าหงส์ วันสุดท้ายของพิธีพราหมณ์จะทำบุญทางศาสนา มีการตักจุกให้แก่เด็กทั่วไป และถวายอาหารแด่พระสงฆ์เป็นการเสร็จพิธี

บทบาทของพราหมณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นผู้ส่วนสำคัญในการกำหนดพระราชประเพณีรวมทั้งการวางรากฐาน และสร้างแบบแผนการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์แบบแผนในพระราชสำนักไทย และประกอบพระราชพิธีต่างๆในพระราชสำนักด้วย จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกกรมพิธีพราหมณ์ในกระทรวงวัง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ส่งผลให้บทบาทของพราหมณ์ ลดลงด้วย

สรุป จากหลักฐานข้อมูลที่ได้ยกมากล่าวไว้นั้น แสดงให้เห็นว่า คำสอนของศาสนาพราหมณ์มีผลต่อประเพณีและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางความเชื่อ อันเป็นสิ่งที่ส่งเสริมและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดและวิถีชีวิต

ของคนไทยมาช้านานและยังมีบทบาทต่อพระมหากษัตริย์และราษฎรทั่วไปอย่างต่อเนื่องมาทุกยุคทุกสมัย ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง ศาสนา การศึกษาและศิลปกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นฐานของสังคมไทยนั้น การเรียนรู้ความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์จึงเป็นการเรียนรู้สิ่งและวัฒนธรรมของไทยไปพร้อมๆ กันด้วย

พิธีกรรมและประเพณี จัดเป็นจารีตประเพณี คือแนวทางปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย นับว่าเป็นสมบัติที่มีคุณค่าอย่างประเพณียิ่ง ประเพณีที่ประชาชนนับถือกันอยู่เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้วได้แก่ จารีตแลเพณี ขนบประเพณีและธรรมเนียมประเพณี จารีตประเพณีหมายถึง สิ่งที่สังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง ผู้ใดผู้ฝ่าฝืนก็จะถือว่าเป็นความผิด ความชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือถูกตำหนิหรือถูกลงโทษจากคนในสังคมชนบประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ก็มี การปฏิบัติอย่างชัดเจน ส่วนทางอ้อมได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ก็มี การปฏิบัติกันอยู่ในสังคม ส่วนธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบธรรมเนียมประเพณี หรือถูกผิดเหมือนกับจารีตประเพณี เป็นแนวทางที่ทุกคนปฏิบัติกันทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ก็มี การปฏิบัติกันอยู่ในสังคม ส่วนธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือถูกผิดเหมือนกับจารีตประเพณี เป็นแนวทางที่ทุกคนปฏิบัติทั่วไป พิธีกรรมต่างๆที่มีการปฏิบัติอยู่ในสังคมไทยนั้น มีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อของคนในสังคมคือ ความรู้สึกคล้อยตามหรือเห็นด้วย หรือเห็นเป็นจริงเช่นนั้นด้วย ความเชื่อของมนุษย์ส่วนมากเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะบางครั้งมนุษย์ก็หาเหตุผลจากภัยธรรมชาติได้ ก็จินตนาการเอาเองว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลึกลับที่แฝงอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาติ นั้นก็เกิดความกลัว จึงแสวงหาวิธีที่จะต้องป้องกันตัวเองและแสวงหาความปลอดภัยให้แก่ตนเองก็ได้ จัดทำพิธีกรรมต่างๆขึ้นเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ จึงทำได้ถือปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีของคนแต่ละชุมชน แต่ละเผ่าพันธุ์ ประเพณีบางอย่างก็กลายมาเป็นประเพณีระดับชาติถือปฏิบัติร่วมกันเช่น ประเพณีจรดพวงคัลแลกนาขวัญ เป็นต้น

พิธีทางศาสนาพราหมณ์นั้นมีอยู่มากมายที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีไทย แต่ในที่นี้จะขอนามกล่าวไว้พอเป็นอย่าง ๔ พิธี คือ

๑. พิธีราชาภิเษกเป็นพิธีที่แสดงถึงฐานะและภาวะเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ การราชาภิเษกนับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งชีวิตสำคัญ เพราะตามอัคคัญสูตรในพระไตรปิฎกตอนทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งเป็นพระสูตรที่อธิบายถึงกำเนิดรัฐและสถาบันสังคม ว่า

ผู้ปกครองคนแรกของชุมชนเกิดขึ้นจากฉันทานุมัติจากคนทั้งปวงเรียกว่า “มหาชนสมมุติ”^{๖๐} ฉะนั้นผู้ปกครองจึงมีสถานะที่เหนือกว่าคนอื่นๆ จากการที่ได้รับฉันทานุมัติจากคนทั้งปวงให้เป็นผู้ปกครองต่อมาเมื่ออารยธรรมของอินเดียที่เกิดจากศาสนาพราหมณ์เข้ามาสู่บ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ผู้นำชุมชนภาคนี้จึงเริ่มต้นรับแบบแผนอารยธรรมจากอินเดีย เพื่อเน้นฐานะของผู้นำให้ขึ้นเป็น “กษัตริย์”^{๖๑}

พระราชพิธีราชาภิเษก เพื่อเปลี่ยน เพื่อเปลี่ยนสถานภาพคนผู้หนึ่งให้เป็นผู้ “กษัตริย์” จึงได้นำมาใช้ในการสถาปนาผู้นำรัฐ (ชุมชน) ขึ้นเป็นเทวราชา หรือ “พระเจ้าจักรพรรดิ”^{๖๒}

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนสถานภาพของผู้นำรัฐในพิธีนี้ คือ การอภิเษก ซึ่งหมายถึงการอาบน้ำหรือสร่งน้ำ^{๖๓} เพื่อชำระร่างกายของผู้รับราชาภิเษกให้บริสุทธิ์ เพราะความเชื่อทางศาสนาที่มาจากศาสนาพราหมณ์ หรืออารยธรรมของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนา อธิบายความว่า ร่างกายของมนุษย์เป็นที่รวมของขยะปฏิกุศล สิ่งเนาเหม็น ที่ห่อหุ้มด้วยผิวหนัง^{๖๔} การราชาภิเษก จึงเป็นการชำระล้างสิ่งปฏิกุศลในร่างกายผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ เพื่อร่างให้ร่างกายบริสุทธิ์ต่างคนทั่วไป

ในส่วน รายละเอียดของพระราชพิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยา นั้น กษัตริย์จะต้องรับบรมราชาภิเษกพราหมณ์^{๖๕} โดยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา...ประทับเหนือพระที่นั่งตั้งไม้มะเดื่อ สรงพระกายาสนานก่อนแล้ว (จึงเสด็จไปประทับนั่งภัทรพิฐุ) मुखอำมาตย์ถวายเครื่องเบญจราช กฤตภัณฑ์ คือ คือพระมหามงกุฏ ๑ พระขรรค์ ๑ พัดวาลวิชนี ๑ ธำมรงค์ ๑ ฉลองพระบาทคู่ ๑ ขณะนั้นพราหมณ์บุโรหิตถวายพระพร และเป่าสังข์ทักษิณาวัฏ เจ้าพนักงานตีกลองอินทเทรี ชาวประชาที่ประโคมเครื่อง

^{๖๐} สมบัติ จันทรวงศ์และชัยอนันต์ สมุทรวณิช, **ความคิดเห็นทางการเมืองและสังคมไทย** (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจเทรดดิ้ง, “๕๒๓), หน้า ๓๓.

^{๖๑} ศรีศักร วัลลิโภดมและสุจิตต์ วงษ์เทศ, **“วิวัฒนาการของวัฒนธรรมจากมิติทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี”** ในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมไทย กระทรวงศึกษาธิการ, **สู่ความเข้าใจวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓๔-๓๖.

^{๖๒} อาคม พัทธยะและนิธิ เอี่ยวศรีวงศ์, **ศรีธรรมเทพนครรวมความเรียงว่าประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐-๑๘.

^{๖๓} “สถาบันพระมหากษัตริย์” สุจิตต์ วงษ์เทศ, **เรียบเรียงจากบทความของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช** ในหนังสือ **“ลักษณะไทย”** ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบรรณาธิการ, ศิลปวัฒนธรรม ๔:๑ (พ.ย. ๒๕๒๕), หน้า ๑๐.

^{๖๔} สุวรรณ สดาอานันท์, **“กายกับการบรรลุลหกรรม”** ในปริดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ) **“เผยแพร่ พลังกาย ทดลองมองร่างกายในศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะและมานุษยวิทยา”**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๑), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๖๕} **คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๘.

เบญจศรียางค์ขึ้นพร้อมกัน พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกประทับราชบัลลังก์ อันไปด้วยหนังสือพระราชสิทธิ์ เสนาพฤฒาจารย์ เข้าเฝ้าทูลธูลีพระบาท พร้อมกันถวายพระนามอันจารึกในสุวรรณบัณเฑาะฐีครอบด้วย แก้วมณี และมีพานรองรับ...ต่อมาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จโยยกระบวนการแห่พยุหยาตราเลียบ พระนครและมีการสมโภชพระนคร... เมื่อเสร็จพิธีแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดเอาทองคำมาชั่ง น้ำหนักพระองค์ ทรงสร้างพระพุทธรูปและให้ทำเงินบาทพดด้วย เงินสลึง เงินเฟื้องโดยน้ำหนักอัน ถูกต้องตามโบราณประเพณี...^{๖๖}

เมื่อพิจารณาพระราชพิธีราชาภิเษก จากสมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในเชิงพัฒนาการ สรุปได้ว่า พระราชพิธีราชาภิเษกในสมัยจารีตนี้ มีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ในสมัยกรุงธนบุรี พิธีราชาภิเษกเป็นพิธีทำพอสังเขป ไม่มีขั้นตอนละเอียดอย่างสมัยอยุธยา และไม่มีพิธีทางพราหมณ์ เมื่อเข้าสู่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงได้มีการรื้อฟื้นพิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยา ขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้ในการราชาภิเษกกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม พระราชพิธีราชาภิเษกที่รื้อฟื้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็มิได้ทำตามรูปแบบพิธีสมัยดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว แต่ได้มีการเพิ่มพิธีทาง พระพุทธศาสนาเข้าในพิธีราชาภิเษก อันเป็นลักษณะใหม่ไม่พบในสมัยพิธีราชาภิเษกสมัยอยุธยาและธนบุรี การเพิ่มเติมพิธีในทางพระพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์

๒. พิธีราชาภิเษกนารายณ์ประทมสินธุ์และพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท ในคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึง พิธีนารายณ์ประทมสินธุ์ว่าเป็นพิธีประจำเดือน ๙ โดยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรง มุรธาภิเษก แล้วเปลื้องเครื่องสนาน พระราชทานแก่พราหมณ์^{๖๗} การที่พระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์เป็นพิธีเปลี่ยนสถานพระมหากษัตริย์อีกพิธีหนึ่ง เพราะในพิธีนี้มีการสรทมมุรธาภิเษก ซึ่งโดยราก คัพพ์แล้ว “มุรธา” แปลว่า “พระเจ้า”^{๖๘} ฉะนั้นมุรธาภิเษกน่าจะหมายถึง การสรทมน้ำให้แก่พระเจ้า หรือสรทมน้ำเพื่อให้บุคคลที่รับการสรทมน้ำเป็นพระเจ้า

พระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์นี้ รัชกาลที่ ๕ ทรงมีราชาธิบายว่า เป็นพิธีประจำเดือน ๗ แต่ที่น่าสังเกตว่า พิธีทูลน้ำล้างพระบาทเป็นพิธีที่ข้าราชการเป็นจำนวนมากทูลน้ำมาถวายกษัตริย์^{๖๙} โดยไม่มีรายละเอียดแน่ชัดว่า ทำเพื่ออะไร^{๗๐} รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชธิบายว่า พิธีทูลน้ำล้างพระ

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑-๒๖๔.

^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพมหานคร; ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ข. (ค่านำ)

^{๖๘} “สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย”, หน้า ๑๑.

^{๖๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, หน้า ๔๕๒.

^{๗๐} ไมเคิล ไรท์, “พระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาล ภาค ๕,” ศิลปวัฒนธรรม ๒๐:๑ (พ.ย. ๒๕๔๑), หน้า ๖๘.

บาทเป็นการถวายน้ำสรงกษัตริย์ของข้าราชการ^{๗๑} ดังนั้นพิธีนารายประทมสินธุ์และพิธีทูลน้ำล้างพระบาท เป็นคละพิธีกัน เพราะพระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์ พราหมณ์เป็นผู้ถวายน้ำ ขณะที่พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท ข้าราชการเป็นผู้ถวายน้ำ

๓. พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นพิธีที่ทำกันในเดือน ๕ และเดือน ๑๐ โดยทำในอุตุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีโองการแข่งน้ำให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการถือน้ำต่อหน้าพระพักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากร และพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปเล็กหล้านภาลย์^{๗๒} แต่รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเปลี่ยนแปลงขั้นตอนของพิธีพระองค์เอง โดยที่ทรงเสวยน้ำในพิธีเช่นเดียวกับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ^{๗๓} นอกจากนี้ยังเพิ่มขั้นตอนของพระราชพิธีการทำน้ำสาบาน โดยให้พราหมณ์พระแสงศรอันที่ทำจากหวายเทศ มาชุปลงในน้ำพระพิพัฒน์^{๗๔} ทั้งยังทรงวางระเบียบเครื่องทรงของเจ้านายในพระราชพิธีถือน้ำ โดยการห้ามมิให้เจ้านายทรงไม่มีกรอบ มีเชิงแล้ว คาดฉลองพระองค์ครุย หรือทรงผ้าที่มีกรอบมีเชิง แต่ทรงคาดแพรด้วยทรงเห็นว่าไม่งาม^{๗๕}

สำหรับรูปแบบพระราชพิธีในรัชกาลที่ ๕ นั้นเป็นไปตามอย่างรัชกาลที่ ๔ แต่ได้เพิ่มเติมประเภทการถือน้ำ ทรงโปรดให้ทหารและที่ปรึกษาราชการร่วมพิธีถือน้ำ โดยทหารต้องถือน้ำทุกเดือน ส่วนที่ที่ปรึกษาราชการต้องถือน้ำพิเศษในเวลาแรกเข้ารับราชการ^{๗๖}

๔. พระราชพิธีจองเปรียง ในรัชกาลที่ ๔-๕ ได้เพิ่มพิธีสวดมนต์ไว้เบื้องพระก่อนที่จะเริ่มพิธีพราหมณ์คือก่อนที่จะจุดโคมของพราหมณ์^{๗๗} นอกจากนี้แล้วในการจุดโคมชยนั้น กษัตริย์จะทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดเอง ไม่เช่นนั้นก็โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอเสด็จมายกโคมแทนพระองค์ ในสมัยก่อนนั้นกษัตริย์จะไม่ทรงเสด็จออกทรงยกเอง ไม่เช่นนั้นทรงให้มหาดเล็กนำเทียนมาถวายให้ทรงจุด^{๗๘}

นอกจากพิธีพราหมณ์ที่กล่าวมาแล้วนั้นยังมีพระราชพิธีต่างๆในทางพระพุทธศาสนาอีกมากมายที่สนับสนุนสถานภาพ (ทิพภาวะ) ของพระมหากษัตริย์ ขอยกมากล่าวพอสังเขปดังนี้

^{๗๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๔๕๗.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒-๒๕๑.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

^{๗๕} ประกาศวางระเบียบเจ้านายแต่งองค์ในพิธีถือน้ำแลตามเสด็จ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร:องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑๖.

^{๗๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๒๘.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

๑. พระราชพิธีทางพระพุทธศาสนา

๑.๑ พระราชพิธีเข้าพรรษา ในรัชกาลที่ ๔,๕ โดยรูปแบบแล้วยังคงเป็นพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชกุศลเช่นเดียวกับสมัยจารีตคือพระราชทานเทียนพรรษาตามวัดต่างๆและทรงผนวชเจ้านาย แต่ที่มีการเพิ่มเติม คือการให้เจ้านายไปจุดเทียนพรรษาตามวัด^{๗๙} และการเสด็จพระราชดำเนินถวายเครื่องสักการะพระอัฐิ พระบูรพกษัตริย์ และพระบรมศานุวงศ์ รวมทั้งถวายพุ่มแต่ภิกษุสามเณร^{๘๐}

๑.๒ พระราชพิธีวิสาขบูชา ภายหลังที่รัชกาลที่ ๒ ตั้งขึ้นแล้ว ในรัชกาลที่ ๔-๕ รูปแบบของพิธีนั้น ส่วนที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม คงเป็นไปตามเดิม และรัชกาลที่ ๔-๕ ทรงโปรดให้จัดเพิ่มเติมพิธีส่วนที่พระสงฆ์คณะธรรมยุติทำอยู่ คือ จัดให้มีการเวียนเทียนและแสดงธรรมตลอดคืน^{๘๑}

๑.๓ พระราชพิธีมาฆบูชา เป็นพระราชกุศลที่ทำในเดือน ๓ รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งขึ้นแบบโบราณครั้งพุทธกาล เนื่องในโอกาสที่พระจันทร์เสวยมาฆะฤกษ์ ซึ่งมีการประชุมของพระอรหันต์ ๑๒๕๐ รูปพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการเรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต”^{๘๒} ลักษณะของพระราชกุศลเป็นการถวายพระอาหารเช้าแด่พระสงฆ์ ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเวลาค่ำ เสด็จจุดเทียนนมัสการพระสงฆ์ มีการสวดพร้อมทั้งเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์^{๘๓} การพระราชกุศลนี้ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงเสด็จออกบ้าง แต่ไม่สม่ำเสมอเหมือนรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงเสด็จออกอย่างสม่ำเสมอทุกปี เพราะการพระราชกุศลมักจะตรงกับประเพณีหัวเมืองของรัชกาลที่ ๕^{๘๔}

๒. พระราชพิธีอื่นๆ

๒.๑ พระราชพิธีจรดพนง์คัลแลพิขผล

พระราชพิธีจรดพนง์คัลแลพิขผลในรัชกาลที่ ๔,๕ นั้น โดยรูปแบบแรกๆ ยังคงทำตามแบบอย่างสมัยโบราณ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ ๔ ได้เพิ่มพิธีสงฆ์ลงในพิธีจรดพนง์คัลแล แต่ตั้งขึ้นเป็นพิธีหนึ่งเรียกว่า “พิขมขล”^{๘๕} ลักษณะพิธีพิขมขลที่ตั้งขึ้นใหม่คือโปรดให้ตั้งโรงพิธีขึ้นเพื่อประดิษฐาน

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๐-๕๑๐.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๑-๕๑๙.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗-๔๔๗.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ คณะธรรมยุต พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ คณะธรรมยุต พิมพ์โดยพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาปริณายก (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕, หน้า ๑๐๕.

^{๘๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๑๒๗.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๑.

พระพุทธรูปที่ใช้ขอฝน^{๘๖} และให้พระยาแรกนา พร้อมนางเทพีทั้ง ๔ ฟังประกาศสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้า และพระสงฆ์ สวดมนต์มหาพรตปริตรสิบสองตำนาน เสร็จแล้วพระสงฆ์และแท่นพระพุทธรูปก่อนหน้าที่จะทำพิธีจรดพนง์คัล^{๘๗}

๒.๒ พระราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีขอฝน ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงทำพิธีคล้ายกับพิธีพืชมงคล คือตั้งโรงพิธีประดิษฐานพระพุทธรูปที่ใช้ขอฝน มีการแห่พระพุทธรูปสวดมนต์สรรเสริญพระพุทธรูปให้ฝนตกตามฤดูกาล^{๘๘}

๒.๓ พระราชพิธีฉัตรมงคล

พระราชพิธีฉัตรมงคล เป็นพระราชพิธีที่รัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้ตั้งขึ้นเพื่อสมโภชพระเสวตฉัตร เนื่องมนโอบกาสครบรอบวันพระบรมราชาภิเษกของพระองค์ พระราชพิธีนี้จึงทำในเดือน ๖ อันเป็นเดือนที่รัชกาลที่ ๔ ทรงราชาภิเษก^{๘๙} เมื่อรัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์แล้ว ได้เปลี่ยนมาทำในเดือน ๑๒^{๙๐} ลักษณะพิธีเป็นการทำบุญพระราชทานภัตตาหารแก่พระสงฆ์และมีการสวดมนต์ในพระราชพิธีเป็นเวลา ๓ วัน

๒.๔ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

การพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพระราชกุศลในพระดำรงรัชกาลที่ ๔ ด้วยทรงเห็นว่า “การซึ่งมีอายุมากถึงบรรจบครบรอบปี ไม่ตายไปเสียก่อนเป็นลำอันอุดมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ควรยินดี เมื่อผู้มารู้สึกยินดีเช่นนั้น ก็ควรบำเพ็ญกุศลที่เป็นประโยชน์ตนและผู้อื่น”^{๙๑}

ดังนั้นจึงได้ทรงจัดการพระราชกุศลเลี้ยงพระสงฆ์มาฉ้นเช้า เจริญพระพุทธรูปเวลาบ่าย และให้ตั้งเครื่องบูชาชวนโคมตามหน้าวัง หน้าบ้าน หน้าตึก รวมทั้งมีการละเล่นมหรสพต่างๆให้เป็นที่ครึกครื้น^{๙๒} ในวันครบรอบวันประสูติของพระองค์ พ.ศ. ๒๔๐๗^{๙๓}

แนวพระราชดำริ เรื่องการพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษาของรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ได้รับมาสาสนต่อตั้งที่ขุนวิจิตรมาตรา ได้กล่าวถึงงานเฉลิมพรรษาในรัชกาลที่ ๕ ว่า มีการ

^{๘๖} ได้แก่ พระคันธารราษฎร์และพระชัยประจำรัชกาล ซึ่งพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๑-๔๒๑.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๙-๔๗๑.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๙๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๖๖๖.

^{๙๒} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๓ (กรุงเทพมหานคร: องค์การคุรุสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙๓.

^{๙๓} ตรงกับวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด ฉศก.

ระดับโคมญี่ปุ่นจุดแขวนตามต้นไม้ตามบ้านเรือนต่างๆ เพื่อเฉลิมฉลองเนื่องในโอกาสครบรอบวันประสูติของพระองค์^{๙๔}

สรุปความว่า เรื่องสถานภาพหรือทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ไทย จะเห็นได้ว่า สถานภาพของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น มีปัจจัยที่บ่งบอกหลายอย่าง แต่ก่อนที่จะทำความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ เราจะต้องเข้าใจว่า พระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้า พุทธเจ้า พระอินทร์ หรืออะไรก็แล้วแต่ ซึ่งมีหลายอย่างหลายประการ การเป็นเทพมาจากเรื่องสิทธิธรรม สิทธิธรรมมาจากไหน ก็ต้องมองย้อนกลับไปในปฐมกำเนิดของมนุษย์ หรือกำเนิดสังคมของมนุษย์และการกำเนิดของกษัตริย์องค์แรก ดังที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ในพระไตรปิฎกที่ปรากฏนามว่า “มหาสมมติ” ละอาจทำให้เราเข้าใจว่า พระมหากษัตริย์มีความสำคัญสำหรับคนไทย พิธีกรรมที่ทำให้พระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อสังคมไทย คือ

๑. พระราชพิธีทางศาสนาพราหมณ์

๑.๑ พระราชพิธีราชาภิเษก

๑.๒ พระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์และพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท

๑.๓ พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

๑.๔ พระราชพิธีจองเปรียง

๒. พิธีทางพุทธศาสนา

๒.๑ พระราชพิธีเข้าพรรษา

๒.๒ พระราชพิธีวิสาขบูชา

๒.๓ พระราชพิธีมาฆบูชา

๒.๔ พระราชพิธีเมรุมาศ

๓. พระราชพิธีอื่นๆ

๓.๑ พระราชพิธีจรตพนัก์คัลและพีชผล

๓.๒ พระราชพิธีพื้รณศาสตร์

๓.๓ พระราชพิธีตรียมพวย ตรีปวย

๓.๔ พระราชพิธีฉัตรมงคล

๓.๕ พระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษา

พระราชพิธีที่ยกมากล่าวไว้นั้น เป็นปัจจัยที่เชิดชู ยกย่อง ส่งเสริม สนับสนุนให้สถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้สูงส่งและเป็นทีเคารพนับถือของปวงชนชาวไทยทั้งนั้น

^{๙๔} กาญจนาคพันธ์, ๘๐ ปีในชีวิตของเจ้า (กรุงเทพมหานคร:บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓), (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สว่าง กาญจนาคพันธ์ (ขุนวิจิตรมาตรา), หน้า ๑๖๖-๑๖๘.

๓.๔ วิธีการปฏิบัติในการขอไฟพระราขทาน

เกิด แก่ เจ็บตาย เป็นเรื่องที่มีมนุษย์ทุกคนจะต้องประสบและไม่สามารถหลีกเลี่ยงจุดจบของชีวิตได้ ประเพณีไทยมีพิธีกรรมในการจัดการกับศพเพื่อแสดงถึงความรักและอาลัยให้แก่ผู้ตาย และเป็นการส่งวิญญาณผู้ตายให้ไปสู่สุคติประเพณีไทยการเผาศพ ถือว่าเป็นประเพณีสุดท้ายที่มนุษย์คนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้พ้นตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา ร่างกายของมนุษย์คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน คือ เนื้อ หนัง กระดูก ฟันน้ำและไฟ คือ อณูภูมิของร่างกายของมนุษย์ เมื่อเสียชีวิตแล้ว หรือละสังขารเนื่องจากร่างกายของมนุษย์ที่ตายไปแล้วนั้น จะมีการเน่าเปื่อยไปตามเวลา อีกทั้งเป็นพาหะในการนำโรคให้กับมนุษย์ที่อยู่ในภายหลังจึงต้องมีการกำหนดพิธีและประเพณีเผาศพให้ถูกต้อง ถึงแม้ว่าการตายจะนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจของผู้ที่อยู่ใกล้ชิด หรือผู้เป็นที่รักใคร่ แต่สุดท้ายทุกคนหนีไม่พ้นสิ่งๆนี้ ไปได้ ศพบรรดาศักดิ์หรือเจ้านายชั้นสูง ก็ไม่แตกต่างอะไรกับศพไพร่ฟ้าสามัญชนทั่วไป จึงได้มีการพระราชทานเพลิงศพเกิดขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๕๕} ถึงแม้จะมีพิธีบางอย่างที่ปรับเปลี่ยนไปเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย แต่ข้อคิด คติเตือนใจที่แฝงอยู่ในความเชื่อต่างๆสามารถช่วยย้ำเตือน ให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตและพยายามทำความดีงามเพื่อที่จะได้เจอแต่สิ่งที่ดีๆทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่หรือในภพหน้าตามความเชื่อ การจัดงานพระราชทานเพลิงศพนั้นถือเป็นการให้เกียรติแก่ผู้วายชนม์และวงศ์ตระกูล เป็นการแสดงความอาลัยรักของบุตรหลานและเครื่องประกอบเกียรติยศนั้น ก็ยังแสดงถึงความดีงาม ความรู้ความสามารถ เพราะคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับพระราชทาน คือ ผู้ที่เป็นข้าราชการและผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติ

๓.๔.๑ หลักเกณฑ์ในการขอพระราชทานเพลิงศพ

หลักเกณฑ์ในการขอพระราชทานเพลิงศพ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้^{๕๖}

- ๑) พระสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้น “พระครูสัญญาบัตร” ขึ้นไปและพระภิกษุสามเณรเปรียญ ๙ ประโยค
- ๒) พระราชวงศ์ ตั้งแต่ “หม่อมเจ้า” ขึ้นไป
- ๓) ผู้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
- ๔) ข้าราชการตั้งแต่ระดับ ๓ ขึ้นไป
- ๕) ข้าราชการทหาร ตำรวจ ยศชั้นร้อยตรี เรือตรี เรืออากาศตรี ขึ้นไป

^{๕๕} นวลพจ ศิริลักษณ์, ความเข้าใจหลักเกณฑ์การขอพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ เพลิงศพ ทิปเพลิงและดินฝังศพของเจ้าที่กองพระราชพิธี (สนามเสียว) สำนักพระราชวัง, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.9bkk.com/article/custom/custom5.html> (๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๗)

^{๕๖} สุรติ อิมเอิบธรรม, ว่าที่ร้อยตรี. “คู่มือการขอพระราชทานเพลิงศพ” (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ม.ป.ป.), หน้า ๑.

๖) ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตั้งแต่ “เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย” (บ.ภ.) และ “เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย” (บ.ม.) ขึ้นไป

๗) ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “จุลจอมเกล้า”

๘) ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เหรียญ “รัตนภรณ์” รัชกาลปัจจุบัน

๙) ประธานองค์กรต่างๆที่กำหนดในรัฐธรรมนูญและรัฐมนตรียิ่งแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๐) บิดาและมารดาของผู้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา ประธานสภา ผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา ประธานองค์กรต่างๆ ที่กำหนดในรัฐธรรมนูญและรัฐมนตรียิ่งแก่กรรม ในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๑) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา และผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๒) ผู้ที่ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นกรณีพิเศษ

๓.๔.๒ หลักเกณฑ์ในการขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ

๑) ผู้ที่เนื่องในราชตระกูล ชั้นหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง

๒) ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญราชรุจิและหม่อม เหรียญกล้าหาญและเหรียญชัยสมรภูมิ

๓) บิดาและมารดาของข้าราชการระดับ ๖ ขึ้นไป

๔) บิดาและมารดาของผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “ตรีตาภรณ์ช้างเผือก” (ต.ช.) ขึ้นไป

๕) บิดาและมารดาของข้าราชการฝ่ายทหาร ตำรวจ ชั้นยศตั้งแต่ พันโท นาวาโท นาวาอากาศโท และพันตำรวจโท ขึ้นไป

๖) พนักงานรัฐวิสาหกิจระดับสูง

๗) บิดาและมารดาของพระสมณศักดิ์ ตั้งแต่ “พระครูชั้นสัญญาบัตร” ขึ้นไป

๘) ผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่อไปนี้ ที่ถึงแก่กรรมในขณะที่ดำรงตำแหน่ง

๘.๑ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

๘.๒ นายกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล

๘.๓ นายกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัด และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วน

จังหวัด

๘.๔ นายกเทศมนตรี และสมาชิกสภาเทศบาล

๘.๕ สมาชิกสภากรุงเทพมหานครและสมาชิกสภาเขตกรุงเทพมหานคร

๘.๖ นายกเมืองพัทยา และสมาชิกสภาเมืองพัทยา

๙) ผู้บริจาคทรัพย์สินเพื่อการกุศล คิดเป็นมูลค่าไม่น้อยกว่า ๕๐๐,๐๐๐ บาท

๑๐) ผู้บริจาคร่างกายหรืออวัยวะแก่สภาภาษาไทย โรงพยาบาลของรัฐ หรือสถานศึกษา เพื่อประโยชน์ทางการแพทย์

๑๑) ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ชั้นที่มียศต่ำกว่าชั้นสัญญาบัตรที่เสียชีวิตขณะที่ปฏิบัติหน้าที่

๑๒) ผู้ที่ทำประโยชน์ให้แก่สังคมและประเทศชาติ^{๙๗}

หมายเหตุ: บุคคลที่ทำลายชีพตนเอง และผู้ต้องอาญาแผ่นดิน ไม่พระราชทานเพลิงศพ และเครื่องเกียรติยศประกอบศพ

๓.๔.๓ ขั้นตอนในการขอพระราชทานเพลิงศพ

๑. การขอพระราชทานเพลิงศพ^{๙๘}

เจ้าภาพหรือทายาทผู้ประสงค์ขอพระราชทานเพลิงศพจะต้องทำหนังสือไปแจ้งทางกระทรวงเจ้าสังกัดของผู้ถึงแก่กรรม โดยระบุ

- ๑.๑ ชื่อ ตำแหน่ง ชั้น ยศ ของผู้ถึงแก่กรรม
- ๑.๒ ถึงแก่กรรมด้วยโรคอะไร ที่ไหน เมื่อใด
- ๑.๓ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อะไรบ้าง
- ๑.๔ มีความประสงค์จะขอรับพระราชทานเครื่องเกียรติยศประกอบศพใดบ้าง
- ๑.๕ ระบุวัน เวลาและสถานที่ที่จะทำฌาปนกิจ

๒. การขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ

เจ้าภาพหรือทายาท ผู้ประสงค์ขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ ต้องทำหนังสือถึงเลขาธิการพระราชวัง โดยระบุ

- ๒.๑ ชื่อ-สกุล และประวัติโดยย่อของผู้ถึงแก่กรรม
- ๒.๒ ถึงแก่กรรมด้วยโรคอะไร ที่ไหน เมื่อไร
- ๒.๓ ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์อะไรบ้าง
- ๒.๔ ระบุคุณงามความดีที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ หรือคุณสมบัติต่อหลักเกณฑ์

การพิจารณาการขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ

- ๒.๕ ระบุ เวลา สถานที่ที่จะฌาปนกิจ

๓. หลักฐานที่ต้องนำมาแสดงในการขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ

ในการขอพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษนั้น จะต้องนำหลักฐานมาแสดงต่อเจ้าหน้าที่ ดังนี้

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

๓.๑ ใบมรณะบัตรของผู้ถึงแก่กรรม

๓.๒ ทะเบียนบ้านของทายาทของผู้ถึงแก่กรรม

๓.๓ บัตรประจำตัวประชาชน หรือบัตรข้าราชการของทายาทของผู้ถึงแก่กรรม

๓.๔ หนังสือรับรองจากหน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ใบอนุโมทนาบัตร ใบประกาศเหรียญกล้าหาญหรือเหรียญชัยสมรภูมิ

ทั้งนี้ต้องนำเอกสารต้นฉบับและสำเนาแนบมากับหนังสือด้วย

๔. ข้อเสนอแนะการปฏิบัติเกี่ยวกับการพระราชทานหีบเพลิงศพไปพระราชทานเพลิงศพยังต่างจังหวัด (ระยะห่างจากสำนักพระราชวังเกิน ๕๐ กิโลเมตร)^{๙๙}

ตามระเบียบที่พระราชวังได้วางไว้ เมื่อกระทรวงเจ้าสังกัด ผู้ว่าราชการจังหวัด หรือเจ้าภาพแล้วแต่กรณี ได้มีหนังสือแจ้งมายังสำนักพระราชวังเพื่อขอพระราชทานเพลิงศพ หากศพนั้นอยู่ในเกณฑ์ที่จะได้รับพระราชทานเพลิง สำนักพระราชวัง จะได้มีหมายรับสั่งให้เจ้าภาพเพื่อทราบ จากนั้นเจ้าภาพหรือเจ้าหน้าที่ของจังหวัดแล้วแต่กรณีไปขอรับหีบเพลิงพระราชทานได้ที่กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง เมื่อได้รับหีบเพลิงพระราชทานไปแล้ว ต้องปฏิบัติตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑) เชิญหีบเพลิงพระราชทานไปวางที่ศาลากลางจังหวัด อำเภอ หน่วยงานทางราชการที่สังกัดในท้องที่หรือที่บ้านเจ้าภาพแล้วแต่กรณีโดยตั้งไว้ในที่อันสมควรและมีพานรองหีบเพลิงพระราชทานนั้นด้วย

๒) เมื่อถึงกำหนดวันที่ขอพระราชทานศพ ทางจังหวัด อำเภอ หรือเจ้าภาพแล้วแต่กรณี จะต้องจัดบุคคลที่รับราชการแต่งเครื่องแบบปกติขาวไว้ทุกข์ เพื่อเชิญหีบเพลิงพระราชทานพร้อมด้วยพานรอง (หนึ่งหีบต่อหนึ่งคน) ไปยังเมรุที่จะประกอบพิธีและก่อนที่จะเชิญขึ้นไปตั้งบนเมรุนั้น ควรยกศพขึ้นตั้งเมรุให้เรียบร้อยเสียก่อนแล้วจึงเชิญหีบเพลิงพระราชทานขึ้นไปตั้งไว้บนโต๊ะทางด้านศีรษะศพ (บนโต๊ะที่ตั้งหีบเพลิงพระราชทานนั้นจะต้องมีผ้าปูให้เรียบร้อย และห้ามมิให้นำสิ่งหนึ่งสิ่งใดวางร่วมอยู่ด้วยเป็นอันขาด) เมื่อเชิญหีบเพลิงพระราชทานวางเรียบร้อยแล้ว ให้ผู้เชิญเคารพศพหนึ่งครั้ง แล้วจึงลงจากเมรุ

๓) ขณะที่เชิญหีบเพลิงพระราชทานเพลิงศพไปนั้น ผู้เชิญจะต้องระมัดระวังกิริยาโดยอยู่ในอาการสำรวมไม่พูดคุยกับผู้ใด ไม่ต้องทำความเคารพผู้ใดและไม่เชิญหีบเพลิงพระราชทานตามหลังผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเด็ดขาด

๔) ระหว่างที่เชิญหีบเพลิงพระราชทานไปสู่เมรุนั้น ประชาชนที่มาร่วมงานควรนั่งอยู่ในความสงบโดยมิต้องยืนขึ้น ไม่ต้องทำความเคารพและไม่บรรเลงเพลงใดๆทั้งสิ้น เพราะยังไม่ถึงขั้นตอนของพิธีการ ผู้เชิญมิใช่ผู้แทนพระองค์ เป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๕) ผู้ที่ตั้งแถวรับเชิญหีบเพลิงพระราชทานไปสู่เมรุ ควรเป็นเจ้าภาพงาน การแต่งกาย ควรแต่งกายไว้ทุกข์ตามประเพณีนิยม ในกรณีที่เป็นข้าราชการแต่งเครื่องแบบปกติขาวไว้ทุกข์ ผู้ที่ไปร่วมงานพระราชทานเพลิงศพทั้งประชาชน และข้าราชการ รวมทั้งพนักงาน ลูกจ้าง รัฐวิสาหกิจ ควรแต่งกายไว้ทุกข์ตามประเพณีนิยม ส่วนบุตรหลานหรือญาติ รวมทั้งผู้ที่เคารพนับถือ ผู้วายชนม์ที่รับราชการจะแต่งเครื่องแบบปกติขาวไว้ทุกข์ก็จะเป็นเกียรติแก่ผู้วายชนม์และยังนับว่าเป็นการถวายพระเกียรติด้วย

๖) เมื่อถึงกำหนดเวลาพระราชทานเพลิงให้เจ้าภาพหรือแขกผู้มีอาวุโสในที่นั้นขึ้นเป็นประธานประกอบพิธีพระราชทานเพลิง (ผู้มีอาวุโสสูงสุดนั้น หมายถึง อาวุโสทั้งด้านคุณวุฒิและด้วยวัยวุฒิทั้งนี้หากมีพระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปหรือราชสกุลที่มีเกียรติในราชการ ซึ่งผู้วายชนม์หรือทายาทอยู่ได้บังคับบัญชา หรือเป็นผู้ที่เคารพนับถือสมควรเชิญบุคคลนั้นเป็นประธาน)

๗) ในระยะเวลา ก่อนที่เจ้าภาพเชิญผู้มีอาวุโสสูงสุดขึ้นเป็นประธานประกอบพิธีพระราชทานเพลิงนั้น ให้ผู้ที่เชิญหีบเพลิงพระราชทานขึ้นไปรออยู่ ณ โต๊ะวางหีบเพลิงพระราชทานแบบเมรุก่อน เมื่อผู้เป็นประธานทอดผ้าไตรบังสกุลและพระภิกษุได้ชักผ้าบังสกุลแล้ว ให้ผู้เชิญหีบเพลิงพระราชทานแก้อหีบเพลิงพระราชทานออกจากรถนั้นผู้เป็นประธานปฏิบัติตามขั้นตอนต่อไปนี้

๗.๑ เปิดฝาหีบเพลิงพระราชทาน

๗.๒ หยิบเทียนชนวนในหีบเพลิงพระราชทาน มอบให้ผู้เชิญหีบเพลิงพระราชทานถือไว้

๗.๓ หยิบกลักไม้ขีดในหีบเพลิงพระราชทานจุดไฟต่อเทียนชนวนที่ผู้เชิญหีบเพลิงพระราชทานถือไว้ รอจนเทียนลุกไหม้ดีแล้ว

๗.๔ ถวายบังคม (ไหว้) หนึ่งครั้งก่อนหยิบรูป ดอกไม้จันทน์และเทียนพระราชทาน (จำนวน ๑ ชุด) ในหีบเพลิงพระราชทาน จุดไฟหลวงจากเทียนชนวนแล้ววางใต้กลางฐานที่ตั้งศพ จากนั้นก้าวถอยหลังหนึ่งก้าว คำนับศพหนึ่งครั้งแล้วลงจากเมรุเป็นอันเสร็จพิธี

๕. ข้อกำหนดของกองพระราชพิธี

๕.๑ ผู้มีสิทธิ์ได้รับพระราชทานเพลิง ถ้าจะพระราชทานในต่างจังหวัด (นอกเขตรัศมี ๕๐ ก.ม. จากพระบรมราชวัง) ยกเว้นปริมณฑลใกล้กรุงเทพฯ ทางสำนักพระราชวังจะได้จัดหีบเพลิง ให้กระทรวงเจ้าสังกัดรับส่งไปพระราชทานเพลิงหรือให้เจ้าภาพศพไปติดต่อขอรับหีบเพลิงพระราชทานที่กองพระราชพิธีสำนักพระราชวัง

๕.๒ กรณีพระราชทานศพ ทั้งตามเกณฑ์ที่ได้รับพระราชทานและกรณีพิเศษ ที่ไม่มีเครื่องเกียรติยศประกอบศพในกรุงเทพฯ ทางสำนักพระราชวังจะได้จัดเจ้าพนักงานเชิญเพลิงหลวงไปพระราชทานโดยรถยนต์หลวง ทั้งนี้เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆทั้งสิ้น ยกเว้นกรณีปริมณฑลในรัศมี ๕๐ กิโลเมตร จากพระบรมมหาราชวัง เจ้าภาพจะต้องจัดรถรับ-ส่งเจ้าหน้าที่เชิญเพลิงด้วย

๕.๓ สำหรับเครื่องประกอบเกียรติยศ ได้แก่ หีบ โภศ ฉัตรตั้ง นั้นทางสำนักพระราชวังจะ
ได้เชิญไปประกอบและตั้งแต่งไว้มีกำหนด ๗ วัน เมื่อพ้นไปแล้ว เจ้าภาพหรือทายาทยังไม่มีกำหนด
พระราชทานเพลิง ถ้าราชการมีความจำเป็น ก็จะถอนส่วนประกอบนอกของหีบหรือโภศไปใช้ใน
ราชการต่อไป

๕.๔ ในการพระราชทานเพลิงนั้น เมื่อเจ้าหน้าที่เชิญพระราชทานหรือเจ้าภาพเชิญหีบ
เพลิงไปถึงมณฑลพิธี ในการนี้ห้ามเปิดหรือบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เนื่องจากเป็นการไม่
เหมาะสม

๕.๕ เจ้าภาพงานพระราชทานเพลิงศพ เมื่อจะขอรับหมายรับสั่งให้ติดต่อขอรับได้ที่กอง
พระราชพิธี

๕.๖ ก่อนงานพระราชทานเพลิงศพ ๑ วัน ให้เจ้าภาพติดต่อยืนยันความถูกต้องกับ
เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี

๖. การติดต่อวัดเพื่อเตรียมการพระราชทานเพลิงศพ

การพระราชทานเพลิงศพนั้น จะต้องไม่ตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษาของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
วันเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติ พระราชพิธีฉัตรมงคล (และตามประเพณีนิยม ไม่มีการเผาศพวันศุกร์)

การพระราชเพลิงศพที่เมรุหลวงหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
หากมีพระราชประสงค์ที่จะกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงตรงกับวันที่ผู้ชอราย
ไหนที่กำหนดไว้แล้ว เจ้าภาพรายนั้นจะต้องเลื่อนไปโดยไม่มีข้อแม้ทั้งนั้น

ผู้มีสิทธิได้รับพระราชทานเพลิง ถ้าจะพระราชเพลิงในต่างจังหวัด ทางสำนักพระราชวังจะ
ได้จัดหีบเพลิงให้เจ้าสังกัดหรือเจ้าภาพรับไปปฏิบัติ กรณีพระราชทานเพลิงในกรุงเทพมหานครและ
เขตปริมณฑลใกล้กรุงเทพฯ (จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรปราการ เฉพาะอำเภอเมือง อำเภอพระ
ประแดงและอำเภอสุมทรีเจดีย์) สำนักพระราชวัง จะจัดเจ้าพนักงานเชิญเพลิงหลวงพระราชทาน โดย
รถยนต์หลวง ทั้งนี้เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆทั้งสิ้นในการพระราชทานเพลิง

ในกรณีที่เจ้าภาพศพมีประสงค์จะถวายเงินเนื่องจากได้รับพระบรมราชานุเคราะห์สามารถ
สมทบทุนในองค์การกุศลในพระบรมราชูปถัมภ์ อาทิ มูลนิธิอานันทมหิดล หรือกองทุนโรงเรียนพระ
ตำหนักสวนกุหลาบ ฯลฯ โดยให้นำเงินหรือเช็คส่งมอบเลขาธิการพระราชวังพร้อมทั้งแจ้งความ
ประสงค์ในการมอบ เพิ่มสำนักพระราชวังจะได้ดำเนินการต่อไป

สำหรับเครื่องประกอบเกียรติยศ ได้แก่ หีบ โภศ ฉัตรตั้งนั้น ทางสำนักพระราชวังจะได้
เชิญไปประกอบและตั้งแต่งไว้มีกำหนดเพียง ๗ วัน เมื่อพ้นไปแล้วเจ้าภาพหรือทายาทยังไม่มีกำหนด
พระราชทานเพลิง ถ้าทางราชการมีความจำเป็นก็ถอนส่วนประกอบนอกของหีบ โภศ ไปใช้ใน
ราชการต่อไป

สรุป

ความรู้เกี่ยวกับเรื่องพิธีกรรมเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เพราะชุมชนในสมัยโบราณจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรม หรือสามารถทำพิธีกรรมได้ พิธีกรรมที่ผู้นำในสมัยโบราณที่ทำกันส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ที่เป็นความเชื่อของคนที่อาศัยท้องถิ่น ต่อมา มีชาวพ่อค้าต่างประเทศ เช่น ชาวอินเดีย กรีก โรมัน เป็นต้น เข้ามายังประเทศไทยและได้นำเอาแผนอารยธรรมเข้ามาด้วย ผู้นำชุมชนจึงได้รับเอาอารยธรรมเหล่านั้นมาเผยแพร่ในดินแดนของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมของชาวอินเดีย เพื่อยกฐานะของผู้นำให้สูงขึ้น

พระราชพิธีต่างๆ ส่วนใหญ่จะรับมาจากอินเดีย ดังจะเห็นได้จากพิธี ๑๒ เดือน มีพระราชพิธีทางศาสนาพราหมณ์ถึง ๑๑ เดือน มีพระราชพิธีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพียงเดือนเดียว ซึ่งพิธีต่างๆอิงอยู่กับอารยธรรมอินเดีย การยอมรับอารยธรรมอินเดียนั้น เนื่องจากอารยธรรมนั้นมีลักษณะสากล สามารถสื่อสารอ้างอิงและยอมรับกันทั่วไป การผสมผสานอารยธรรมของอินเดียและอารยธรรมดั้งเดิมจะเห็นได้ชัดเจนในพระราชพิธีของไทย เช่น พิธีถือพิพัฒน์สัตยา ซึ่งโดยรูปแบบของพิธีเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไทยในไตรภูมิพระร่วงและไตรภูมิโลกวิจิตรได้กล่าวถึงคุณสมบัติของจักรพรรดิราชไว้ ซึ่งเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ คือ กษัตริย์ที่มีบุญบารมีและปกครองประเทศโดยอาศัยหลักธรรมเป็นที่ตั้ง ความเกี่ยวข้องกับความรู้พระราชพิธีกับเรื่องไตรภูมิกล่าวได้ว่า พระราชพิธีสะท้อนให้เห็นอิทธิพลสถานะของพระมหากษัตริย์ เช่น พระราชพิธีราชาภิเษกเป็นพิธีที่แสดงถึงแสนยานุภาพของจักรพรรดิราชทั้งสิ้น

ด้านพิธีกรรมและประเพณี จัดเป็นจารีตประเพณี คือแนวปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย นับว่าเป็นสมบัติที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ประเพณีที่ประชาชนนับถือกัน เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้วได้แก่ จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี จารีตประเพณีหมายถึง สิ่งที่สังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง ผู้ใดฝ่าฝืนก็จะถือเป็นความผิด ความชั่ว จะต้องถูกตำหนิโดยสังคม ขนบประเพณีหมายถึงระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดไว้และปฏิบัติต่อกันมา ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่ประเพณีที่กำหนดเป็นระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน ส่วนทางอ้อมได้แก่ประเพณีที่ทราบกันโดยทั่วไป โดยไม่มีการวางระเบียบไว้แน่นอน ส่วนธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือถูกผิดเหมือนกับจารีตประเพณี เป็นแนวทางที่ทุกคนปฏิบัติทั่วไป

ในด้านการยึดถือทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ที่คนไทยได้ให้ความนับถือสืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า ทิพภาวะ หรือภาวะที่เป็นทิพของพระมหากษัตริย์ไทย มีปัจจัยบังคับหลายอย่าง ก่อนที่จะทำความเข้าใจสิ่งเหล่านี้ เราจะต้องเข้าใจว่า พระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้า พุทธ

เจ้า พระอินทร์ หรือจะเป็นอะไรก็ตาม ตามทัศนะของคนไทย พระมหากษัตริย์มีความสำคัญมากที่สุด เราจะเห็นได้จากพิธีกรรมต่างๆที่สนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์โดดเด่น เช่น พิธีราชาภิเษก พิธี นารายณ์ประทมสินธุ์ พระราชพิธีเมรุมาศ และพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และพิธีทางพระพุทธศาสนาเช่น พระราชพิธีเข้าพรรษา พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีมาฆะและวิสาขบูชา เป็นต้น

ส่วนกระบวนการและขั้นตอนในการขอไฟพระราชทานเพลิงศพนั้น ประเพณีไทยมี พิธีกรรมในการจัดการกับศพ เพื่อแสดงถึงความรักและอาลัยให้แก่ผู้ตายและเป็นการส่งวิญญาณผู้ตาย ไปสู่สุคติ ประเพณีไทยถือว่าการเผาศพเป็นประเพณีสุดท้ายที่ทุกคนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แม้ว่า บุคคลเหล่านั้นจะอยู่ในระดับชนชั้นใด ศพผู้มีบรรดาศักดิ์ หรือเจ้านายชั้นสูง ก็ไม่แตกต่างอะไรกับศพ ของไพร่ฟ้าประชาชนทั่วไป ในสมัยโบราณการพระราชทานเพลิงศพจะจัดให้มีเฉพาะบุคคลที่อยู่ใน วรรณะชั้นสูงเท่านั้น แต่เนื่องจากสถานการณ์ของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีที่คนในสังคมปฏิบัติ อยู่ก็เปลี่ยนไปเช่นเดียวกัน ดังพิธีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพ จึงเป็นประเพณีที่คนไทยนิยม นำมาใช้สำหรับคนสามัญทั่วไปที่ประกอบคุณงามความดี ทำประโยชน์ให้แก่สังคมและประเทศชาติ เพื่อเป็นเกียรติแก่วงศ์สกุลของผู้วายชนม์ และเป็นการสนับสนุนสถานะพระมหากษัตริย์ให้สูงเด่น ยิ่งขึ้น

บทที่ ๔

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปการวิจัย

การศึกษาเรื่องไฟพระราชนานในสังคมไทยปัจจุบัน ในเชิงพัฒนาการ เป็นการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษา เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของไฟก่อนสมัยพุทธกาลและสมัยพุทธกาล และเพื่อศึกษาเรื่องไฟพระราชนานในสังคมไทยปัจจุบันเชิงพัฒนาการ ขอบเขตของการวิจัย แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ขอบเขตของเนื้อหา ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของไฟทั้งก่อนและหลังพุทธกาล และการพัฒนาของการบูชาไฟที่มีต่อไฟพระราชนานในสังคมไทยปัจจุบัน และขอบเขตของเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และหนังสือ ตำรา เอกสารและงานวิจัย ตลอดจนคัมภีร์ต่างๆในศาสนาอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการบูชาไฟ สิ่งที่ค้นพบในการศึกษามีดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ แนวคิดและปฏิบัติเรื่องการบูชาไฟ

๑) การบูชาไฟในสมัยดึกดำบรรพ์

เรื่องการบูชาไฟสมัยดึกดำบรรพ์นี้โดยทั่วไปไม่ค่อยมีผู้ใดกล่าวถึงมากนัก ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากหลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ได้โดยชัดเจน หาได้ไม่มากนักและบางกรณีก็เป็นนิยายปรัมปรา ซึ่งน้อยคนจะเชื่อถือได้ อย่างไรก็ตาม หากกล่าวถึงการบูชาไฟ (บูชาয়) ในระยะเริ่มแรกและบ่อเกิดของโลกที่เนื่องมาจากการบูชาบวงสรวง หรือการบูชาไฟ ในกรณีนี้คัมภีร์พระเวทกล่าวไว้ว่า “ปุรุชผู้มีพันตา พันเท้า ซึ่งแทรกซึมอยู่ทั่วไปในโลกทุกแห่งทุกมุมยังคงขยายนิ้วทั้งสิบไปเหนือโลกอยู่ ปุรุชเท่านั้นเป็นทั้งหมดก็คือ เป็นสิ่งที่ได้มีเป็นมาแล้ว และเป็นสิ่งที่จะมีจะเป็นต่อไป อนึ่ง ปุรุชเป็นเจ้าแห่งอมฤตภาพและเป็นใหญ่เหนือสิ่งที่เจริญเติบโตขึ้นเพราะอาหาร” จากข้อความที่ยกมากล่าวไว้นี้แสดงให้เห็นว่า ปุรุชที่ปรากฏนี้ มีลักษณะเป็นวิญญาณอันบริสุทธิ์ที่แผ่ซ่านไปทั่วทุกแห่งและมีความยิ่งใหญ่อย่างเห็นได้ชัดเช่น การเป็นเจ้าแห่งความไม่ตาย (อมฤตภาพ) ปุรุชนี้เมื่อว่าโดยหน้าที่ก็อยู่ในฐานะที่เป็นการบวงสรวงจักรวาลโดยเอาเองเป็นเครื่องสังเวยและโดยวิธีนี้พิธีการบวงสรวงที่พวกนักบวชได้ปฏิบัติอยู่ในโลก จึงถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดต่างๆ ที่มีความสำคัญทางด้านจักรวาลวิทยา” อีกประการหนึ่ง

ข้อมูลที่ยกมากล่าวไว้ นั้น แสดงให้เห็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับการบูชาไฟ (บูชาয়) การบูชาไฟในสมัยเริ่มแรกนั้น มีปุรุชเป็นเครื่องเช่นสังเวย ที่ปุรุชนี้อุบัติขึ้น “กล่าวคือ ครั้งแรกอุบัติขึ้นมีลักษณะเป็นวิญญาณอันบริสุทธิ์และอยู่ในฐานะที่เป็นการบวงสรวงจักรวาล โดยเอาตัวเองเป็นเครื่องสังเวยและไม่มีเพศ ครั้งที่สองเกิดขึ้นมาเป็นเพศชายและเป็เหยื่อที่ใช้บวงสรวงเทวดาและฤาษี ซึ่งปุ

รุษะทั้งสองกรณีนี้ กรณีแรกคือปุรุชะที่เกิดมาครั้งแรกหมายถึงพระพรหมผู้ปรากฏพระองค์เป็นองค์ปฐม ส่วนในกรณีที่สองที่หมายถึงเทพดาชาตินั้นหนังสือปุรุสุทตะ ไม่ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม อาจสันนิษฐานความหมายของปุรุชะ กรณีหลังนี้ ได้เป็น ๒ ความหมายด้วยกันคือ (๑) หมายถึงเครื่องสังเวทที่เป็นรูปธรรมคือมนุษย์ชาย (๒) หมายถึงเครื่องสังเวทที่เป็นนามธรรม คือ การมีใจศรัทธาอุทิศชีวิตให้แก่ยัญพิธี

ข้อสันนิษฐานดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า ความหมายข้อที่ ๒ ดูจะมีความเป็นไปได้มากกว่าข้อที่ ๑ เนื่องจากปุรุสุทตะ เองไม่ได้อธิบายให้เห็นถึงการใช้มนุษย์ผู้ชายบูชายัญไว้อย่างชัดเจน และด้วยความไม่ชัดเจนเช่นนี้ อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พวกพราหมณ์บงพวกในสมัยหลังเข้าใจว่า การใช้มนุษย์ประกอบยัญพิธีเป็นบัญญัติของพระเวท (ฤคเวท) บ้างก็อาจเป็นไปได้ ดังนั้นจึงได้ใช้มนุษย์บูชายัญในการต่อมา และข้อความในคัมภีร์พระเวททั้งหมดที่ยกมา อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวว่า “เราย่อมเห็นเค้าสัพพัตถเทวนิยม ซึ่งกลายมาเป็นเอกเทวนิยม การบูชายัญ การแบ่งชั้นวรรณะอันปรากฏในยุคแรกของศาสนาฮินดู” ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การเรียกการบูชายัญในครั้งนี้เป็นการบูชายัญในสมัยดึกดำบรรพ์หรือสมัยโบราณ

๒) การบูชาไฟ (บูชายัญ) ในสมัยพระเวท

การบูชาในสมัยพระเวทนี้ มีหลายชนิดและมีวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมแตกต่างกันออกไป เช่น “ยัญพิธีเพื่อให้ได้ชัยชนะในการสงคราม ยัญพิธีเพื่อให้ข้าวกล้าพืชผลมีผลอุดมสมบูรณ์ ยัญพิธีเพื่อให้ได้รับความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น ยัญพิธีอย่างหนึ่งที่บูชาสรวงเทพเจ้าองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับยัญพิธีนั้น” ดังนั้นในสมัยพระเวทนี้ จึงมีการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ ซึ่งตอนที่เกิดความเชื่อในความมีอยู่ของเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก ลักษณะนี้เรียกว่า พหุเทวนิยม จากนั้นความเชื่อถือของชาวอินเดียก็เปลี่ยนไปเป็นเอกเทวนิยม (เชื่อว่ามิพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น) ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทว่า

“มิไฟอยู่เพียงหนึ่ง พระอาทิตย์เพียงหนึ่งดวง และรุ่งทิวาเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้นจึงกลายเป็นสิ่งต่างๆทั้งปวง บุคคลที่ยอมรับว่ามีพรหมเป็นวิญญานสากลที่แทรกอยู่ในปุรุชะ ย่อมเป็นผู้รู้ความจริง”

มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่ง การบูชาไฟ หรือการบูชายัญ ในสมัยพระเวทยุคแรกๆนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยสิ่งที่ดีตนปรารถนา แต่จะสมหวังหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความกรุณาของเทพเจ้าอย่างเดียว มนุษย์ไม่มีอำนาจที่จะบังคับเทพเจ้าได้ แต่สมัยต่อมา (โดยเฉพาะสมัยพราหมณ์) การบูชายัญถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ และถ้าทำถูกต้องตามพิธี จะสามารถบังคับให้เทพเจ้าอำนวยสิ่งที่ดีตนเองปรารถนาได้ ในขณะที่เดียวกันถ้าทำพิธีไม่ถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนแม้แต่เพียงเล็กน้อย ก็เกิดผลเสียหรือไม่ได้ผลตามที่ต้องการ

๓) การบูชาไฟ (บูชาัยญ) ในสมัยพุทธกาล

๓.๑ ลักษณะการบูชาไฟ (บูชาัยญ) ในสมัยพุทธกาล

หลักฐานในพระไตรปิฎก บอกให้ทราบว่า การบูชาไฟ (บูชาัยญ) ในสมัยนี้มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ การบูชาด้วยสิ่งที่มีชีวิต เช่น แพะ แกะ ไก่ อย่างหนึ่ง การบูชาัยญด้วยวัตถุธรรมดา เช่น เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง อย่างหนึ่งและการบูชาไฟอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตามการบูชาในสมัยนี้ มักจะบูชาัยญด้วยชีวิตสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น สัตว์ คน เป็นเครื่องสังเวทเทพเจ้า เท่าที่ศึกษา พบว่า สัตว์ที่ใช้บูชาัยญมีอยู่ ๗ ชนิด คือ ช้าง ม้า แพะ แกะ โค ไก่ สุกร ส่วนคนที่ใช้ในการบูชานั้น เป็นเด็กชาย และเด็กหญิง ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาด้วย

การบูชาไฟหรือการบูชาไฟนั้นทำได้เพียง ๓ วรรณะคือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ส่วนศูทร ไม่มีสิทธิ์ทำการบูชาัยญ อนึ่งในการบูชาัยญทุกครั้งมีสิ่งที่จำเป็นและสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ “ไฟ” ซึ่งมีไว้เผาผลาญสัตว์และวัตถุสิ่งของอื่นๆที่ใช้ในการบูชาัยญ ส่วนการบูชาไฟ มักกระทำการก่อไฟและเผาไม้หรือฟืนบูชาไฟ โดยการกระทำเช่นนี้ ย่อมเป็นที่มาแห่งสิ่งต่างๆได้ เช่น บุญ หรือ ความสะอาด บริสุทธิ์ได้ ดังนั้นจึงควรให้ความเคารพนับถือและไม่ควรประมาทในการบำเรอไฟ หรือ การบูชาไฟ และผู้ที่มีการบูชาไฟเช่นนี้ มีทั้งพราหมณ์ ดาบส และชฎิล เช่น ชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อรุณเวลากัสสปะ นทีกัสสปะ และ คยากัสสปะ ซึ่งมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก ต่างก็พากันบูชาไฟมาแล้วทั้งนั้น

๓.๒ หลักคำสอนที่ทำให้เกิดการบูชาไฟ (การบูชาัยญ) ในสมัยพุทธกาล

การบูชาไฟ หรือการบูชาัยญถือว่าเป็นพิธีที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ โดยได้มีการถือปฏิบัติมาโดยลำดับ และ แม้ในสมัยพุทธกาลก็ยังถือปฏิบัติกันอยู่ ทั้งนี้ก็มีคำสอนรับรองให้มีการกระทำการบูชาัยญได้ในคัมภีร์พระเวท โดยเฉพาะคัมภีร์นี้ได้รวบรวมเวทมนต์สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าไว้ทั้งหมด

การบูชาไฟ หรือการบูชาัยญ ก็คือบัญญัติของคัมภีร์พระเวทนั่นเอง อีกทั้งพราหมณ์สอนกันว่า ัยญพิธีนี้เป็นการกระทำที่ดี ไม่ควรละเลย ดังที่มีข้อความปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภควัทคีตาว่า “กรรมดีเช่นการประกอบัยญพิธี การให้ทานหรือการบำเพ็ญตบธรรมเป็นต้น หากใช้กรรมที่พึงละเลยไม่ หากเป็นกรรมที่พึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไป” ดังนั้นหลักคำสอนที่ก่อให้เกิดการบูชาไฟ หรือ การบูชาัยญ ก็คือหลักคำสอนที่มาจากคัมภีร์พระเวท และหลักคำสอนของพราหมณ์นั่นเอง

๓.๓ การบูชาไฟ (บูชาัยญ) ตามทัศนะของพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

ลักษณะการบูชาไฟ หรือการบูชาัยญที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ส่วนมากเป็นการบูชาัยญ โดยวิธีการฆ่าสัตว์บูชาเทพเจ้า เช่นฆ่า โค แพะ แกะ ไก่ แล้วเผาบูชาเทพเจ้า ซึ่งแนวคิดแนวปฏิบัติเช่นนี้ พระพุทธศาสนาเห็นว่า มีผลเป็นทุกข์ หรือเป็นบาปและสอนอยู่เสมอว่า การบูชาไฟก็ดี การบูชาัยญก็ดี ผู้การบูชาคนที่ควรบูชาที่อบรมดีแล้วไม่ได้ แม้ว่าผู้นั้นจะได้บูชาด้วยทรัพย์สินเป็นพันก

หาบะก็ตาม ก็สู้การบูชาคนที่ควรบูชาที่อบรมดีแล้ว คนเดียว แม้เพียงครูเดียว ก็ยังประเสริฐกว่าผู้บูชาด้วยทรัพย์เป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาไม่ให้การสนับสนุนการบูชาไฟ หรือการบูชาอัญมณี หรือการบวงสรวงอันวอนใดๆในโลก โดยเฉพาะการอ้อนวอนขอพรต่างๆจากเทพเจ้านั้นถือได้ว่า ไม่ใช่หน้าที่ของชาวพุทธโดยแท้ หน้าที่ของชาวพุทธ คือ การกระทำด้วยความเพียรพยายาม และการพัฒนาตนเอง ซึ่งมนุษย์พัฒนาตนเองดีแล้ว สามารถเป็นผู้ที่ประเสริฐจนกระทั่งเทวดาไหว้ได้

จากทัศนคติของพระพุทธศาสนาที่ไม่เห็นด้วยกับการบูชาไฟ หรือการบูชาอัญมณีของพราหมณ์ว่ามีข้อเสียหรือผลเสียก็ตามแต่ก็ยังมีผลดีต่อคนบางกลุ่มในศาสนาพราหมณ์ที่ยังถือเรื่องนี้อยู่ กล่าวคือ ทำให้พวกเขาละเลิกการบูชาไฟ และหันมาสนใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาจนพันทุกข์ทั้งปวงได้ในภายหลังเช่น พวกชฎิล ๓ พี่น้อง ซึ่งได้แก่ อรุณเวกัสสปะ คยาภิสสปะ และนทีกัสสปะ ต่อมาภายหลังได้ขอบวชในพระพุทธศาสนาและบำเพ็ญธรรมจนได้บรรลุพระอรหันต์ทุกท่าน

อย่างไรก็ตาม ทัศนคติของพระพุทธศาสนาที่ไม่เห็นด้วยกับการบูชาอัญมณีของพราหมณ์ ทำให้เกิดผลดีดี คือ ทำให้มนุษย์เลิกคิดว่าการฆ่าสัตว์บูชาอัญมณี หรือการบูชาไฟเป็นบุญ ทำให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ด้วยรอดพ้นจากภัยอันตราย และทำให้มนุษย์เข้าใจว่า ความปรารถนาต่างๆที่ได้มา เป็นเพราะผลแห่งการกระทำ ไม่ใช่เป็นเพราะอ้อนวอน อีกทั้งทำให้สังคมปราศจากความวุ่นวายเดือดร้อน

๓.๔ การปฏิรูปการบูชาไฟ หรือ การบูชาอัญมณีตามหลักพระพุทธศาสนา

การปฏิรูปการบูชาตามหลักพระพุทธศาสนานั้นแท้จริงก็คือเอาคำว่า “อัญมณี” มาให้ความหมายใหม่ โดยคงคำเดิมไว้ ซึ่งการปฏิรูปการบูชาตัวเองทำให้ศาสนาของพระพุทธเจ้ามีความโดดเด่นอยู่ในระดับหนึ่ง และการที่พระองค์ทรงปฏิรูปในเรื่องดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง โดยสังเกตได้จากการบูชาของพระมหากษัตริย์ หรือของพราหมณ์ แต่ละครั้งมักจะเข้ามาถามพระพุทธเจ้าก่อนทุกครั้ง และพระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายให้ฟังอย่างชัดเจน

การปฏิรูปการบูชาไฟ หรือบูชาอัญมณีตามหลักพระพุทธศาสนา ส่วนมากจะมีการปฏิรูปเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น หรือมีผู้เข้ามาถามพระพุทธองค์ และเมื่อพระองค์ตรัสตอบก็ได้เน้นให้การบูชาอัญมณีมีการปฏิรูปในลักษณะต่างๆ เช่น การปฏิรูปการบูชาอัญมณีของผู้ชอบฆ่าสัตว์บูชาอัญมณี มาเป็นการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งคำนี้มีความหมายรวมไปถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่คนอื่น หรือตกทุกข์ได้ยาก การบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ และการให้ความช่วยเหลือบุคคลในสังคมในรูปของทานลักษณะต่างๆ เช่น การให้สิ่งของ การให้ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง การให้ความไม่เบียดเบียน เป็นต้น

๔.๑.๒ การพัฒนาการของไฟพระราขทานในสังคมไทยปัจจุบัน

๑) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดงานศพของคนในสังคม

ประเพณีมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย เมื่อมนุษย์ต้องการจะแสวงหาเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ จึงได้สร้างประเพณีเกี่ยวกับชีวิตขึ้น เช่น พิธีรับขวัญเด็กเกิดใหม่ พิธีบวช พิธีแต่งงาน และพิธีจัดงานศพ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับงานศพ ถือเป็นวิธีที่มีความสำคัญอีกพิธีหนึ่ง ซึ่งมีความสลับซับซ้อน มีขั้นตอนดังที่ เสฐียร โกเศศ ได้กล่าวไว้ว่า “การเกิดและการตายเป็นของคู่กันมีความเกิดเป็นเบื้องต้นและมีความตายเป็นเบื้องตายเป็นแห่งชีวิต ฉะนั้นเกิดและตายเป็นของต่อเนื่องถึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับมนุษย์ จึงให้ความสำคัญเพราะเป็นขั้นต้น และขั้นปลายแห่งชีวิตต้องประกอบพิธีกรรมตามประเพณีเพื่อประโยชน์สุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า”

๒) การจัดศพที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล คือ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับคนตาย การจัดศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความโศกเศร้าสำหรับคนทั่วไปคนอินเดียในสมัยโบราณมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนั้นมีหลากหลาย เช่น ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่า หรือในป่าช้าผิติดิบ ประเพณีที่นำศพไปฝังดิน ประเพณีนำศพไปเผาไฟ ประเพณีนำกระดูกไปก่อเจดีย์เก็บไว้เพื่อบูชาและประเพณีนำศพไปทิ้งแม่น้ำ เป็นต้น

๓) การจัดพิธีศพพระบรมศพและพระสวาก ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงขั้นตอนเกี่ยวกับการตายไว้เฉพาะพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ว่ากระทำเหมือนอย่างที่ปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมหาปริณิพพานสูตร โดยหลังจากพระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว พระพุทธองค์ทรงบอกกับพระอานนท์ ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอานนท์จึงได้ทูลถามเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติต่อพุทธสรีระและพระบรมศพของพระพุทธเจ้า คือ (๑) การปฏิบัติต่อพุทธสรีระของพระพุทธเจ้า (๒) การบูชาพุทธสรีระ (๓) การอัญเชิญพุทธสรีระ (๔) การถวายพระเพลิงพุทธสรีระ (๕) การดับจิตกาธาน เมื่อไฟเผาไหม้พุทธสรีระหมดแล้ว (๖) การแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (๗) การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ

สำหรับพิธีจัดงานศพ โดยการเผาในสมัยพุทธกาล สรุปกล่าวได้ดังนี้

๑. ขั้นตอนเตรียมงานศพ ขั้นตอนนี้เริ่มแต่เสียชีวิตจนถึงการเตรียมศพเพื่อตั้งบำเพ็ญกุศลในสมัยพุทธกาลมีวิธีการเตรียมงานศพดังนี้

๑.๑ การสัการะศพ หลังจากการเสียชีวิต

๑.๒ การรดน้ำศพ มีปรากฏในพระราชพิธีถวายพระเพลิงของพระบรมศพของพระบิดา

๑.๓ การห่อศพ มีปรากฏหลักฐานเฉพาะห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า

๑.๔ การนำศพใส่โลง มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๒. การจัดพิธีกรรมพระบรมศพของพุทธบิดา

๒.๑ ขั้นตอนบำเพ็ญกุศล ในระหว่างที่รอการจัดการศพนั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้เสียชีวิต

๒.๒ ขั้นตอนการจัดศพของชาวอินเดียโบราณโดยพิธีเผาศพตลอดถึงการฝังศพตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งไม่มีขั้นตอนพิธีกรรมประกอบอะไร ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นสำหรับพิธีการเผาศพตามแนวพุทธในสมัยพุทธกาล มีดังนี้

(๑) สถานที่เผาศพ ในสมัยพุทธกาล เมื่อบุคคลเสียชีวิต สิ่งที่มีความสำคัญประการแรกคือ สถานที่เผาศพ เรียกว่า “จิตกาธาน” หรือ “เชิงตะกอน”

(๒) เรือนสำหรับปลงศพ ในพุทธกาลนั้น นอกจากจะมีเชิงตะกอนเผาศพแล้ว ปรากฏว่ายังมีเรือนสำหรับปลงซากศพของคนตายด้วย เรียกว่า “เรือนยอด”

(๓) ขบวนศพ ความเคลื่อนศพนำไปเผา ณ เชิงตะกอนนั้น

(๔) พิธีบังสุกุล ในพุทธกาลนั้นไม่ได้กล่าวถึง การทอดผ้าบังสุกุลและอาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุล

(๕) การทำประทักษิณศพ ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เช่นพระพุทธเจ้า หรือ กษัตริย์ ผู้จุดไฟเผาจะทำพิธีถวายสักการะด้วยด้วยการประทักษิณรอบเชิงตะกอนจำนวน ๓ รอบ

(๖) การจุดไฟเผาศพ พิธีกรรมการทำประทักษิณศพ ในกรณีถวายพระเพลิงพุทธสรีระครั้งแรกจุดไฟไม่ติด แต่หลังจากพระมหากัสสปะมาทำประทักษิณแล้ว ไฟก็ลุกโผลงขึ้นเอง แต่ในพิธีศพทั่วไปเมื่อทำพิธีประทักษิณแล้ว ก็จุดไฟเผาเป็นไปตามปกติ

(๗) การเก็บอัฐิ เป็นพิธีกรรมสุดท้ายในการเผาศพของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล คือ เมื่อทำพิธีเผาแล้ว ก็นำกระดูกไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างไว้ เพื่อเป็นบูชาสำหรับผู้ที่มีความเคารพนับถือ

๓. การจัดพิธีศพของพุทธสาวก

การจัดพิธีศพของพระสารีบุตร กล่าวกันว่า พวกเขาและมนุษย์มาทำสักการบูชาศพของพระสารีบุตร และช่วยกันทำที่ตั้งศพเพื่อฌาปนกิจอย่างวิจิตรตระการตาแล้วทำฌาปนกิจสรีระศพของพระสารีบุตรตามประเพณี หลังจากทำพิธีฌาปนกิจแล้ว พระจุนทะได้ช่วยเหลือเก็บอัฐิ ได้ดำริเก็บบาตรและจีวรกลับสู่เขตวันมหาวิหาร

ส่วนพระโมคคัลลานะ เมื่อนิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปทรงกระทำฌาปนกิจของพระโมคคัลลานะเถระแล้วรับสั่งให้เก็บอัฐิมาและให้ก่อพระสถูปขึ้น ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูพระเวฬุวันมหาวิหารและบรรจุอัฐิพระเถระไว้ในสถูปนั้น

๔.๑.๒ ความเชื่อและพิธีกรรม

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นแนวทางการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย นับว่าเป็นสมบัติที่มีคุณค่า ความเชื่อและประเพณีที่ประชาชนที่นับถือกันอยู่ กล่าวโดยภาพรวมแล้วได้แก่ จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี จารีตประเพณี หมายถึงสิ่งที่สังคมมีความเชื่อมั่น ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง มีพิธีกรรมเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ตนเองและชุมชน ผู้ใดฝ่าฝืนจะมีโทษถือเป็นความผิด ความชั่ว ถูกตำหนิจากคนในสังคม ขนบประเพณี หมายถึง ระเบียบแผนผังที่สังคมได้กำหนดขึ้นและมีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ทั้งตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่ประเพณีเป็นระเบียบแบบแผนและขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างชัดเจน เช่น พิธีจัดศพและปลงศพ และพิธีพระราชพิธีต่างๆ เป็นต้น ส่วนทางอ้อม ได้แก่ประเพณีทั่วไปไม่มีการจัดไว้เป็นแบบแผนและขั้นตอน ส่วนธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาที่คนสามัญทั่วไปควรกระทำ เช่นพิธีเกี่ยวกับการเกิด การตาย พิธีเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เช่นการสวดมนต์ บำเพ็ญภาวนา การกราบไหว้บูชา เป็นต้น พิธีกรรมต่างๆที่มีการปฏิบัติกันอยู่ในสังคมนั้นมีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อของคนในสังคม คือ ความรู้สึกคล้อยตามหรือเห็นด้วยหรือเห็นเป็นจริงเช่นนั้นด้วยความเชื่อของมนุษย์ ส่วนมากเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะบางครั้งมนุษย์ก็หาเหตุผลจากภยธรรมชาติได้ ก็จินตนาการเอาเองว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลึกลับที่แฝงอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ก็เกิดความกลัว จึงแสวงหาวิธีที่จะป้องกันตัวเองและแสวงหาความปลอดภัยให้แก่ตัวเองก็ได้จัดพิธีกรรมต่างๆให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ จึงถือให้ถือปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นประเพณีของคนในกลุ่มชนแต่ละเผ่าพันธุ์ ประเพณีบางอย่างก็กลายมาเป็นประเพณีระดับชาติถือปฏิบัติร่วมกันเช่น ประเพณีจรดพระนังคัลแลกนาขวัญ เป็นต้น

๔.๑.๓ พิธีกรรมจัดศพทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

๑. พิธีกรรมจัดศพทางพระพุทธศาสนา

การจัดพิธีศพทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นับตั้งแต่พิธีศพของพระบรมศาสดา พุทธสาวก พุทธบิดาตลอดจนถึงพิธีจัดศพชาวพุทธทั่วไปในประเทศไทย การจัดพิธีงานศพในสมัยพุทธกาลจัดแบบเรียบง่าย เน้นเนื้อหาสาระ ไม่มีการเก็บไว้หลายวัน สูงสุดไม่เกิน ๗ วัน การจัดศพไม่มีขั้นตอนมากมาย เน้นการสักการะศพด้วยของหอมต่างๆ มีการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย มีการละเล่นตามความเหมาะสม ความต้องการของญาติเช่น กรณีจัดศพของพระสารีบุตร และพิธีศพที่มีการเผาเป็นที่สุด แม้แต่พระบรมศาสดา แล้วนำเอาอัฐมาบรรจุเป็นสถูปเจดีย์ไว้ให้มหาชนได้เคารพบูชาเพราะเป็นบุคคลสำคัญ

ไฟพระราชทานก็เป็นเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะปัจจุบันกลายเป็นค่านิยมของคนในสังคมพยายามที่จะขอพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ไฟพระราชทานถือว่าเป็นไฟที่

บริสุทธิ์และศักดิ์สิทธิ์ เป็นไฟที่ได้มาจากแสงอาทิตย์ สมัยโบราณใช้ไฟประเภทนี้เฉพาะถวายพระเพลิง พระศพพระมหากษัตริย์เท่านั้นแต่ปัจจุบันได้พัฒนาการมาเป็นไฟพระราชทานแก่ประชาชนผู้ประกอบคุณงามความดีและทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ นอกจากนี้ในด้านการปกครอง ไฟพระราชทานยังได้แสดงถึงทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นสมมติเทพ มีภาระหน้าที่ในการปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขและทำให้ประชาชนมองเห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ได้ผลทางด้านจิตวิทยาอีกด้วย

๒. พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์

จากการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้พบว่า คำสอนของศาสนาพราหมณ์ มีอิทธิพลต่อประเพณีและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางความเชื่อ อันเป็นสิ่งส่งเสริมและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดและวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านานและยังมีบทบาทต่อพระมหากษัตริย์และราษฎรทั่วไปอย่างต่อเนื่องมาทุกยุคทุกสมัย ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา การศึกษาและศิลปวัฒนธรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้กลายเป็นฐานของสังคมไทยนั้น การเรียนรู้ความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์จึงเป็นการเรียนรู้สังคมและวัฒนธรรมของไทยไปพร้อมๆ กันด้วย

พิธีทางศาสนาพราหมณ์มีอยู่มากมายที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีไทย แต่ในที่นี้จะขอนำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง ๔ พิธีคือ

๑. พิธีราชาภิเษกที่แสดงถึงฐานะและภาวะเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ ราชาภิเษกนับว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งชีวิตสำคัญของพระมหากษัตริย์

๒. พระราชพิธีนารายณ์ประทมสินธุ์และพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท ในคำให้การของชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึง พิธีนารายณ์สินธุ์ว่า เป็นวิธีประจำเดือน ๘ โดยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงมูรธาภิเษก แล้วเปลื้องเครื่องสنان พระราชทานแก่พราหมณ์

๓. พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นวิธีทำกันในเดือน ๕ และเดือน ๑๐ โดยทำในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีโองการแข่งน้ำให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการถือน้ำต่อพระพักตร์พระมหามณีนภิฎมากร

๔. พิธีพระราชจอบเปรี๊ยะ ในรัชกาลที่ ๔-๕ ได้เพิ่มสวดมนต์ไว้เลี้ยงพระก่อนที่จะเริ่มพิธีพราหมณ์คือก่อนที่จะจุดโคมของพราหมณ์

นอกจากพิธีกรรมที่ได้ยกมากล่าวไว้นั้นเป็นแต่เพียงเล็กน้อย พิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ยังมีอยู่มากมายซึ่งมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

๓. วิธีการปฏิบัติในการขอไฟพระราชทาน

กระบวนการและขั้นตอนในการขอไฟพระราชทานเพลิงศพนั้น ประเพณีไทยมีพิธีกรรมในการจัดการศพ เพื่อแสดงถึงความรัก และอาลัยให้แก่ผู้วายชน และเป็นการส่งวิญญาณผู้ตายไปสู่สุคติประเพณีไทยถือว่าการเผาศพเป็นประเพณีสุดท้าย ที่ทุกคนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แม้ว่าบุคคลเหล่านั้น จะอยู่ในระดับชนชั้นใด ศพผู้มีบรรดาศักดิ์ หรือเจ้านายชั้นสูง ก็ไม่แตกต่างอะไรกับศพของไพร่ฟ้าประชาชนทั่วไป ในสมัยโบราณการพระราชทานเพลิงศพ จะจัดให้เฉพาะผู้อยู่ในวรรณะสูงเท่านั้น แต่เนื่องจากสถานการณ์ของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีที่คนในสังคมปฏิบัติอยู่ก็เปลี่ยนไปเช่นกัน ดังพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพ สมัยโบราณจะจัดทำเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น ปัจจุบันก็ได้นำมาใช้กับประชาชนทั่วไป ที่ได้ทำคุณงามความดี ทำประโยชน์ให้แก่สังคมและประเทศชาติ เพื่อเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลของผู้วายชนม์ และสนับสนุนสถานะของพระมหากษัตริย์ให้สูงยิ่งขึ้น

๔.๒ อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่องไฟพระราชทานในสังคมไทยปัจจุบันในเชิงพัฒนาการ ได้พบว่า การบูชาไฟนั้นมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล การจะมีหลักฐานว่า ไฟเกิดขึ้นเมื่อใดนั้น ไม่มีหลักฐานกล่าวไว้แน่นอน อย่างไรก็ตาม หากจะกล่าวถึงการบูชาไฟในสมัยเริ่มแรก การบูชาบวงสรวงบูชาคัมภีร์พระเวทกล่าวไว้ว่า “ปุรุษมีพันตา พันเท้า แทรกซิมอยู่ทุกหนทุกแห่ง บุรุษเท่านั้น เป็นสิ่งที่มีมาแล้วและจะมีอีกต่อไป อนึ่งปุรุษเป็นเจ้าของอมฤตภาพและเป็นใหญ่ขึ้นมาเพราะอาหาร” จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ปุรุษในลักษณะเป็นวิญญาณอันบริสุทธิ์ที่แผ่ซ่านอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทำหน้าที่อยู่ในฐานะเป็นกระบวนการของจักรวาลโดยเอาตนเองเป็นเครื่องสังเวก โดยวิธีนี้ เป็นวิธีที่นักบวชได้ปฏิบัติกันอยู่ในโลก และเป็นวิธีที่มีความสำคัญสอดคล้องกับ พระมหาเสนาะ กัณหัตถ์ ได้กล่าวไว้ในเรื่อง “การศึกษาแนวคิดและการปฏิบัติเรื่องการบูชาอัญตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” ความว่า การบูชาไฟ (บูชาอัญ) จัดเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งของพราหมณ์ มีความหมายแสดงถึงความเคารพเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ ระบุไม่ได้ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อใด แต่ก็สันนิษฐานว่า เมื่อมนุษย์ประสบกับภัยพิบัติจากธรรมชาติ โดยที่มนุษย์คิดว่าสิ่งเหล่านี้เกิดมาจากอำนาจเทพเจ้าซึ่งมีลักษณะเป็นเทพเจ้า เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ จึงเช่นสรวงเทพเจ้าเหล่านั้น จึงมีการบูชาไฟเกิดขึ้น และถือสืบเนื่องกันมาดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท

จากการศึกษาพระไตรปิฎกพบว่า การบูชาเพลิง (บูชาอัญ) เป็นการโต้ตอบประเด็นเรื่องเดิมที่มีมาจากศาสนาพราหมณ์ที่มีวิวัฒนาการมานาน ทำให้พวกพราหมณ์เกิดการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมไปด้วย เดิมทีเดียวการบูชาไฟสำเร็จด้วยวัตถุเพียง เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง เท่านั้น ไม่มีการฆ่าสัตว์ พวกพราหมณ์เข้าผิดเกี่ยวกับการบูชาไฟ (บูชาอัญ) จึงทำให้มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตขึ้น

ท่าทีของพระพุทธศาสนา ก็คือมีมีการยอมรับการบูชาไฟ (บูชาอัณ) ในรูปแบบเดิมมาเป็น การบูชาไฟ (บูชาอัณ) ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา คือ อัณมีความหมายในการให้ “ทาน” หรือ “อภัยทาน” ซึ่งถือเป็นการบูชาอัณอันยิ่งใหญ่ และการมองเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน และไม่เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นอีกด้วย

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาที่ปฏิบัติกันในสมัยปัจจุบันนั้นจะเห็นว่า แนวคิดและความเชื่อของคนไทยส่วนใหญ่มีมาจากพระพุทธศาสนาและมีคติของพราหมณ์ปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ที่เห็นได้ชัดคือ พิธีกรรมต่างๆที่เป็นพระราชพิธีและพิธีกรรมต่างๆในสังคมไทย เช่น พิธีมงคลสมรส ซึ่งก็มีทั้งประเพณีสงฆ์ พิธีสวดมนต์ ถวายภัตตาหารและหลังน้ำพุทธมนต์ ทางด้านศาสนสถาน ก็มีทั้ง วัด โบสถ์ วิหาร เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งใช้เป็นทีประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทั้งพราหมณ์และพุทธเมื่อกล่าวโดยภาพรวม จะเห็นว่าคำสอนของศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อประเพณีไทยและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางความเชื่อและสร้างภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย จะเห็นได้จากประเพณีและพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นพิธีราชาภิเษก พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์และพิธีพระราชพิธีกุศลต่างๆ เช่น พิธีเข้าพรรษา พระราชาพิธีมาฆบูชา และพิธีวิสาขบูชา เป็นต้น เป็นพิธีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

พระราชพิธีอีกประการหนึ่งคือ พระราชพิธีงานพิธีเมรุมาศ ซึ่งวิวัฒนาการมาจากพระราชพิธีที่มีพื้นฐานมาจากสมัยพุทธกาล เช่น พิธีถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า พระราชบิดาของพระพุทธเจ้า ตลอดถึงการถวายพระเพลิงแก่เหล่าสาวกที่ปรินิพพานไปแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดถวายพระเพลิงศพของพระพุทธเจ้า จัดธรรมเนียมของพระจักรพรรดิ ซึ่งจัดให้สมศักดิ์ศรี และแสดงให้เห็นถึง “ทิพภาวะ” ของพระมหากษัตริย์ และจะต้องจัดให้ยิ่งใหญ่ มีขั้นตอนมากมาย และเตรียมงานมากกว่าคนธรรมดา การถวายพระเพลิงศพพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่มีความสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์ไทย ถึงแม้ว่าจะมีการเผาเช่นคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่ในพิธีกรรมจะใช้ไฟพระราชทานเพลิงศพด้วยไฟพิเศษ คือ ไฟที่บริสุทธิ์จากแสงอาทิตย์ ดังที่ประพันธ์ กุลวานิช ได้กล่าวไว้ว่า “การใช้ไฟถวายพระเพลิงมหากษัตริย์ ในสมัยก่อน ใช้ไฟที่บริสุทธิ์ คือ ไฟที่ได้จากแสงอาทิตย์เท่านั้น” ในสมัยปัจจุบัน ไฟประเภทนี้ได้วิวัฒนาการมาเป็นไฟพระราชทาน คือพระราชทานไฟให้แก่ประชาชนคนสามัญทั่วไป ซึ่งได้กระทำคุณงามดีแก่สังคมและประเทศชาติ เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่วงศ์ตระกูล และอีกประการหนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ที่มีอิทธิพลแก่สังคมไทยตลอดถึงการสร้างแรงจูงใจให้คนในสังคมเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สูงส่งมากขึ้นอีกด้วย

๔.๓ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๔.๓.๑ ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีต่างๆในด้านประเพณีและพิธีกรรมจากลัทธิและศาสนาต่างๆที่มีต่อวัฒนธรรมและประเพณีของไทย

๔.๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบบรรทัดประโยชน์ที่เกิดจากความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นหลัก รองลงมาได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสที่เกี่ยวข้อง

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา. กระทรวงวัฒนธรรม. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์เกษตรกรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๒.

กฎหมายตราสามดวง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, ๒๕๓๗.

การอธิบายเรื่องจักรพรรดิราช ประมวลจากพระยาสิทธิไทร. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๐.

กาญจนาศพนธ์. ๘๐ ปีในชีวิตของข้าพเจ้า. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓.

เกรียงไกร เกิดศิริ. เรื่องจดหมายเหตุการพระศพสมเด็จพระรูป วัดพุทธโสธรสวรรค์ กรุงเทพมหานคร: ในงานพระเมรุขศิลปะสถาปัตยกรรมประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การของขุนหลวงหาวัดและพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประดิษฐ์อักษรนิติ. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

ศีกฤทธิ ปราโมช. ธรรมแห่งอารยะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗.

คณะกรรมการแผนกตำราหมากกุฎราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หมากกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: คอมแพคท์พริ้นท์จำกัด, ๒๕๓๙.

จิตร ภูมิศักดิ์. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: ไม้งาม, ๒๕๒๖.

_____ .โครงการแข่งขันและขอให้ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพมหานคร: ดวงกมล, ๒๕๒๔.

จันทร์ ชูแก้ว. พระพุทธประวัติมหาบุรุษแห่งชมพูทวีป. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบัน
บันลือธรรม, ๒๕๒๖.

จำเนียร ทรงพุกฤษ. ชิวประวัติสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑)
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิถีไทย: การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร; โครงการวิถีทัศน์,
๒๕๔๐.

โชติ กัลลยาณมิตร. “สถาปัตยกรรมไทยเดิม” ในลักษณะไทย เล่ม ๑ ภูมิหลัง. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
ปราโมช (บรรณาธิการ) กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพาพานิช, ๒๕๒๕.

ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. ประชาธิปไตยสังคมนิยมกับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ,
๒๕๒๐.

ชาร์เจนท์ เดนนี่. พิธีกรรมของโลก. แปลโดย ทิพบอภา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จูน พับลิชซิง
จำกัด, ๒๕๔๒.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓
กรุงเทพมหานคร: บริษัทต้นอ้อ แกรมมีจำกัด, ๒๕๓๙.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พุทธกับไสย” ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น กางเกงในและ ฯลฯ ด้วยประเพณี, ความ
เปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๘.

นิโกลาส์ แชรแอส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, (สันต์ ท. แปล)
กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ประพันธ์ กุลวานิชม. พระราชกุศลจุดเทียนเข้าพรรษา. พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม
๒๕๔๕).

ปิยนาด บุญนาค. “วัฒนธรรมกระแสหลักในเอเชียอาคเนย์-อินเดีย.” เอเชียปริทัศน์ ๗:๒ (พฤษภาคม,
๒๕๒๙).

ประกาศวางระเบียบให้เจ้านายแต่งตั้งในพิธีถือน้ำแลตามเสด็จ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: องค์การคุรุสภา, ๒๕๒๘.

ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร: องค์การคุรุสภา, ๒๕๓๔.

ปราณี วงษ์เทศ. “ผู้หญิงสยาม บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงร่องรอยจากพิธีกรรม ความเชื่อ”
ศิลปวัฒนธรรม ๑๑.๕ ธันวาคม ๒๕๓๓.

_____.”พิธีเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย” (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ป. ๒๕๒๔

พระเทพเวที (ประยุตต์ ปยุตโต). เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ ๒,
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

_____ **พุทธวิธีสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาประพนธ์ ปริบูรณ์, (ศุภสร). **อสุรเทพผู้ปลัดถิ่น วิเคราะห์ความเชื่อและท่าทีของ**

พระพุทธศาสนา พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๑๐, ตุลาคม ๒๕๔๕.

พระครูสิริจันทนวิมล (บุญ จันทน์ เขมกาโม). **ภาวะผู้นำเชิงพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: นิธิธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๒.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔

กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๖.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, (สมาน กัลยานธัมโม) **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓,

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

มณี พยอมยงค์, **พิธีกรรมล้านนาไทย**, กรุงเทพมหานคร: (เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙).

ไมเคิล ไรท์, **พระราชพิธี ๑๒ เดือน ในกฎมณเฑาะบล ภาคที่ ๔ ศิลปวัฒนธรรม ๒๐:๑, ๒๕๔๑**

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ธมฺพทฎฐกถา (ปฐมโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

รอบิด ไฮเกิล เดิล, **“แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันพระมหากษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”**

แปลโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์. สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๕.

วราพร ภู่งศ์พันธ์. **งานพระเมรุ: ภาพสะท้อนทิพภาวะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาใน**

งานพระเมรุ ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่อเนื่อง.

กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

ศรีเรือน แก้วกังวาล, ดร. **รู้เขา รู้เรา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑.

ศรีกร วลัยโกตม, **สยามประเทศ; ภูมิหลังประเทศไทย ตั้งแต่ยุคค้าบรรพจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา**

ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: มิติน, ๒๕๓๘.

ศรีกร วลัยโกตม, และสุจิตวงศ์เทศ, **วิวัฒนาการของวัฒนธรรมจากมิติทางประวัติศาสตร์และ**

โบราณคดี” ในสำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมไทย, กระทรวงศึกษาธิการ, ผู้ทำความเข้าใจ

วัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป. **ลัทธิของเพื่อน ภาค ๑.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ คลังวิทยา,
๒๕๑๔.

เสฐียรโกเศศ, อ่างใน พระอธิการบุญจันทร์ อันโฮม ความเชื่อพิธีกรรมและรูปแบบการจัดงานศพโดย
ชุมชนมีส่วนร่วมที่มีผลต่อเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา (มหาสาร
คาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๖.

_____ **ประเพณีการตาย.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๙.

สุนทร ณ รังสี. รศ. ดร., **ปรัชญาอินเดีย ประวัติลัทธิ,** กรุงเทพมหานคร: บริษัทบพิตรการพิมพ์ จำกัด,
๒๕๒๑.

ส. พลายน้อย. **เทพนิยาย,** กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๙.

สุตม์ จันทร์จำนงค์. นายแพทย์. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา** (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ อีสันเพรส, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____ **ศาสนาเปรียบเทียบ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

_____ **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

สมเกียรติ วันทะนะ. **รัฐไทย: นามธรรมและรูปธรรม.** “รัฐศาสตร์สาร ๑๔.๓-๑๕.๑ กันยายน ๒๕๓๑-
เมษายน ๒๕๓๒.

_____ **พุทธปรัชญา : การวิเคราะห์อำนาจดั้งเดิมในสังคมไทยสยาม** ในสุนทรอาสาสะไวย์, มล.
วัลลิต บุรุษรัตนพันธ์. กาญจนี ละอองศรี (บรรณาธิการ) ไทยคดีศึกษา. กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓.

สมภาร พรหมทา. **ผู้แปลและเรียบเรียง ภควัตคีตา (บทเพลงแห่งภควัน)** พิมพ์ครั้งที่ ๒,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑.

สถพรธณ ณ บางช้าง. **ชนบธรรมนิยมประเพณีความเชื่อและแนวทางปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัย
อยุธยาตอนกลาง** ม.ป.ป.

สุจิต วงษ์เทศ, **“สถาบันพระมหากษัตริย์”** เรียบเรียงจากบทความของ ดร.ว. ศีกฤทธิ ปราโมช
(บรรณาธิการ) ในหนังสือลักษณะไทย : ศิลปวัฒนธรรม ๔:๑, ๒๕๒๕.

สุวรรณ สภาอานันท์. **“กายกับการบรรลุธรรม”** ในปริดา เฉลิมเผ่ากอ อนันตกุล, เหย่ร้าง พลาภาย
ทดลองมองร่างกาย ในศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะและมนุษยวิทยา,
กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๑

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทรวาณิช. **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.**

กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระปรมาณุชิตชิโนรส. **พระปฐมโพธิ์กถา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๓๖), ๓๖๖.

สมศักดิ์ รัตนกุล. **มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.

สุเมธ เมธาวิทยากุลและคณะ. **สังกัปพิธีกรรม.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สายไหม จบกมลศึก. **โบราณประเพณีเนื่องในการพระบรมศพและพระศพ,** ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร สำนักพระราชวัง. จุลสารจัดองค์ความรู้พระราชวัง ปีที่ ๔ มีนาคม-เมษายน ๒๕๕๑, หน้า ๑.

สุรติ อิมเอิบธรรม. **ว่าที่ร้อยตรี. “คู่มือการขอพระราชทานเพลิงศพ” (วสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.**

เอกฉันท จารุเมธีชนร.ศ.ดร. **ลักษณะวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท,** พิมพ์ครั้งที่, ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมจันทร์, ๒๕๔๕.

อาคม พัฒิยะและนิติเต็ยวศรีวงศ์. **ศรีรามเทพนครรวมความเรียงว่า ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น,** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๗.

เอี่ยมพร ภูเพชรและคณะ. **ความรู้เรื่องไฟ.** กรุงเทพมหานคร; สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘.

(๒) วิทยานิพนธ์

โตม ไกรประกรณ์, **ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ (พ.ศ.๒๓๙๔-๒๔๕๓),** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

พระครูศรีโพธานุรักษ์ (ณัฐวุฒิ), **“การศึกษาเรื่องไฟในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.**

พระมหาเสนาะ กัณห์ทัต, **“ การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาโยถในพระไตรปิฎก” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.**

พระครูภัทรสิริวุฒิ (วิทยา สิริภทโท), **ศึกษาวิเคราะห์ภาวะของผู้นำของพระราชครูหลวงโพนสะเม็ดที่มีต่อวิถีชีวิตชาวพุทธของชุมชนสองฝั่งโขง, สารนิพนธ์พุทธศาสนาดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.**

พระมหามานพ เจือจันทร์ **“การบูชาในพระไตรปิฎก” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.**

ฐิติ วสุพรุจจิ, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องดินที่ปรากฏในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ณรงค์ วงษ์อุดม, “การศึกษาเชิงวิจารณ์ความคิดเรื่องกรรมในปรัชญาอินเดียสายอัสติกะ”
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(๓) อินเทอร์เน็ต

นวลพจ ศิริลักษณ์, ความเข้าใจหลักการขอไฟพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ เพลิงศพ หีบเพลิง และ
ดินฝังศพของเจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี (สนามเสือป่า) สำนักพระราชวัง (ออนไลน์)

แหล่งที่มา <http://www.9bkk.com/article/customs.htm> (๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๗)

วรพร ภู่งศ์พันธ์, ดร. “ทิพภาวะ” แห่งองค์พระมหากษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล, (ออนไลน์)

แหล่งที่มา <http://www.welove museum files w.> (๘ มิถุนายน ๒๕๕๗)

สุมน อมรวิวัฒน์, ศจ., เกียรติคุณ, เทวสถานโบสถ์พราหมณ์, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.>

Kanchanapisek. Or.th (๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗)

อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, เทวสถานโบสถ์พราหมณ์, (ออนไลน์) แหล่งที่มา

<http://www.Kanchanapisek,or.th> (๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗)

(๔) ภาษาอังกฤษ

Gifford Geetz. “Religion as a Culutural System” in **Anthropological Approaches to
the Study of Religion**, Edited by Michael Banton, London: Bookprint
Limited, 1969.

Wendy Doniger O’Flaherty, **Other People Myths**, London: the University of Chicago,
Press 1988.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	นายบุญส่ง สิ้นจันทนอก
วัน เดือน ปีเกิด	๓ มีนาคม ๒๔๗๙
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๑๕๐ บ้านหนองน้ำเค็ม ตำบลเชียงยืน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๔๑๐๐๐
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๔๙๙ นักรรรมเอกและเปรียญ ๓ ประโยค พ.ศ. ๒๕๐๑ เปรียญธรรม ๕ ประโยค พ.ศ. ๒๕๐๗ ครุพิเศษมัธยม (พ.ม) พ.ศ. ๒๕๐๖ ศน.บ. (ศาสนศาสตร์บัณฑิต อังกฤษ) มมร. กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๒๓ ค.บ. (ครุศาสตร์บัณฑิต สังคมศึกษา) ม. ราชภัฏอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี พ.ศ. ๒๕๒๙ อม. (อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ศาสนา เปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล กรุงเทพฯ
ตำแหน่งปัจจุบัน	ข้าราชการบำนาญ เป็นอาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย จังหวัดหนองคาย